5 13

DK
508
.79
K35
1921

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLES HOME

Б. 13.

МАТЕРІЯЛИ ДО ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ. КНИГА ПЕРША.

М. КАПУСТЯНСЬКИЙ
Ґен.-Штабу Ґенерал-Хорунжий.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLES HOME

Pokhid

Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.

(КОРОТКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД).

ЗБІРКА ІВАНА ЛУЧКОВА

Части I і II.

SEEN BY PRESERVATION SERVICES
DATE.....

LIBRARY
MAY
4
1984

ЛЬВІВ
З ДРУКАРНІ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ „ДІЛО“ — РИНОК ч. 10
1921.

DK
508
.79
K35
1921

НАКЛАДОМ АВТОРА.

Кто в Кіевѣ нача первѣе княжити і откуда Руськая земля стала єсть. — *(Літопис Нестора).*

З 1917 року, з початку національного руху на Україні, і по цей день автору довелося брати активний уділ у визвольній боротьбі Українського Народу проти насильників.

Йому пощастило мати безпосередні стосунки з видатнішими українськими діячами, а також добре ознайомитися з героїчними чинами нашої армії.

Автор приймав в операціях Української Армії жваву участь особливо з кінця 1918-го року, себто з часу переходу влади до рук Директорії, і до відвороту нашого війська за Збруч в листопаді 1919-го року.

Він працював на відповідальній посаді Начальника Оперативного Відділу Штабу Дієвої Армії (Штаб Вищого Командування), далі помішником Першого Генкварту тогож Штабу і нарешті з липня Першим Генквартом Наддніпрянської Армії.

Тому він пережив з нашою Армією всі її радощі і болі. Бачив ті несприяючі умови, в яких точилася ця велетенська боротьба, бачив тяжку працю Уряду У. Н. Р. і його вільні й невільні помилки.

З болем відчував, як запал нашого війська зтримувала европейська дипльоматія і гальмувала нашу справу; правду сказати, деколи спричинялися до цього й наші засліплені партійні діячі, що тільки себе рахували осередком Нової України, а страдницю Армію — лише знаряддям в своїх хапких руках.

Автор пережив також світлий незабутній історичний мент обєднання двох братерських армій і блискучі успіхи їх на широких ланах Великої України.

Потім... щось незрозуміле: безглузда навала Денікіна, боротьба на два фронти, до тогож захланна політика польських шовіністів, яким доконче треба було поріжнити нашу згоду, і одно тіло... розбили.

Кожна з Армій, галицька та наддніпрянська, з болем і відчаєм на деякий час пішли своїми осібними тернистими шляхами, устилаючи їх трупами кращих своїх борців.

Але... девятий вал не знищив Української Армії і наших змагань, Армія жива, а з нею ще не вмерла „козацькая мати".

Автор поставив собі завданням накреслити в коротких рисах операції Українських Армій в 1919-му році на Київ—Одесу і їх відворот.

Його мета накреслити лише загальний перебіг подій на Вкраїні з червня по листопад 1919-го року, так мовити, подати шкелет військових акцій з погляду вищого командування з тим, щоб потім уже командуючі групами, начальники дивізій та командири окремих частин докладніше, зі всілякими подробицями, подали акції своїх частин, відділів.

Тоді на підставі цього матеріялу зявиться можливість списати докладно історію нашого війська.

На жаль довелося приступити до праці підчас інтернування в Ланцуті, при обмежених матеріялах і тому, а також із инших причин, ця праця не може бути досить повною і докладною.

Плян праці.

Головну увагу звернено на наш наступ на Україну з червня 1919-го року до відвороту за Збруч в листопаді того ж року. Власне з цього й треба було починати виклад цієї праці. Та зважаючи на те, що широкі кола нашого громадянства зовсім не знайомі з періпетіями оружної боротьби Українського народу, бо несприяючі умови не дали змоги випустити жадного військово-історичного твору про попередні періоди цієї боротьби, і щоб похід 1919-го року було усвідомлено, я накреслив в самих загальних схематичних рисах також події на Вкра'ні з менту повалення гетьмана до Тернопільської катастрофи. Всі матеріяли цього надзвичайно цікавого періоду боротьби Української Армії за незалежність лишилися в ріжних місцях на Україні і чекають на свого дослідника.

Всю працю мною розбито на чотирі частині. До першого випуску ввійшло дві частині. Вони охоплюють: а) пятьмісячну боротьбу війська Директорії до Тернопільської катастрофи (організація нашої армії); б) прорив московсько-большевицького фронту нашою армією; в) контрнаступ большевиків; г) історичні тримісячні бої на Поділлю (Проскурівська операція). Висновки.

Третя частина: а) відворот Галицької Армії під натиском поляків за Збруч (на Поділля); б) організація Вищого Штабу; в) властивости Української Наддніпрянської Армії; г) операція соборних Армій на Київ—Одесу.

Четверта частина: а) боротьба знову на два фронти (війна з Денікіним і большевиками); б) несприяючі умови для боротьби (пошести, голод), нарешгі два окремих шляхи

й відворот за Збруч; в) вплив тилу на фронт (зокрема державна інспектура); г) загальні висновки.

Виконуючи свою працю, автор намагався бути обєктивним, безстороннім і правдиво описувати та освічувати воєнні події а також і ті чинники, які в той чи инший спосіб відбивалися на операціях.

Але всі події відбувалися недавно, учасники в більшости ще живі, автор сам брав активну й відповідальну участь в них, а тому бажання й намагання є одно, а успішне виконання — друге.

Отже в інтересах історичної правди ласкаво прохаю всіх учасників того періоду відверто зауважити, листовно чи друком, всі помилки та неточности, які мною допушено і що до фактів і що до самого освітлення їх.

Приношу велику подяку сотникам Скорнякову і Риманенкові за їх допомогу в підборі матеріялу для цієї праці, а також сердечно дякую і полковника Генштабу Сігарева та сотника Шобера за допомогу їх виготовити мапи.

Що до мап, то треба зауважити, що при операціях нашим частинам доводилося користуватися головним чином з мап російського видання, а також вживати ріжних мап, виданих і в инших чужих мовах. До всього ж, підчас користування з мап доводилося рахуватися з місцевою вимовою ріжних назв місцевости. От чому в схемах не скрізь додержано одноманітности в поданих назвах.

Схеми складено в тих масштабах. які на них показано, але з огляду на технічні умови (цинкографський спосіб виготовлення) схеми зменшено.

Джерела.

1. Мої персональні записки та спомини.
2. Журнал військових подій; його ведено під моїм доглядом в Штабі Армії, починаючи від 1/VI до нашого відвороту за Збруч.
3. Розвідчі звіти.
4. Ріжні документи й зразки з них.
5. Большевицькі радіозвіти.
6. Періодична преса (газети та инше).

Автор.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLES HOME

ВСТУП.

На початку березня 1918 року, не маючи змоги власними силами стримати большевицьку навалу на Україну, Уряд Української Центральної Ради підписав у Берестю мировий договір з Центральними Державами.

Умови його відомі. Головний зміст: 1) Україна визнається самостійною державою в етнографічних межах, 2) Німці та Австрійці допомагають нам звільнити Україну від большевиків і її заспокоїти. З свого боку Уряд У. Ц. Р. обовязався доставити Центральним Державам велику кількість ріжного рода сирівців (збіжжа, товщу та инш.) і надати їм торговельні пільги.

Дійсно, Україну було швидко звільнено від червоних військ і тоді настала черга чесно виконати свої обовязки і нашому Урядові.

Центральним Державам ходило про те, щоб не тільки прохарчувати свою окупаційну армію на Україні, численні війська на західному фронті, а ще й викачати з неї міліони ріжних сирівців в свої країни, виснажені війною і немилосердною блькадою.

Для цього нашим голодним спільникам треба було можливо швидче і в великому масштабі зібрати все необхідне їм з України і виїмпортувати його за кордон. Для здійснення цеї мети, Уряд У. Ц. Р. не мав ні відповідного апарату, ні сприяючих умов, бо панські маєтки в більшости було або розграбовано революційним звичаєм або реквіровано згідно з Універсалами Ц. Р.

Одже в першу чергу лишалося потягнути хлібець з нашого селянина. Цілком зрозуміло, що такий поворот став йому не до вподоби. Одно діло — розібрати по хатах панське добро: цього вимагає революційна етика і справедливі рахунки за попередні утиски. Зовсім що инше — назад по-

вернути соціялізоване та ще в додачу свій хліб продавати по розцінці і по реквізиції віддавати яйця, масло та инш. Це виглядало навіть далеко гірше за старий режим.

Нарешті приходом німців була незадоволена більшість населення, в якому заговорило ображене почуття національної гідности: ще відгуки тяжкої боротьби на фронті не скінчились, а вже прийшов ворог славянства — німець — над нами панувати і нищити наш добробут.

Всю образу за приход чужинців було звернуто на Центральну Раду, мовляв: це ви їх сюди привели, ви їм платіть і панькайтеся з ними.

Уряд У. Ц. Р. на чолі з соціял-революціонерами, які не мали ґрунту на чисто хліборобській Україні, фактично не міг справитися з важкими вимогами менту. Уряду Голубовича було не під силу: ні організувати державу, ні налагодити лад в ній, ні створити добру армію, *) ні задовольнити селянство, яке прагнуло до власної земельки з законною печаткою до неї, ні нарешті виконати свої важкі обовязки перед Центральними Державами. Почалися непорозуміння між ним і німецькою окупаційною владою, яка, до речі сказати, почала поводитися не як наш спільник, а як завойовник.

Центральна Рада мріє про повстання.

На сцену виступає новий чинник, ворожий Центральній Раді і її соціялістичним експериментам — велика буржуазія і хлібороби власники; їх ідейно підтримують хлібороби-демократи.

Щоб реалізувати свою згоду з Україною, німцям, спираючись на ці кола, voiens nolens довелося скинути 30-г о к в і т н я Центральну Раду, на захист якої майже і не виступив ніхто. Хлібороби на зїзді обирають гетьманом Павла Скоропадського, який і стає на чолі держави. Між ним і німцями складено угоду. Німці взялися навести лад на Україні, прикрити на деякий час її кордони від большевиків, скасувати соціялізацію землі і допомогти нашому Уряду організувати власну незалежну державу. Гетьман-же з свого боку зобовязався доставити їм необхідні сирівці (згідно з мировими умовами), видати більшу половину військового майна і рятувати Центральні Держави від голоду.

Таким чином соціялістичний уряд підписав умови з німцями, привів їх на Україну і дав їм векселі на смачний український хлібець, а платити по цих векселях взялися Гетьман Скоропадський та „іже з ним", себ-то буржуазія і хлібороби.

Цілком зрозуміло, що з цього часу і вся відповідаль-

---

*) Соціялісти-революціонери хотіли утворити міліцію, а не постійну регулярну армію (див. 4-ий Універсал).

ність за панування німців на Україні, увесь народній гнів і його обурення проти соціялістичного уряду падали лише на гетьмана і його уряд. Вони з самоофірою прикрили своїми грудьми Центральну Раду.

Для соціялістичного уряду з Голубовичем на чолі, при даній ситуації, це був найкращий вихід. Вони-ж одійшли спокійнесенько на бік і навіть самі прибрали бойову поставу опозиції. Мовляв, кашу заварили ми, але їстимите її ви, панове.

Большевики, занепокоєні погрозою для себе з боку гетьманської України, яка ставала на шлях організованого життя, нишком роздували кадило ненависти до неї.

При таких несприяючих умовах влада на Україні, за благословенням німців, перейшла до рук гетьмана Павла Скоропадського.

Таким чином на перешкоді гетьману Скоропадському стояли великі труднощі, алеж і завдання і перспективи для України відкривалися велетенські.

Большевицький терор і розруха в Росії тревали далі, їм близького кінця не передбачалося; до України, як свого осередку, туляться і линуть всі землі з більшістю українського населення (Галичина, Буковина, Прикарпатська Русь і частина Бесарабії). Крім того, ввесь південь Росії, багатий та хліборобський, теж наш природній спільник; Біла Русь, по традиціях минулої спільної боротьби, мусить іти з нами одним шляхом. Польща ще тільки почала відроджуватись і до того ж досить слаба, щоб прибрати на себе керуючу ролю на сході; панування німців на Україні теж хвилеве явище, бо ще боротьба на заході не скінчилась і наслідки її ще не зясовано.

Україна ходом подій мусила зробитися головним осередком східного славянства та могутнім активним оплотом Европи від большевизму.

Не тільки вибороти собі самостійність, але й прибрати керуючу ролю на сході — ось чого могла осягнути Україна, при відповідній політиці свого уряду і підтримці з боку населення та сприяючих зовнішних умовах.

Гетьману та його урядові, для здійснення цього, необхідно було: а) повести національну політику і опертися головним робом на селянство, заспокоївши його земельний голод (парцеляція землі), б) організувати міцну дисципліновану армію, в) налагодити державний апарат і нарешті пе-

ревести широкі демократичні реформи, висунуті життям і революцією.*)

Як видатний військовий діяч, гетьман Скоропадський з великою енергією взявся за організацію української військової сили, цієї головної підвалини всякої держави. Він намітив широкий плян збудування кадрів української армії. До праці на Україну гетьман Скоропадський притягнув найкращих старшин Генерального Штабу, утворивши Штаби Головний і Генеральний. Вся Україна розбивається на вісім корпусних округ. Кожна округа складається з двох піших і одної кінної дивізій. Крім того було закладено корпуси Кордонної охорони і Залізничний.

Для всіх цих частин підбирається старшинський і підстаршинські кадри. Опріч того ним організується сердюцька дивізія, з повним числом старшин, підстаршин і козаків (12.000 багнетів). Комплєктувалася вона виключно з заможних селян, з істоти своєї ворожих комунізму. Також на Полтавщині і Харківщині, для захисту кордону від большевиків, розгортається до повного складу старшин та козаків Запоріжська дивізія.

Далі, для того, щоб підготовити своє національно виховане і освічене старшинство, розроблено плян, по якому ввесь терен покривається військово-науковими закладами, починаючи від Академії Генерального Штабу до підстаршинських шкіл включно.

В цілях відродження історичної мілітарно-національної традиції та забезпечення на селі порядку було розроблено і приступлено до переведення в життя інституту вільного козацтва (вісім кошів при штабах відповідних округ). Детально розробляються пляни мобілізації та підготовляються для мобілізованих продовольчі та фуражні запаси майже на шість місяців. Треба зазначити, що німці з одного боку допомагали нам в організації армії, призначивши до Українського Генерального Штабу своїх старшин Ґенштабу, — з другого, вони боялися цієї армії, щоб вона поповнившись не стала для них грізною силою. Тому німці під всякими відмовами перешкоджали нам провести мобілізацію і розгорнути нашу армію, вивозили від нас силу військового майна. Гетьману пришлося мимо волі спиратися лише на німецькі багнети.

Гетьман і його уряд також приступили до організації державних апаратів. На жаль брак власної досвідченої, національно-вихованої інтеліґенції і небажання наших соціялістичних партій щиро та активно підтримати своєю працею уряд гетьмана і цим спричинитися до збудування своєї не-

---

*) Хлібороби-демократи до цього найбільше підходили програмом, чисельним складом і культурним рівнем; на їх та на поміркована укр. соц. партії і треба було базуватися.

залежної держави і нарешті помилки де-кого з членів уряду не дали змоги в той мент створити чисто національний працьовитий апарат. В складі всіх інституцій наряду з чесними знаючими працьовниками був і невеличкий відсоток авантуристичного елєменту, навіть иноді ворожого до української ідеї. На загал-же апарати успішно почали організацію держави хоч і з деякими помилками.

Для того, щоб утворити кадри своєї свідомої української інтелігенції, гетьман Скоропадський закладає Академію Наук, два університети і багато середніх і нижчих шкіл; вони то потім і мали розвинути культурну працю на Україні.

Далеко гірше стояла справа з внутрішньою політикою і з проведенням у життя земельної реформи. Гетьман не мав, як зазначене вище, досить активної підтримки з боку більшої частини наших українських соціялістичних кол. Де-хто з них прагнув за всяку ціну до всесвітньої революції, а Україна їх не обходила — вона була лише як засіб. Ось характерний вираз одного з видатних діячів такого напрямку: „Перше соціялізм, а після націоналізм". Уряд гетьмана ступнево хитнувся вправо, гору взяли великі власники та торговельна знать — Протофіс. Вони повели реакційний курс, забули про селян і про вимоги життя на Україні. Найшлися між ними безглузді, міднолобі, зажерливі люди, які почали помсту над селянством за 17-ий рік; вони бажали повернути всі свої збитки та втрати, а де-хто ще й зі значним зиском. Послали на села карні відділи, до яких приссались авантурники та злодії і почалася вакханалія... Правда, на селах ще лишався бандитський елємент з психікою „товаріща" 17-го року, алеж загал на селах був добрий і треба було боротися з злодіями, а не знущатися з мирного населення. Гетьман, бажаючи стримати цих „охранників", оддавав ріжні гострі накази, але влада на місцях лише відписувалася. Треба відверто зазначити, що далеко не всі власники вели таку безглузду політику відносно селян, алеж їхня вина полягає в тому, що вони не стримували своїх нерозумних сусідів і їх агентів та не тягнули цих злодіїв до карної відповідальности (хлібороби-демократи боролися з цим злом). Збентежене селянство стало на шлях оружної боротьби і захисту себе від насильників. Німці не зрозуміли ситуації та свободолюбного духу нашої української нації і почали вживати страшних репресій, контрибуцій та знущань. Назагал німці та австрійці жорстоко поводилися з населенням України і вивозили з неї все, що могли.

До того-ж гетьман зробив ще одну значну помилку: він, бажаючи утворити досить освічені старшинські кадри

для мирного часу, наказав усунути з армії до резерву великий відсоток молодого революційного сутоукраїнського старшинства. Правда, воно було мало освічене з військового і загального боку з малим або зовсім без бойового досвіду і зовсім не надавалося до інструкторів організованої армії, алеж це були справжні діти нашого українського народу: селянство, міщанство, духовенство, вчителі. Між ними було чимало здібних старшин, яким тільки бракувало відповідного виховання, щоб зробитися добрими українськими старшинами і для мирного часу. Цю молодь треба було перепустити через школи постійного типу і там її процідити, а не усовувати з кадрів, чим, мов-би навмисне, збільшувалась опозиція і утворились готові кадри керовників (отаманів) повстання на селах.*)

Україна палала. Большевики, використовуючи помилки гетьмана і німців, розвинули страшенну агітацію через мирову делегацію Раковського, яка засідала в Київі і насаждала комунізм на Україні. Також агітацію проти німців провадили агенти Антанти за впливи на Україні. Українські партії, без крайніх лівих, бажаючи урятувати ситуацію, утворили нарешті Національний Союз і намагалися своїми впливами на гетьмана і німців стримати реакційний курс і надати політиці України чисто національний напрямок. Але було вже запізно. Гетьман не схаменувся, не зясувавши ситуації; національним же колам треба було ще раніш стати до творчої праці, увійти до уряду, а не здавати своїх позицій Протофісу. Німці понесли поразку на західному фронті. В їхніх частинах почалося революційне заворушення. Антанта стала переможницею. Вона дивилась на Україну як на зрадницю собі і прихильницю німців, тому мала на увазі приборкати німецькі впливи на Україні та зміцнити наш уряд.

На Одесу направляється французський десант. Гетьман, бажаючи за всяку ціну схоронити Українську Державу, щоб добитися прихильности і допомоги з боку Антанти, обявляє фіктивну федерацію з майбутнім урядом Росії. Наближалася розвязка... Останній крок спричинився до неї. Національний Союз з Отаманом Петлюрою і Винниченком стають на чолі повстання і закликають до рішучої боротьби з гетьманатом. В Київі остаточно беруть гору реакційні елєменти, чужі і почасти ворожі українській ідеї. Гетьмана відсовують від влади. Протофіс, лишившись в повітрі і спираючись лише на німців, які тримали невтралітет, кинувся за допомогою до представників добрармії і ці короткозорі люди подалися на авантуру. Уряд гетьмана, замість здати свої

*) Мною було подано доклад про те, як найкраще полагодити цю справу і використати для сталого українського війська наше молоде старшинство, на жаль він не дав жадних наслідків.

безнадійні позиції, починає силою мобілізувати інтеліґенцію і нещасне старшинство, ніби-то „для боротьби з большевиком П е т л ю р о ю".

Українці-гетьманці йдуть помимо волі проти Українців У. Н. Р. Дарма. Повстання вибухло на Україні зі стихійною силою. За місяць владу гетьмана було повалено і оголошено владу У. Н. Р. (Директорія). До того грізне та жорстоке німецьке військо тепер зробилося смирним, як ягня, і повстанці та військо Директорії роззброювали їх залюбки. Розплата наступила швидче, ніж наші горді спільники сподівалися.

Ця буря зруйнувала більшість апаратів, організованих гетьманом, і знищила майже всі заготовлені ним продовольчі запаси.

Починалася нова сторінка Української історії.

ЧАСТИНА І.

РОЗДІЛ І.

Ситуація на Україні в грудні 1918-го року.

Вороги. Сх. ч. 1. В грудні 1918 року з переходом влади до Директорії виявилось, що Україну оточено зі всіх сторін ворогами. Так:

1. На південному сході провадилось переслідування відступаючих невеликих загонів добровольців.

2. На півночі та сході вже починають, не виголошуючи війни, натискати на Україну московські большевики.

3. На заході: а) вороже невтральні румуни, б) поляки, виставивши на той час проти нас фронт, вели жорстокі бої з галичанами за володіння Львовом.

4. На півдні — в районі Одеси й Миколаєва — військо Антанти та добровольці.

Утворення фронтів. Сх. ч. 1. Тоді ж таки у грудні проти всіх цих ворогів Українським Генеральним Штабом утворено фронти.

1. Лівобережний фронт, що обхоплював Лівобережну Україну (командуючий фронтом отаман Балбачан).

2. Правобережний фронт, що складався з Північної групи (отаман Оскілко) і Дністровської (до складу військ цього фронту входила також Галицька Армія, що керувалася майже самостійно).

3. Південна група (командуючий ген. Греків). Йому підлягали також відділи отамана Григорєва.

До того був ще внутрішній фронт, проти поодиноких вогнищ місцевого большевизму, з якими боролися імпровізовані загони з ріжними самозванними отаманами на чолі.

Німецька окупаційна армія. Майже в усіх головних містах України ще перебували німецькі частини, але за малим винятком (м. Полтава) вони трималися невтрально і лагодились до відїзду додому. Покладене на них Антантою завдання — обороняти на якийсь час кордони України від большевиків, вони майже не виконували і помалу-малу евакувались на батьківщину.

Боротьба війська Директорії з гетьманським військом а рівнож повсюдне повстання в значній мірі розіклало германську окупаційну армію. Чимало її частин було роззброєно за часи повстання і відібрано від них військове майно.

База. До наступу большевиків базою української армії була вся територія України. Директорія мала в своїх руках величезні запаси військового майна, яке лишилося на Україні з базисних склепів південно-західнього та почасти румунського фронтів. Надалі під загрозою большевиків базу було перенесено в район Волочиськ, Тернопіль, Броди, Рівно і туди звозилося всі запаси з решти української території. Але годі було сподіватися швидко перевезти все військове майно на нову базу. Малося також перекинути частину бази на Одесу, у випадку згоди з Антантою. Український уряд Остапенка стремів до цієї згоди.

Армія Директорії. Загальне число козаків, головним чином селян, що стали на заклик Директорії в ряди українського війська, на той час перевисшало 300 тисяч душ.

З огляду на неналагоджений апарат постачання і недостачу старшинського складу така кількість війська була далеко більшою ніж яку Директорія могла при даних умовинах хутко зорганізувати і заосмотрити у все необхідне.

Більшість військових зєднань виникла революційним шляхом і уявляла мало організовані дрібні тактичні одиниці зі своїми отаманами на чолі, що часто-густо дуже мало тямили у військовій справі.

Багато кадрових старшин було зметено революційною бурею, розігнано і зникло з України.

На поверхню виплило чимало авантурників, отаманчиків, часом навіть і нестаршин. Їх винесло на своїх плечах повстання. Лише часть старшинства була справжніми лицарями, що стали на захист своєї батьківщини. На них і впав увесь тягар дальнішої боротьби.

Кадри. 8 корпусів, заснованих за гетьмана, було в більшости зруйновано чи в значній мірі ослаблено. Все постачання цих корпусів, що складалося з ріжного припасу на 6 місяців, було майже знищено підчас повстання.

За гетьмана на українську службу пішло багато старшин Генерального Штабу, всіх разом зі взятими на учот приблизно до 500 людей.

На жаль, новий військовий міністр, він же й Начальник Генерального Штабу, генерал Осецький, рівно як і Уряд, вороже поставились до старшин Генерального Штабу і витиснули цю інтелігентну військову силу з України, не пробуючи затримати її у себе і використати для організації та керування армією.

На Україні залишилась лише незначна кількість старшин Генерального Штабу.

Взагалі ж Українська Армія хоч була й велика, але мало організована, мала слабенький старшинський склад, особливо в Штабах, арматі і на висших командних постах.

Належної дисципліни також бракло.

Таким чином стратегія мала в своїх руках дуже великий, але майже неорганізований військовий апарат і ворогів на всіх фронтах України.

Штаб Дієвої Армії був свідомий того, що при таких політичних обставинах, якими вони склались довкруги, стратегія не здолає успішно боротися на всіх фронтах.

Доклад полковника Капустянського.

І от, на прикінці грудня 1918 р. Начальник Оперативного Відділу полковник Капустянський подав з приводу цього свій доклад на імя Головного Отамана Петлюри.

Ось цей доклад:

НАЧАЛЬНИК
ОПЕРАТИВНОГО ВІДДІЛУ
Штабу Дієвої Армії
Полк. Капустянський
№
30 грудня 1918 р. м. Київ

ГЕНКВАРТ І.

(Для докладу Гол. Отам. Петлюрі).

ДОКЛАД.

Становище на фронтах і засоби, необхідні для успішного захисту України.

1. Супротивник.

а) Зі сходу та з півночи примірно з фронта Купянськ—Новозибків—Лунинець большевики розпочали натиск на Україну.

Їх завданням є захопити Київ, встановити свою владу на Україні, використати наші сили й засоби для боротьби з державами Згоди, добровольцями та Доном.

б) З північного заходу веде операції організоване польське військо з метою заволодіти всією Східньою Галичиною; є таксамо підстави гадати, що поляки мають заміри на Волинь і Поділля.

в) З півдня ми тримаємо фронт проти добровольчих частин і держав Згоди.

г) Нарешті ми межуємо з Доном і Кримом.

Отже, справитися зі всіма супротивниками Україна не може ні з огляду на кількість вій-

ська, що є до її розпорядимости, ні з огляду на настрій його і на недостачу забезпечення, обмундирования, армати та огнепального припасу.

Тому необхідно визначити наші сили, їхній настрій в залежности від супротивника і, обравши важливішого ворога (одного чи двох), з рештою увійти у згоду, забезпечивши собі чи їхнє співділання чи в конечному випадкові невтральність.

2. Наші сили.

Озброєні сили України складаються з двох нерівних по вартости елєментів: галичан і наддніпрянців.

Галичани.

а) Січовики і поповнення до них — прекрасний бойовий елємент.

б) Сили, організовані в самій Галичині з демобілізованих козаків австрійської армії і прикликаних тепер. Це теж доволі надійний елємент і їх можна зуживати як проти поляків так і в боротьбі з большевиками. Велику енергію і стійкість виявлять Галичани в боротьбі з поляками.

Наддніпрянці.

а) Порівнююче добре організовані, з бойовим запалом частини Запоріжської, Республіканської та ин. дивізій.

б) Нарешті покликані через мобілізацію. Це найбільш численний елємент, але малонадійний в боротьбі з большевиками.

З огляду на те, що головний контингент козаків є селяни, то необхідно, щоб не виникло катастрофи, здати собі ясний звіт, в імя чого піднялося селянство, які воно поставило собі завдання та оскільки і проти якого ворога готове обстоювати свої інтереси.

Селянство, отже, піднялося з великим захопленням і стало в ряди війська Директорії проти гетьмана, німців та дідичів.

Скинувши ненависних німців і гетьмана, що їм допомагав, отримати землю — ось девіз селянства.

Взагалі у своїй більшости селянство під-

нялося головним чином з причин соціяльних і лише частина його керувалася сильним національним почуттям.

Далі, чи бажає селянство та робітнича маса самостійности у чистому вигляді?

На це запитання, на жаль, можна відповісти негативно. Лише найбільше свідома меншість захоплена національною ідеєю. Решта ж хоче співпраці з Великоросією. Звичайно, не підлеглости їй, а федерації з нею на умовах рівний з рівним.*)

От головніша думка селянства та робітництва.

З цим треба рахуватися, хоч як би це не було боляче для ідейних керовників національного відродження.

В цю точку і направляють свої зусилля як большевики так і реакційний елємент. Окрім того, часть селянства, а особливо робітники, не зазнавши большевизму на власній шкурі, почувають велику симпатію до большевиків, рахуючи, що вони найбільш яскраво виражають народні стремління.

От через що й важко примусити наше мобілізоване військо енергійно боротися з большевиками.

3. Ставлення до союзників.

Селянство та простолюд симпатизували державам Згоди, відчуваючи, що тільки від їх успіху на західньому фронті залежить визволення України зпід німецького ярма та утиску.

В даний мент, в наслідок боротьби Директорії з гетьманщиною і політики союзників, наше військо насторожилось і почасти боїться приходу Антанти, лякаючись, що знову буде взято реакційний курс і земельний закон, намічений Директорією, не пройде в життя. Таким чином, доволі одержати від Антанти запевнення в тому, що вона не стане втручатися у внутрішні справи і гарантуватиме селянам землю, як і військо і народ приязно зустрінуть союзників.

В усякому разі, у випадку ускладнень

*) В сучасний мент наслідком тяжкої кількарічної боротьби з російськими большевиками і денікінцями лише утворилася повна національна свідомість населення України. Тепер лише на Україні дуже добре знають, „хто ми і чиї ми діти". — *Прим. автора.*

з союзниками, наше військо неохоче піде з ними битися, взявши на увагу високу техніку та їх видатні бойові якости.

Селянство каже: „роздавили німців, то що вже про нас казати".

Третій супротивник — поляки.

До них в народі живе історична неприязнь. Наші місцеві дідичі-поляки своєю жорстокістю за гетьмана тільки підсилили цю ненависть.

До поляків селянство ставиться взагалі вороже, але на жаль широкого розуміння необхідности боротьби з поляками за рідну нам Галичину в масах нема. Лише найсвідоміші пристали б на те, щоб іти рятувати Галичину і битися з „ляхами", більшість же, наколи й піде на цю боротьбу, то неохоче і без ентузіязму.

Нарешті Дін і добровольці.

До Дону ставлення дружньо-невтральне (також, мовляв, козаки), до добровольців почасти вороже, особливо за пізніший час. Їх мають за поборників монархічного початку та реакції.

Яскраво ж виражені національні українські кола побоюються замахів на самостійність України з боку добровольців.

Отже битися власними силами одночасно зі всіма цими супротивниками Україна безумовно не здолає.

Думать инакше — це жити мріями, а не дійсністю.

Деж вихід з цього становища?

Головніший і найнебезпечніший ворог — большевики. З ними військо неохоче бється на фронті, опріч того в середині країни большевики мають багато прихильників, особливо серед робітників і селянської бідоти. Необхідно також взяти під увагу вмілу агітацію большевиків і малу свідомість та темноту нашого війська і народних мас.

Большевики, захопивши владу, відразу ж повернуть в нівець самостійність Української Держави, а соціялістичними експериментами доведуть країну до повної руйнації і зроблять її ареною найжорстокіших боїв.

Безумовно сюди буде направлено військо

з усіх сторін: поляки, румуни, союзники, донці, добровольці, — все це повалить на Вкраїну, як що вона вступить в спілку з большевиками чи визнає їх владу. Тоді навіть і про федерацію не прийдеться марити, — Україну просто розтопчуть.

Певна річ, ми можемо направити проти большевиків непохитні галицькі частини і при їх допомозі стримувати большевиків, але це треба робити негайно, бо через кілька день це зробити може буде запізно.

Але якими силами ми тоді будемо успішно боротися з Антантою, Польщею та ин.?... Тому: або з большевиками проти Антанти, або з Антантою проти большевиків. Иншого виходу немає.

Спілка з большевиками є загибіль для України. Дати вони нам нічого не дадуть, окрім терора, анархії та рабунку. Наочний приклад — згода Німеччини з большевиками і наслідок цього розгром Антантою Німеччини та наруга й заколот в середині країни.

Лишається завязати згоду з Антантою. З нею при певних обставинах можна досягти гарних наслідків.

Союзники порішили роздавити большевизм. По чутках вже ведуться операції на Петербург. З півдня натискають добровольці та донці, дуже добре заосмотрені технічно Державами Згоди. Сюди ж скеровано військо Згоди (на Кавказ).

Для союзників в цій боротьбі надто важливо забезпечити себе співділанням України, як бази для наступу в головнішім напрямку на Москву і забезпечення флянгу й тилу Донської та Добровольчої Армій. Увязнути в боротьбу з Українським народом союзникам теж не всміхається. Тому виникає можливість зійтися з ними примірно на таких умовах:

1) Україна бере уділ в активній боротьбі з большевиками, союзники від себе гарантують приєднання Східньої Галичини і Буковини до Наддніпрянської України;

2) невтручання у внутрішні справи, та

3) залежно від того як нам вгадається виторгувати: федерацію чи самостійність, чи

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLE'S HOME

як вирішать це питання Українські Установчі Збори.*)

Тоді буде змога перекинути всі ліпші сили проти большевиків, а бій на Польсько-Галицькому фронті стане непотрібним.

Як щож не випаде увійти у згоду що до Галичини, то дати союзникам, як що вони вирішать активно боротися з большевиками, вільно перепровадити своє військо через український терен, підтримавши їх частини на фронті своїм військом в невеликій кількости. Решту ж сил і засобів направити проти Польщі.

Або ж, і це буде ліпше, просити союзників о допомогу Україні технічними засобами, військо ж їх направити в тил большевикам через Донщину.

Тільки таке вирішення цього питання може вивести Україну на широкий шлях державного будівництва.

Боротися ж на всі фронти, не маючи надії на перемогу, дуже героїчно, але нерозумно.

Полк. Капустянський

На цьому докладі Помішником Начальника Штабу покладено резолюцію: „До діла. Отаман Тютюнник."

РОЗДІЛ II.

Загальний погляд на події з 14 грудня 1918 року по 1 червня 1919 року.

Поділ боротьби на пять періодів. До 1-го червня 1919 р. бойові події на Україні можна поділити на такі пять періодів:

1) Боротьба за лівий беріг Дніпра.

2) Відступ нашого війська за Дніпро та бої за Коростень — Бердичів — Казятин — Квіткове. Прорив українського фронту.

3) Контр-маневр української армії.

4) Зосередження Запоріжського корпусу, підготовка української армії до нового наступу.

5) Перехід польського війська в наступ прибувшими дивізіями Галєра проти Галичан і нашої армії.

---

*) Ходить лише о те, щоб добитися реальної допомоги для організації власної мілітарної сили і захисту нашої країни.

Перший період боротьби.

Боротьба за Лівобережжа. Сх. ч. 2.

Після запеклих боїв в районі Харкова, Полтави, Катеринослава, Ворожби, Чернігова большевики захопили мало не всю Лівобережну Україну.

Величезний підтрим їм подали: анархіст Махно, що захопив своїми бандами в тилу нашого війська майже цілу Катеринославщину; отаман Зелений, що на самому роспалі сильних боїв за Київ врізався клином в нашу армію межи Київом і Кременчуком і тим прискорив залишення нами Лівобережжа і Києва; та ще до того, часть збольшевичених селян теж активно виступила проти нашого війська.

В цей період до-большевиків перейшло чимало отаманчиків з їх загонами. Вони разураз відкривали наш фронт то на тому то на иншому відтинкові.

Доводилося прикладати багато праці, щоби своєчасно затикати ці місцеві прориви.

Такі епізоди розбивали всякі пляни Штабу і надзвичайно ускладняли керування військом.

В наслідок цих подій 5 лютого 1918 року нас було змушено залишити столицю України — Київ.

З огляду на повний спокій на одеському та дністровському напрямках Штаб Дієвої Армії помалу-малу на середину лютого майже скасував наші Південну та Дністровську групи, а військом, що їх складало, підсилив Правобережний фронт і Північну групу, на яку большевики вели енергійний наступ з метою захопити м. Рівне.

Таким чином лишилося чинними тільки два фронти: Большевицький на сході і півночі (головний фронт) і Польський на заході (другорядний для Наддніпрянської армії, але головний і єдиний для Галицької).

Другий період боротьби.

Бої за лінію Коростень-Житомир-Бердичів-Козятин-Квіткове. Сх. ч. 2.

Протягом цілого лютого і на початку березня большевики ведуть концентричний наступ, стратегічно обхоплюючи нас:

1) З півночи в напрямку: а) Мозирь—Коростень і б) Лунинець—Сарни—Рівне, погрожуючи нашій комунікації з Галичиною;

2) з південного сходу з району Катеринослава і Кременчука через Знаменку на Бірзулу—Жмеринку, з метою відтяти нас від Одеси, одночасно розвиваючи наступ сильною групою від Києва на Бердичів, Козятин і Жмеринку.

Після впертих боїв вони здобувають Коростень—Житомир Бердичів—Козятин-Квіткове, а на півночі — Сарни, і прориваються у напрямку Винниця—Жмеринка.

Значно погіршив наше становище отаман Григорів, спричинившись до того своєю зрадою. Він у тяжкий мент

відходу нашого війська за Дніпро наносить удар по нашому правому крилі і тилу в напрямку Знаменка—Єлисавет. Більша частина Катеринославщини і вся Херсонщина переходить до його рук, а ми відкидуємо наше праве крило фронтом на південний схід.

Все ж, командування не втрачає надії на успіх.

Третій період боротьби.

Наш контр-маневр. Сх. ч. 3. Українська армія, відступаючи з боями, потроху впорядковувалася і реорганізувала свої частини і в той же час поза своїм північним крилом і центром підготовлює резерв для удару, а в середині березня переходить до рішучого контр-маневру, широко і сміло задуманого, з метою відрізати і знищити групу большевиків, що прорвалася в районі Бердичів—Козятин—Винниця.

Бої точаться з величезним напруженням з обох сторін. Ми тиснемо супротивника. Північне большевицьке крило відкидається нами до річки Припяти. До нас переходять в районі Мозиря частини першої большевицької армії. Українське військо загрожує Київу, наблизившись до нього передовими частинами на 25 верстов. Під ударами С. С.*) Бердичів переходить декілька разів з рук до рук. Запоріжці успішно просовуються наперед в напрямку на Таращу, де спалахнуло вже повстання (проти большевиків).

Причини неуспіху. Але остаточно зламати большевиків ми не могли з таких важливіших причин:

1) Повне витрачення резервів у головного командування і неможливість черпати їх з Галицького фронту, де під той же час розпочалися сильні бої за оволодіння Львовом.

2) Введення в діло большевиками свіжих сил, підтягнених з инших фронтів.

3) Авантура командуючого Північною групою отамана Оскілка, що пробував доконати військового перевороту і захопити всю владу в свої руки, здеморалізувала частини його групи і зірвала нашу операцію.

4) Неспокійний тил, перерва звязку з Запоріжцями і нарешті

5) Двобічна політика Антанти і панічне залишення її військом Одеси та Чорноморського побережжа в мент найбільшого успіху нашої операції відразу ж не тільки позбавило командування допомоги Запоріжського корпусу і цілої Південної групи, але й поставило в дуже тяжке становище ці частини, оголивши їх флянг і тил; тому їх і було змушено

---

*) Січовики втратили в боях за Бердичів більше над 1200 ранених та вбитих і 250 старшин.

замість розвинення свого успіху пробиватися на Дністер і шукати спасіння на території Румунії.

Все це змусило нас відтягнути своє військо в північно-західньому напрямку, залишивши в руках большевиків Коростень, Бердичів, Житомир, Жмеринку.

Пригода з Запоріжським корпусом. З дозволу Антанти Запоріжський Корпус і частини Південно-східньої групи було перевезено кружним шляхом через Румунію і Галичину в район Радивилів—Новий Почаїв, куди вони і прибули наприкінці квітня.

Всю зброю, амуніцію, часть обозів, величезну силу провіянту навперекір підписаним умовам румуни не повернули Запоріжському корпусу і частинам Південно-східньої групи.

Тоді румунами відібрано у наших частин 80 гармат ріжних калібрів, до 700 кулеметів ріжних систем, 15000 мушкетів, до 7000000 мушкетних патронів, 34000 гарматних набоїв, 2500 ручних гранат і величезну кількість всілякого припасу (140 ешелонів).

Всі ці витрати дорогоцінним воєнним матеріялом були сильним ударом для Української армії.

Европа не лише нам не допомогала і сама лякалася большевиків, а навіть наші останні запаси амуніції відбирала і лишала нас з голими руками.

Четвертий період боротьби.

Підготовлення до нового наступу. Сх. ч. 4. Прибуття Запоріжського корпусу, а також повстання, що розпочалось на Вкраїні в запіллю у большевиків, спричинилися до нового контр-удару. Підготовка до нього інтенсивно переводилась Штабом Дієвої Армії, головним чином що до озброєння і постачання Запоріжського корпусу, що до реорганізації армії і розвинення партизанської чинности в запіллю у большевиків. Треба зауважити, що українська людність, попробувавши на гіркім досвіді большевицької влади, поставилася до неї вороже.

Пятий період боротьби.

Перехід польської армії в наступ і наслідки його. Сх. ч. 5. Галицька армія протягом цілого цього періоду веде героїчну боротьбу з поляками за володіння Львовом і нафтовим районом Східньої Галичини. Уряд У. Н. Р. допомогає Галицькій Армії амуніцією, зброєю, одягом і грішми.

Уже Львів готовий був капітулювати, але зявляється

новий могутній чинник — дивізії Галєра, добре забезпечені та озброєні у Франції.

Цим тараном польське командування наносить сильний удар галицькій армії, а також на Луцьк—Броди по тилах Наддніпрянської Армії. Цікаво, що Франція замість того, щоб допомогти українській армії в її нерівній боротьбі з московськими большевиками та примирити з Польщею, дає Польщі зброю проти України.

Несподіваний удар переплутав всі карти і українська армія попала в критичний стан.

Большевики використовують цю сприятливу для себе ситуацію і також ведуть рішучий наступ зі сходу на Рівне—Кременець.

Деякі наші частини (19 дивізія), захитавшись від польського удару в спину, переходять на бік большевиків або ж розпадаються і... наслідком цього Наддніпрянська армія скупчується на маленькій території по обидві сторони від залізничної колії Дубно – Броди.

(Всі ці події подано мною з памяти в самих загальних рисах, аби більш зрозумілими стали воєнні операції наступного періоду).

Таким чином українська армія після пять місячної героїчної боротьби опинилася в критичному стані.

Фактично польське військо врізалося клином проміж Наддніпрянської та Галицької армій і захопило цілковито базу Наддніпрянської і більшу частину бази Галицької армій.

Тил Наддніпрянської армії висів у повітрі і був цілком відкритий: лінія Єзерна—Тернопіль—Волочиськ з заходу була вільною. Штаб Наддніпрянської армії з урядом переїхав в ешелонах в Тернопіль.

Большевики, прорвавши фронт, тисли нашу армію з північного сходу. Лінія р. Збруча теж була ними тісно обсаджена. Галицька армія, захитавшись від наступу свіжих польських сил, позбавлена амуніції та бойового припасу, почала свій відступний марш у кут між рр. Збручем і Дністром, майже зовсім відриваючись від Наддніпрянської армії. Там вона сподівалася упорядкуватися і реорганізуватися.

РОЗДІЛ III.

Причини наших неуспіхів.

Якіж причини цеї катастрофи?

1. Політика поставила своїй стратегії непосильне завдання: одночасно вести боротьбу з двома ворогами, з яких кожний зокрема сильніший за українську армію.

Большевики — величезний соціяльний чинник світового значіння, базувались на велику територію з безмірним запасом людського матеріялу.

З ними ледве боровся антибольшевицький блок, підтримуємий могутньою Антантою.

Такого ворога й одного було досить для молодої Української армії.

Другий супротивник — Польща. Зрозуміло, ціла Українська армія могла боротися один на один з Польщею в повній надії на успіх, як це видно з тривалої героїчної боротьби Галицької армії піді Львовом, але за Польщею стояла Антанта, озброєна своєю економічною міццю та багацтвом техніки.

Вона постачала Польщі зброю, амуніцію, предмети обмундирования, а врешті перевезла і всенький корпус Галєра і цим дала Польщі взяти гору.

В Штабі Наддніпрянської Дієвої Армії старшини Ґенерального Штабу ясно уявляли неможливість успішно битися на двох фронтах і нераз докладали Головному й Наказному Отаманам, що треба позбавитись одного з цих фронтів; але ці доклади, на превеликий жаль, не доводили до належного скутку.*)

2. Політика не спромоглась відшукати жадного друга серед невтральних держав. Через те не тільки повстала цілковита ізольованість України в її боротьбі на два фронти, а навіть і фактична блокада її кордонів.

3. Безупинна боротьба політичних партій за владу і хитання в зовнішній політиці. Одні за спілку з большевиками, другі за спілку з Антантою, треті — наймолодші й гарячі — воювати зі всіма, „бо вони нас не визнають".

4. Відсутність повної анальогії між стремліннями наддніпрянців і наддністрянців. Галичани мають поляків за своїх найнебезпечніших національних і соціяльних ворогів, а наддніпрянці — московських большевиків.

Особисто Отаман Петлюра бажав увійти в згоду з Антантою, але сума зовнішніх і внутрішніх впливів і брак належної твердости заважили йому в осягненні цеї цілі.

Міністерство Закордонних Справ не інформувало своєчасно Штаб Дієвої Армії та наша закордонна політика йшла навпомацки, жила одним днем і далеко вперед не заглядала.

Все це несприяюче відбивалося на настрою війська і гальмувало керування операціями.

Штаб не мав змоги своєчасно і точно зазначити тил своєму війську і перекинути свою базу.

5. Боротьба між кадровим і молодим демократично настроєним революційним українським старшинством, що вва-

---

*) Ґенерал Осецький був тоді Наказним Отаманом. От, підчас одної важливої військової наради конечним стало розвязати питання, який фронт скасувати, большевицький чи польський. Думки поділилися. Ґен. Осецький, на превелике диво, повідомив, що й надалі треба провадити боротьбу на обох фронтах. Так питання й не було розвязано. Головний Отаман теж ухилився від рішення.

жало тільки себе за виразника національної ідеї. На жаль на цьому ґрунті буйно розцвіла спекуляція національним прапором і своєю „певністю". Зявилась сила авантурників, часто повних анальфабетів у військовій справі, людей без жадної моральної сталости, частенько навіть і нестаршин.

Вони домагалися посісти висші командні і штабні посади (видаючи себе за отаманів) і робили велику шкоду справі.

Багато з таких отаманів примазувалося до якої-небудь партії і та їх всіма засобами підтримувала.

Ці отаманчики неохоче виконували бойові накази і в критичний мент бою переходили на бік большевиків, нацьковували козаків на стійких, чесних і порядних старшин, або, захопивши великі суми грошей, зникали.

Цілком природна річ, що керовники національного відродження України не зовсім довіряли кадровій старшині, побоюючись, що часть з них, вихована в дусі „єдіной, недєлімой, монархіческой Росії", в критичний мент не підтримає Уряд.

Зрозуміло також бажання Уряду висунути наверх своїх певних національно і соціяльно людей і очистити старшинський осередок від шкідливих елєментів, але просіювання робилося надто невміло, однобічно і без належної системи.

В наслідок невдалої оцінки людей, а також безупинне цькування кадрових старшин у пресі без усякого сорому, не називаючи на імення та не подаючи фактів, а огулом: „зрадники, фаховці і т. д." відштовхнуло великий відсоток гарних старшин, сприяло розкладу армії, упадкові дисципліни і взагалі шкідливо відбивалось на боєздатности нашого війська.

Необхідно зазначити, що в Українській армії все ж таки було остільки здорове коріння, що в її рядах залишався порядний відсоток дуже гарних як кадрових так і молодих старшин, що відзначились уже в часі Великої війни.

Цьому безщасному старшинству доводилося боротись зі своїми отаманами, з большевиками і до того ще підтримувати лад у частинах.

6. Брак належної дисципліни в частинах і принесення політики в армію. Різні партії провадили у війську агітацію, набуваючи собі прихильників, нерозбираючи в засобах і не дбаючи про боєздатність армії.

7. Великий брак огнеприпасу, амуніції та обмундирування і цілковита неналагоженість що до всілякого роду постачання.

8. За браком палива та з иншого приводу, над чим я спинятися не буду, залізниці працювали надто слабо і не справлялися з оперативними перевозками, а це утрудняло маневрування і керування військом. А треба сказати, що

особливо в Київський період наші малоорганізовані частини вели операції головним чином по залізничних коліях, часто в ешелонах.

9. Симпатії части селянства та робітників до большевиків („вони нам рідні брати і бються за землю і волю"). Інтелігенція, що була вихована на російській культурі, хоч і була ідейним ворогом большевиків, в більшости не співчувала повній самостійности України і не подавала необхідного підтриму Директорії. Власної ж суто-національної інтелігенції було замало та до того вона не йшла спільним фронтом.

Враз з тим треба зазначити й короткозору політику Антанти, що не зуміла оцінити ролю України в боротьбі з большевизмом. Держави Згоди вживали всіх зусиль, щоб ослабити Україну, замість використати її молодої енергії і національного піднесення.

Взагалі ж скрипів цілий державний механізм. Уряд не мав ні часу ні змоги уповні налагодити працю при такому тяжкому стані.

РОЗДІЛ IV.

Орґанізація армії У. Н. Р.

Коротенько розглянемо, що з себе уявляла Українська армія в мент катастрофи і з допомогою яких сил та засобів вона почала свій наступ.

Вище командування. Гол. От. С. Петлюра. На чолі всіх озброєних сил України був Головний Отаман Симон Васильович Петлюра. Йому належала вся військова влада, як Верховному Вождю. Він же був і Головою Директорії.

Отаман Петлюра є видатний член Української Соціял-Демократичної Партії і герой повстання проти гетьмана. Симон Васильович це найбільш популярна людина на Вкраїні. Військо любило його й вірило; також вірили йому всі в більшости соціялістичні партії. Большевики дуже рахувалися з Отаманом Петлюрою і не жалували коштів для аґітації проти нього і тим спричинялися до ще більшої його популярности серед населення України.

Взагалі Отаман Петлюра був центральною фіґурою українського національного руху. У зєдиненні в одних руках цілої горожанської і військової влади була його сила, а л е т у т ж е б у л а й с л а б і с т ь й о г о.

Партії мали великий вплив на От. Петлюру. В довірря до нього нерідко закрадалися люди негідні, корисливі, честолюбці, що удавали з себе або мучеників за українську ідею або ж борців за соціяльні змагання бідного люду. Вони

зловживали іменем і авторитетом От. Петлюри і шкодили справі.

Це відбивалося й на військових справах, особливо в Київський період і наступний за ним, коли траплялися призначення на відповідальні командні та штабні посади осіб невідповідних, а иноді й шкодливих для справи*).

В той період, який ми тут розглядаємо, призначення на висші командні та штабні посади переводилось вже з розбором і з більшою обережністю.

Головному Отаману безпосередньо підлягали Військовий Міністр і Наказний Отаман. Особу Військового Міністра висували урядові партії.

Начальник Головного Управління Генерального Штабу підлягав В. М. безпосередньо. Не було Начальника Генерального Штабу в широкому розумінні цього слова. Треба зазначити, що Головне Управління Генерального Штабу після розгрому в Київі, зробленого в його особистому складі генералом Осецьким, відігравало незначну ролю. В ньому було лише чотирі старшини Генерального Штабу. Решта ж старшин Генерального Штабу заступали штабні посади в армії (відокремившись від Ген. Штабу).

Наказний Отаман ген. Осецький.

Наказний отаман мав ті права, що й Головнокомандуючий арміями.

Наказний Отаман — генерал-майор російської служби Олександер Вікторович Осецький, учасник Великої Европейської війни.

Ген. Осецький є гарний організатор, людина енергійна, з піднесеним честолюбством. Мав звязки в національних українських колах. Великий політикан, але звичайнісінький військовий керовник.

Великою хибою ген. Осецького є відсутність горожанської мужности твердо висловити свою думку перед Головним Отаманом Петлюрою та Урядом і допоминатися її здійснення.

Прерогативи його влади і влади Головного Отамана не було точно розмежовано і авторитет Наказного Отамана зникав у чарівному впливові імени Головного Отамана.

Штаб Дієвої Армії.

Всіма операціями керував Штаб Дієвої Армії. Він видавав розпорядження всім частинам Наддніпрянської армії і лише директиви самого загального характеру — Галицькій армії. Галицька армія номінально підлягала Головному й Наказному Отаманам, а виконувала завдання Галицького Уряду.

---

*) Недалеко за прикладом: декілька місяців командував залізничним корпусом отаман Бень, лише фельдфебель австрійської служби.

Отаман Петлюра (як людина невійськова) не втручався в оперативну працю свого Штабу, цілком довіряв йому і тільки в найвідвічальніші менти потверджував або вирішував на підставі плянів, опрацьованих в Штабі.

Отаман Петлюра підчас своїх разуразних об'їздів війська хоч і не видавав оперативних розпоряджень без відома Штабу армії, але зате був щедрий на ріжні обіцянки: про відведення до резерву, розгортання з малої частини у більшу, то що. На жаль, ці обіцянки не завжди можна було виконати, а невиконання викликало справедливе нарікання зі сторони частин.

Треба все ж зауважати, що роля Головного Отамана була надзвичайно важкою. Навколо кипить боротьба партій за портфелі, посади та державні кошти. Все і всі шукають у нього помочи, а матеріяльні засоби слабенькі.

Начальник Штабу Отаман Мельник.

Штаб Дієвої Армії організовано в Київі, виділивши з Головного Управління Генерального Штабу часть особистого його складу.

За Начальника Штабу було призначено отамана Мельника.

Отаман Мельник*) є поручник австрійської служби, з походження Галичанин. Брав діяльний уділ в організації січовиків. В ролі Начальника Штабу корпуса С. С. керував січовиками підчас їх наступу на Київ. Видатний старшина, знаменитий організатор, відважний, коректовний і чесний, палкий патріот, але для своєї високої посади мав мало досвіду. Не цілком осягав політичний і стратегічний горізонти. В ролі Начальника Штабу Армії не вмів поставитись обєктивно і свою любов до Січовиків виявляв у деякій слабости до них, що відбивалось негативно на операціях. Не мав штабного досвіду, а тому організацію в Штабі харчування та розподіл праці не було в достатній мірі налагожено.

Особливо ненормальним було становище старшин оперативного а почасти розвідчого відділів. Від них вимагалося maximum праці і довгочасного сеціння часто зза формальних причин і без потреби. Умови ж харчування гидкі: доводилося стояти в черзі з казанками наряду з козаками.

Пом. Нач-ка Штабу Отаман В. Тютюнник.

Йому помішником був отаман Василь Тютюнник — підполковник російської служби, кадровий старшина, учасник Великої війни.

Служив у сибірському війську. Був підвисшений Дире-

---

*) До отамана Мельника заховую велику подяку за те, що він мене вирвав з лап отамана Оскілка, який мене заарештував у Штабі Північної групи, коли я приїхав туди для обговорення нашої операції під Київом, і намагався мене спровокувати і розстріляти. — Прим. автора.

кторією в отамани за діяльний уділ в повстанні проти гетьмана в ролі генерал-квартирмейстера.

Більша частина праці по організації повстання і по керуванню військом в цей тяжкий період лягла на нього. Молодий старшина величезної енергії і працездатности, шляхетного честолюбства, дуже рішучий і настерний, рідкої чесности і некорисливий.

Військову справу він розумів і любив. Мав горожанську мужність і міг твердо висловити свою думку, хоч чортові в вічі. Палкий патріот, але не шовініст. Головною хибою його була властива йому горячковість, а в запальчивости — зухвалість, різкість і зайва прямолінійність. Політики не любив. Не мав висшої військової освіти і штабового досвіду, а тому не досить обраховував „час і просторінь" і готовий був піти на ризиковне, необмірковане й невідповідне обставинам вирішення.

Для керування військом йому конче потрібна була допомога досвідчених старшин Генерального Штабу.

Спочатку у Київі він пробував особисто керувати військом, але опісля чинив у повному контакті зі своїми старшинами Генерального Штабу. Своїй генералквартирмейстерській частині вповні довіряв і давав вільну руку в оперативній праці.

Багато енергії поклав на боротьбу в отаманією та інспектурою і провадив цю боротьбу рішуче, твердо й безбоязно.

Взагалі старшина видатний*).

Отаманів Мельника та Тютюнника на ці посади було висунуто з причин національно-політичних, як видатних і популярних у війську діячів.

Генерал Сінклєр. Генерал-квартирмейстер Володимир Олександрович Сінклєр, Генерального Штабу Генерал-Майор. Заступав ряд штабних посад підчас Великої війни і командував полком. Це чесна людина, досвідчений, здібний старшина, знавець військової справи. Надзвичайно лагідний, усидливий і акуратний. Добре розбирався в обставинах і вдало комбінував рішення.

Неукраїнець і через те, а почасти ще й з властивости свого характеру тримався дуже обережно і навіть в рішучі хвилини, коли вимагалося висловити свій авторитетний голос, не висловлювався, уникаючи небажаних нарікань, звичайно не в справі чисто оперативних розпоряджень, а в питаннях,

---

*) Загинув від тифусу в грудні 1919 р. Україна втратила кращого свого лицаря В. Тютюнник не ховався за національним прапором і не спекулював ним, як це багато дехто робив, а безбоязно ніс його на воїх плечах до самої смерти. Прим. автора.

що торкаються взаємного стосування політики та стратегії, боротьби з отаманією і демагогією.

Помішником генерал-квартирмейстера був я*).

Оперативний відділ. Розвідка. В оперативному відділі було багато працездатних старшин Генерального Штабу і взагалі цей відділ було дуже добре організовано. Служба звязку працювала також добре.

Розвідка була слабшою і це шкідливо відбивалося на операціях особливо в перший період.

На чолі розвідчого відділу був сотник Коваленко — старшина військового часу. Газетний співробітник. Дуже енергійна людина. У військовій справі — нуль. Українець з походження і контр-розвідчик з переконання.

Помішником по розвідці був Генерального Штабу полковник Липко. Він і вів фактично цей відділ.

На контр-розвідку**) сотник Коваленко направив цілу свою кипучу енергію. Цей відділ було поширено і в нього ввійшов ще й політичний розшук.

Контр-розвідку вів прапорщик Чоботарів, що удавав з себе полковника, людина жорстока, „фаховець" по своїй справі. Ці „голубчики" провадили свою [illegible] працю, прикриваючись авторитетом Штабу Дієвої Армії.

Взагалі Штаб мав майже всі технічні засоби та відповідну організацію і працював з повним напруженням своїх сил.

РОЗДІЛ V.

Наші сили.

Реорганізація. Наприкінці відступного походу завдяки героїчним зусиллям Штабу, на бік якого стала також частина преси, вдалося скоротити отаманів, зменшити кількість тактичних одиниць і утворити кадри регулярної армії.

Правда, в боротьбі з отаманією ролю відігравав і природній добір: все авантурницьке, наносне не витримало тягаря походу і розпорошилося. Зникали отаманчики, розвіялось багато поодиноких загонів, пішла додому велика кількість

---

*) З ген. Сінклєром ми працювали в повному контакті і взаємній приязні. В Штабі так склалися обставини, що мені доводилося майже завжди вести всі переговори по апаратах з частинами, робити з дозволу ген. Сінклєра доклади і брати уділ у ріжних нарадах.

**) Сотник Коваленко та прапорщик Чоботарів робили всі доклади по контр-розвідці безпосередньо Начальникові Штабу і тільки йому і з нього боку не підлягали генерал-квартирмейстеру.

мобілізованих козаків, особливо з Лівобережжа, забравши з собою мушкети, предмети обмундирования та амуніцію.

В армії залишився, за невеличким винятком (Холмська дивізія), здоровий і дужий елємент, національно настроєний і переконаний противник большевиків.

Було вирішено перевести до кінця квітня строгу реорганізацію української армії.

Численні окремі частини всі позводити в 11 дивізій, в кожній по 3 полки піхоти, з одним арматним полком і кінною сотнею. Для зручнішого керування ними і маневрування позводити ці дивізії в окремі групи, по 2—3 див. в кожній групі. До груп малося додати по бригаді кінноти та важку польову армату. Корпуси яко тактичні одиниці касувалися.

На жаль поляки й большевики своїм погодженим наступом стали нам на перешкоді до закінчення цієї організації і цілковитого її переведення в життя.

Січовики. От. Коновалець.

На початок наступової кампанії до розпорядимости нашого командування були такі сили:

Група Січових Стрільців — 10 та 11 дивізії С. С. і 9 Залізнична. Штабів для 10-ої та 11-ої дивізій ще не було сформовано і Штаб групи керував всіма своїми частинами самостійно, що відбивалося негативно на операціях цієї групи.

Командував групою отаман Коновалець, старшина австрійської служби, діяльний творець січовиків. Був командиром корпуса С. С. при наступі на Київ війська Директорії. В Київі відігравав видатну ролю командира Осадного корпусу*). Розумна людина, дуже честолюбна, чудово орієнтувався в ріжних політичних течіях. Уміє підтримувати свій авторитет і заступництво перед підлеглими і здобути від них поваги. Бойове керовництво військом він покладав на своїх начальників штабів, даючи їм вільну руку і санкціонуючи їх розпорядження. В часи боїв не завше перебув з бойовим оперативним штабом.

Взагалі, більше політик і дипльомат аніж військовик.

Начальником Штабу під сей час був Генерального Штабу підполковник Безручко.

Частини С. С. складалися з Галичан і Наддніпрянців на 50%. До них у Київі прилучилися полки з Сердюцької дивізії. Група С. С. це одна з кращих бойових частин і з міцною дисципліною, ядро армії Петлюри в його операціях на Київ підчас боротьби з гетьманцями. С. С. виявляли занадто велику самостійність, не завжди рахуючись з розпорядженнями вищого командування, що шкодило справі. Цю групу було

*) Тоді не мало кривди натерпілася київська людність від деяких його зажерливих і жорстоких помішників: Чайківський, Дідушок та ин.

краще за инші забезпечено всім потрібним. У неї було найбільше гармат і кулеметів. За нею йшли цілі ешелони з постачанням.

Будучи перетомлені від сильних боїв частини С. С. все ж таки як з огляду на свій склад, так і на моральний стан були ще здатні до активних операцій.

Запоріжська група. Полк. Сальський. Многостраждальна Запоріжська група — не мало було над нею зроблено експериментів*), але цей міцний військовий організм не зруйнувався. Надто міцний фундамент заклали при заснуванні запоріжських частин отамани Натієв і Балбачан. На долю Запоріжців підчас боїв за Лівобережжа було випало тяжке завдання оборони Харківщини, де вони й понесли великі втрати. Надалі вони прикривали район на південний схід від залізниці Фастів—Козятин—Жмеринка. Нарешті, як уже зазначено вище, пробилися до Дністра й обібрані до нитки дружньою невтральною Румунією, зосередилися в районі Радивилів—Н. Почаїв. Голі, хворі й беззбройні Запоріжці мали високий дух.

Дуже гарний склад старшин, багато кадрових. Були й такі командири полків, що розпочали свою службу простими козаками в Запоріжських частинах і просунулися вгору завдяки своїм великим бойовим вчинкам на очах Запоріжців. Міцне злютування поміж старшинами та козаками. Своєрідня й сувора дисципліна. Кожна дивізія ба навіть полк мали свою визначену фізіономію. Дисонанс в Запоріжську групу вносили гайдамаки — елємент надзвичайно хоробрий — називали себе частиною „політичною“ і вдавалися в політичні авантури.

До складу Запоріжської групи увійшли 6, 7 і 8 Запоріжські дивізії.

Командування групою в цю тяжку хвилину перейняв Генерального Штабу полковник Сальський (випуска 1912 р. з Академії), розумний, дуже здібний, з великою ініціятивою та ерудицією, не завжди стриманий.

Полковник Генерального Штабу Воскобойників був начальником Штабу. Гарний старшина, криштальово чесний і скромний, святий працьовник**).

Між Січовиками та Запоріжцями тривало суперництво за перше місце в Українській Армії, але як ті так і другі мали свої заслуги перед Україною.

---

*) За командирів корпусу призначалися відомі авантурники або неуки (Данченко, Волох та ин.), ще до того ведено агітацію ріжними партіями (особливо есерами), які не могли помиритися з організованістю цієї групи.

**) Умер року 1919 у липні, надірвавшися від праці понад силу.

Волинська ґрупа. Полк. Петрів. Волинську ґрупу було утворено в часи нашого останнього прориву на Проскурів з першої Північної дивізії — з частин, підлеглих отаманові Оскілкові, що оперували на Волині проти большевиків — і 4-тої Холмської дивізії, в склад якої входили рештки частин Холмського фронту генерала Осецького, що оперували раніш на Волині проти поляків.

Ці частини деморалізував несподіваний удар поляків у тил в районі Луцька і авантура Оскілка. Найкраща з цих частин це Північна дивізія. Нею командував отаман Єрошевич (Ґенерального Штабу ґенерал-лейтенант російської служби).

При Волинській ґрупі перебувала Юнацька Школа, невелика, але видатна бойова одиниця під командою Генерального Штабу полковника Петрова — він же перебрав командування Волинською ґрупою.

Ґен. Штабу полк. Петрів, випуску 1910 року. Хоробрий, енерґійний, працездатний, алеж дуже неурівноважений і до того ж нервовий, не завжди стримує свої чини. Його тягнуло до лівих політичних партій (есери), які згодом і висунули кандидатуру полк. Петрова на військового міністра. На цій посаді, до речи сказати, він „слави“ не придбав, а зіпсувався значно. Налягає на демаґоґію і на дешеву популярність.

Запоріжська Січ. Отаман Божко. Друга дивізія (Запоріжська Січ) — її перевезено вкупі з Запоріжцями через Румунію. Командував нею отаман Божко. Дуже цікава особа, типовий отаманчик і авантурник високої марки, до того ж не цілком нормальний. Мріяв про гетьманство, звичайно про себе. Пробував воскресити всі звичаї Запоріжської Січі у тому вигляді, який вона мала в XVI столітті. Отаман Божко сформував для особистої охорони бунчуковий курінь, вірно йому відданий. Всі справи обговорювались прилюдно всім курінем під його головуванням.

Божко підписував свої розпорядження тільки гусиним пером. За Божком носили булаву (він її взяв з Музею ім. Поля в Катеринославі) і творив силу ріжних чудасій.

В справах військових отаман Божко був абсолютним профаном, хоч і відзначався особистою хоробрістю та відвагою. Його оточувала ціла зграя авантурників. Все ж треба зазначити, що в стройових частинах Січі було багато хоробрих і стійких старшин і козаків; вони не поділяли грабіжницьких інстинктів свого шефа. Штаб Армії домагався розформування цеї екзотичної бойової одиниці або призначення для неї відповідного начальника. На жаль наших застережень не було взято під увагу.

Наказний отаман Осецький з дозволу Отамана Петлю-

ри наказав розгорнути Запоріжську Січ і назвати її 2-гою піхотною дивізією. Її начальником лишився отаман Божко. Це невдале призначення відразу ж дало багато сумних наслідків.

3-я дивізія. Підполк. Удовиченко. Нарешті зформовано 3-тю дивізію з загонів Шаповала й Шандрука, що тримали фронт проти большевиків вздовж ріки Збруч в Галичині.

Начальником дивізії призначено молодого підполковника Удовиченка, що скінчив один курс російської Академії Генерального Штабу. Видатний старшина, шляхетна, скромна людина і талановитий керовник дивізії. В своїх операціях виявляв розумну самодіяльність і велику активність. Завжди своїми рішучими атаками попереджував ворожі зосередження і заміри.

Армата, кіннота та технічне військо. Через тривалі бої та перегруповки армату розподілялося в дивізіях і групах дуже нерівномірно. Найбільшу кількість гармат мала група С. С. (гармат в стані чину від 40 до 50, з них дві тяжких батареї).

Запоріжцям Штаб Армії встиг передати на всі три дивізії не більш як 8 гармат.

Волинська група: Північна дивізія мала арматний полк, а Холмська — лише одну батарею.

До третьої дивізії полк. Удовиченка передано тимчасово армату ріжних частин, а саме до 16 гармат.

Тяжкий арматний дивізіон Запоріжського корпусу, що не брав уділу в переїзді через Румунію, теж тимчасово перебував при 3-ій дивізії.

До 2-ої дивізії було приєднано під Волочиськом із загону Ляєра, що оперував на Галицькому фронті, дві легких батареї та одну гаубічну.

Всього в Армії залишилося до 120 гармат.

При кожній групі формувалося бригаду кінноти, але ця справа йшла з малим успіхом.

Так, лише при групі С. С. малася вже групова кіннота, а саме кінний дивізіон Бориса (до 200—250 шабель при 2-х гарматах).

При Запоріжській групі також утворювалось бригаду з полку Чорних Шликів (200 шабель при 2-х гарматах).

При кожній дивізії були свої кінна й технічна сотні.

Запасові частини. Кожна дивізія мала свій запасовий курінь, з якого брала поповнення. У С. С. були більш розвинені запасові частини. У них був кіш (за-

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLE'S HOME

пасова бригада). Він складався з вишколу (школа обучення молодих козаків), двох запасових курінів для кожної дивізії (з мобілізованих), одного кулеметного куріня, запасової батареї, запасової кінної сотні та запасової технічної сотні.

Загальна кількість багнетів. Взагалі число багнетів і шабель Української Наддніпрянської Армії було приблизно таке*):

Група С. С. (10-та та 11-та дивізії С. С. і 9-а Залізнична) до 4500 багнетів і шабель та до 200 кулеметів.

Запоріжська група — 3000 багнетів та шабель та 16—20 кулеметів на всі три дивізії.

Волинська група, найменше зорганізована, нараховувала 4000 багнетів і шабель та 60 кулеметів.

Запоріжська Січ (друга дивізія) — до 1000 багнетів і шабель та 30 кулеметів.

Третя дивізія — 1200 багнетів і шабель і до 50 кулеметів.

Всього 14—15 тисяч багнетів і шабель, 350—380 кулеметів, 120 гармат.

Загальна кількість людей доходила більше ніж до 30 тисяч.

Постачання. Всякого роду припасу для армії, амуніції, обмундирування та особливо вогнеприпасу майже не залишалось.

Силу військового майна нами залишено на території України зза неможливости в свій час його евакувати. Воно або попало до рук большевиків або пограбовано місцевими мешканцями і розікрадено деякими недобросумлінними агентами нашої влади.

Особливо поживилися залізничники.

Всеж міліярдове військове майно, яке з великими труднощами вдалося звезти на нашу базу Броди—Тернопіль—Волочиськ захвачено польським військом. Йому дісталися в Красному авіяційна база, в Бродах — найліпша в Росії рухома майстерня і радіосклепи та величезна кількість иншого припасу. Найбільшою ж утратою для Української армії було залишення нами склепів з огнеприпасом та зброєю.

До цього ж і Румунія, як вже зазначено, легально відібрала від нас дорогоцінне військове майно.

Українська Наддніпрянська Армія не мала бази і не передбачалося поповнення

---

*) Багнетами я називаю тільки фактичне число бойців в піхоті (сюди не втягнено кулеметчиків, звязок, розвідчиків та арматчиків).

наших запасів притоком їх зза кордону. В розпорядимости інтендантства армії було 110 тисяч російського взірця патронів, до 3—4 тисяч арматних снарядів. Як що брати це на европейський масштаб, то це — нічогісінько.

Невелика кількість огнеприпасу ще лишилася безпосередньо при війську.

В частинах відчувалася велика недостача лікарського персоналу і майже повна відсутність ріжного роду медикаментів.

Ось з якими засобами йшла героїчна Українська армія визволяти свій рідний край.

Про орґанізацію Української Галицької Армії буде сказано далі.

РОЗДІЛ VI.

Орґанізація большевицьких сил на Правобережжу.

XII. та XIV. большевицькі армії. Большевицькі сили на Правобережжу складалися з двох армій:

XII. армія, що оперувала в Київській, Волинській та Подільській губернях (Штаб у м. Київі), та XIV. армія, що оперувала на побережжу Чорного моря і в губернях Херсонській та почасти Катеринославській (Штаб у м. Одесі).

В совітській українській армії були як частини сформовані на Україні, так і такі, що прибули з Центральної Росії. Орґанізація одних і других була не однакова. Підчас формування частин на Вкраїні большевикам доводилося сильно рахуватися з характером українського населення, дуже активного, здібного до партизанської війни та операцій поодинокими загонами на чолі зі своїми отаманами.

Спершопочатку совітські українські дивізії складалися з 4-х полків (дві піших бриґаді), полк — з 3-х батальонів, батальон — з 3-х рот (в полку згідно зі штатом 1200 баґн.), кулеметів на полк було до 40.

Армата — головним чином полкова, 48 лн., 6 дм. гаубиці — лише при дивізіях.

Кіннота. При пішій бриґаді був кінний дивізіон, при пішому полку — кінна розвідча півсотня (33 шабель). Крім дивізій було багато поодиноких загонів ріжної величини і призначення, бо хутко влити всі численні загони, що бродили по Вкраїні, в орґанізовані одиниці було важко навіть для централістів-большевиків.

Все це військо формувалося і поповнювалося на Вкраїні. Частини, що прибували з Совітської Росії, мали загальну

російську організацію. Для боротьби з місцевою людністю большевики широко користувалися інтернаціональними загонами з мадяр, китайців, німців та инших. Всі большевицькі черезвичайки охоронялися також інтернаціональними загонами або жидівськими комуністичними відділами.

Переформування. На той час большевики, оголосивши Україну частиною Совітської Росії, почали переформовувати українську армію в загально совітську організацію.

Ця організація була такою:

висша тактична одиниця це — сильна дивізія.

Вона складається з трьох бригад по три піших полки в кожній.

При кожній бригаді арматний дивізіон.

Тяжка польова армата — в розпорядимости начальника дивізії.

Звернено особливу увагу на збільшення кінноти як при дивізіях так і для виконання стратегічних завдань (кінні дивізії і бригади).

Дисципліна, особливо в українських совітських частинах, заслаба. Догляд за порядком покладено на комісарів. В їх же руках вся дисциплінарна і карна влада. Бойові розпорядження виконується під страхом розстрілу; розстрілу вживалося в самих широких розмірах. Стройові начальники видавали розпорядження лише що до оперативної части. Свідомих большевиків мало. Мобілізовані старшини не співчували большевикам. Запасові козаки билися без охоти та намагалися пограбувати й розійтися по домівках.

Командний склад висший — добрий, низший — слабенький.

Большевицькі частини, що безпосередньо оперували проти укр. армії. Одною з найдужчих українських большевицьких частин була Таращанська дивізія. Переформування її в три бригаді закінчилося (Богунська, Таращанська та Волинська). Декілька полків Таращанської дивізії з кінними частинами та поодинокими загонами головним чином і дотискували Наддніпрянську Армію в напрямку Кременець—Тернопіль.

На Збручу стояли бригади Бесарабської дивізії, збірна бригада в районі Волочиська. Резерви в районі Проскурів—Шепетівка—Жмеринка. В районі Проскурова — інтернаціональна бригада.

Большевицьке командування мало ще до того змогу перекидати свої резерви з инших фронтів і центра. Ця обставина давала велику перевагу большевикам перед Українською Армією.

Становище большевиків на Україні. Людність України, особливо селянство, уже сильно відчувало на собі всю привабливість комуністичного правління. Села терпіли від здирства та реквізицій, міста від черезвичайок.

По богатьох місцях вибухають повстання; проти большевиків виступають сильні партизанські загони. Лише деякі місцевости на Волині та Поділлю ще не розкоштували большевизму і тяглися до нього.

З півдня, з Дону, посувається Денікін; на Волгу успішно наступає Колчак.

ЧАСТИНА II.

РОЗДІЛ І.

Перехід Української Наддніпрянської Армії в загальний наступ.

Пляни уряду й командування. Оточування Наддніпрянської армії приходило до кінця. Політиці належало нарешті ж вирішити, який фронт скасувати і з ким іти далі. Мною від імени старшин Генерального Штабу було зроблено доклад Наказному Отаманові, що нам в усякому разі з большевиками не по дорозі.

Поляки й большевики, ворогуючи поміж собою, все ж вели п о г о д ж е н и й наступ на знищення української армії.

Було ясно навіть для політично-недозрілих, що воювати далі на два фронти дорівнюється самознищенню. Питання могло бути лише одно: з ким увійти у згоду.

В цей критичний мент керовники Галицької політики та армії вирішують піти самостійним шляхом і краще залишити свій терен, аніж скоритися перед несправедливими жорстокими для них домаганнями Польщі і зберегти свою армію. Галичани готові були піти у крайньому випадкові з большевиками аби не з Польщею. Штаб Галицької Армії відмовився коритися розпорядженням Наказного Отамана Осецького та Отамана Петлюри і видав своїй армії наказ стягуватися в кут між рр. Дністром і Збручем.

Наше командування прийшло до вирішення: 1) домагатися замирення з Польщею з початку тільки військового, щоб забезпечити собі тил, 2) прориватися на Україну.

Із Тернополя 1-го червня надсилається військову делєґацію в Польщу. На чолі її поставлено б. російського генерал-лейтенанта армати Дельвіґа.

Цікаво, що ще з Радивилова 18-го травня безпосередньо від Штаба армії було послано Ґенштабу підполковника Левчука з двома членами до польського командування позондувати ґрунт. 24-го травня вони привезли в Тернопіль відповідь: поляки принціпово погоджуються вести з нами мирові переговори і прохають вислати комісію з широкими уповноважненнями. Ініціятива Штабу Дієвої Армії спасла ста-

новище і поляки протягом останнього періоду, сильно натискаючи на галичан, обережно просовувалися за нашими частинами і не робили спроби захопити Штадарм, до чого мали цілковиту змогу. Уряд протягом цілого тижня (з 24-го травня по 1-ше червня) виряжав свою комісію до Польщі і ледве не довів справи до остаточної катастрофи.

Цій комісії було надано інструкції: осягнути невтральности Польщі, визначити демаркаційну лінію і, як що поведеться, то виробити плян спільних операцій проти большевиків.

Для командування Наддніпрянської Армії стояло на черзі створити плян трудного наступового маневра.

Цей плян стремів ось до чого:

Перейти в рішучий наступ одночасно на цілому большевицькому фронті з метою продертися на схід і заволодіти рубежом Старокостянтинів—ст. Деражня (на схід від Проскурова) —Нова Ушиця. Для забезпечення операції з півночі, з боку Заслав—Шепетівка, висунути в тому напрямку активну заслону. Для прикриття тилів наступаючих груп з боку Кременця—Дубно, відтягувати з боями свою Західню групу на р. Горинь, де й затриматися. Щоб полекшити форсування р. Збруч другою та третьою дивізіями і хутко захопити Проскурів, наносять головний удар Запоріжці і праве крило групи С. С. — на Старокостянтинів і Проскурів.

Після захоплення зазначеного рубежу доставалася до наших рук залізнична колія Старокостянтинів—Проскурів—Камянець Подільський, а також Волочиськ—Проскурів—Деражня.

Це давало Командуванню можливість перекинути часть своєї бази (все, що лишилося в ешелонах на колії Тернопіль—Підволочиськ) через Проскурів на Камянець Подільський. Там же зосередити всі продовольчі установи. Тил на Румунію. Згідно з тими відомостями, що малися, уряд її бажав увійти з нами в добросусідські стосунки, бо загроза Бесарабії з боку большевиків сильно бентежила Румунське командування.

Розвинення пляну. Його вади. В дальнішому, посівши зазначений рубіж, швидко поповнити свої частини шляхом мобілізації здобутих повітів і наступним маршем розширити пляцдарм, захопивши Лятичів—Літин—Жмеринку—Могилів. Увійти в згоду з Румунією, а залізницею Могилів—Жмеринка забезпечити армію бойовим припасом та обмундируванням.

Обираючи операційний напрямок, мимо всяких инших міркувань, Штаб Армії кохав надію виграти терен для Галицької Армії у випадку її неуспіху в боротьбі з Польщею. Основною вадою цього пляну була вразливість нашого

крайнього лівого крила і тилу з боку Дубно—Острiг—Шепетівка.

Тому наш маневр вимагав надзвичайної хуткости та енергії, щоб виграти простір, доки большевики встигнуть зосередитись.

РОЗДІЛ II.

Прорив большевицького фронту і вихід українського війська на лінію Старокостянтинів—Проскурів—Камянець Подільський.

Операція що до прориву. Сх. ч. 6, 7.

Для безпосереднього керування північними групами (С. С., Волинською та Запоріжською) з огляду на те, що з ними важко держати звязок, з Тернополя в Кременець виїхав бувший помішником Наштадарма отаман Тютюнник. Він повинен був впровадити в життя зазначений плян, вносячи в нього поправки згідно з обстановою.

Наша операція що до прориву большевицького фронту розвивалася пляномірно й успішно. Запоріжці, прожогом просуваючись на схід, розбивають большевиків, хоч ті й пробували затримати їх біля Катербурга та на Горині, та на инших пунктах і на 2-ге червня виходять на лінію сел: Волиця Вонсовича—Миколаїв—Катеринівка—Пахутинці. Група С. С. просувається уступом за лівим флянгом Запоріжців, забезпечуючи їм флянг і тил у північно-східньому напрямку; на 2-ге червня вона з боями виходить на лінію р. Горині біля сіл Корниця і Ляхівці і просувається на Білгородку. Волинська група, тримаючи фронт на північний захід, прикриває Запоріжців і С. С. від поляків і большевиків.

Таким чином Запоріжська група вже на 2-ге червня сильно виграє флянг і висить над тилом большевицьких частин, що охороняють лівий беріг р. Збруча.

Самий небезпечний мент минував і кільце, що охоплювало Українську Армію, було прорване на північному сході.

Критичний мент в ніч з 2 на 3 червня. Сх. ч. 7.

Але не так успішно йшла справа на напрямку Тернопіль—Волочиськ.

2-го червня 39 піший польський полк здобув з боєм Тернопіль, і наш Штаб Дієвої Армії а також усі урядові установи переїхали на ст. Богданівку.

Найбільш критичний мент пережили Штаб Армії, Уряд і вище командування з 2 на 3 червня на ст. Богданівка.

Польські розїзди ведуть переслідування вздовж залізниці. Рештки державного майна в ешелонах на колії, а Волочиськ ще занято большевиками, які ведуть бій з другою дивізією.

Всі стації забито ешелонами. З заходу супротивник на відстані 18 верстов, а зі сходу на 10—12 верстов. Для самоохорони мобілізується урядові установи. Зі старшин, телєграфістів, урядовців і службовців Штабу Дієвої Армії імпровізується сотня під командою полковника Омеляновича-Павленка і виставляється як заслон проти поляків і місцевих большевиків. До Підволочиська стягується рухомий склад.

Ешелон 2-го Генерал-Квартирмейстера Штабу Армії прибуває до Підволочиська підчас розпалу сильного бою за переправи на р. Збруч і наражається на обстріл большевицької армати. Цей ешелон виставляє від себе заставу і посилає в бій комендантську сотню. Все ж небойове — урядовці, родини службовців Штабу — з тремтінням чекають своєї долі.

Перед Штабом стала в увесь зріст дилєма: як що 3-го не буде взято нами Волочиська, то заберуть в полон або поляки або большевики.

Виник рідкий в історії випадок: Штаб Армії та Уряд між двома ворожими арміями на гарматний стріл від одної і на мушкетний від другої.

Затримка виникла зза нерішучих і вялих операцій Запоріжської Січі: вона висувалась дуже поволі і спізнилась з наступом майже на дві добі.

Комічна сторона справи. Але трагічність цеї хвилини мякшає через комізм, з яким переводилося мобілізацію особистого складу всіх державних установ, рівно як і невійськовим виглядом директорів департаментів з мушкетами в руках.

Мобілізацію було доручено начальнику розвідчого відділу сотникові Коваленкові, людині енергійній, але надто палкій, неурівноваженій і незвичайній.

З револьвером в руці він вигонив усіх з ешелонів, хапав перехожих і ставив їх до строю. Директорів департаментів, старих старшин, навіть членів Трудового Конгресу, всіх волік до строю, загрожуючи силою. От уже дійсно: з а г а д а й й о м у Б о г у м о л и т и с ь...

Це завдання можна було виконати значно простіше та без мельодрами: взяти списки від всіх комендантів ешелонів і потім їх фактично перевірити.

Бої 3/VI. Але вже 3-го червня 6-та Запоріжська дивізія після запеклих боїв захоплює Чорний Острів і цим значно полекшує наступ Запоріжської Січі. Супротивник, онепокоєний появою у себе в тилу на залізничній колії нашого війська не ставить великого опору і звільняє Волочиськ.

Треба зазначити, що отаман Божко при форсуванні річки Збруча виявив мужність, підбадьоруючи власним прикладом козаків, що працювали під арматним і кулеметним вогнем, улаштовуючи переправу.

Большевики в безладді відходять вздовж залізниці

і в південно-східньому напрямку на Фельштин і Ярмолинці. Полковник Удовиченко (начальник 3-ої п. д.) по містецькому форсував річку Збруч і після тяжких боїв заволодів Камянцем Подільським.

Бої 4. VI. 4-го червня 6-та Запоріжська дивізія остаточно зламала опір большевиків в районі Чорного Острова. В той же час большевики з Проскурова кидаються в атаку на 7-му Запоріжську дивізію, що її було розположено на північний захід від Проскурова. Молодий, палкий начальник 7-ої дивізії сотн. Демоловський, відбив атаку, сам повів енергійний наступ на Проскурів, хвацько й швидко заволодів стацією і частиною міста, але також швидко був вибитий контр-ударом большевиків і відкинений в район на північний захід від Проскурова, куди в цей час почав тілько підходити резерв командуючого Запоріжської групи — 8-ма Запоріжська дивізія.

Група С. С. з боями веде далі наступ своїм правим флянгом на залізничну колію в північному заході від Старокостянтинова на стацію Антоніни, лівим же флянгом відтискує большевиків на місто Заслав. Волинська група успішно виконує попереднє завдання.

Бої 5. VI. Сх. ч. 8. 5-го червня большевики, підбадьорені своїм успіхом під Проскуровом, підтягнувши резерви, переходять в контрнаступ в двох напрямках: з північного сходу з району Шепетівки на правий флянг групи С. С. і на Камянець Подільський, прагнучи очевидячки стиснути нас з флянгів. Проскурівську залогу вони також підсилюють.

Дивізія полковника Удовиченка і група С. С. самі переходять в наступ; завязуються сильні зустрічні бої, що закінчуються поразкою большевицьких груп. Наслідком цього група С. С. здобуває ст. Антоніни, В. Пузирьки, а Удовиченко бє червоних під Шатавою.

У Запоріжців перегруповка і націлювання частин для атаки Проскурова.

Запоріжська Січ, отримавши завдання після захоплення Волочиська рушати через Фельштин на Ярмолинці, в районі Фельштина наскочила на большевицькі частини, що відступали з районів Чорного Острова й Волочиська і замішавшись подалась трохи назад.

Бої 6. VI. Сх. ч. 8. 6-го червня полковник Сальський повів рішучий наступ на Проскурів 2-ма дивізіями: 6-ою дивізією від Чорного Острова, 8-ою з північного сходу. 7-му дивізію він тримає в резерві.

6-та дивізія енергійно атакує Проскурів і після гарячого бою захоплює його. Большевики уперто оборонялись: великий підтрим їм давали 3 бронпотяги, що безстрашно боролися з нашою арматою. Настирливість 6-ої дивізії та загроза Проскурову з боку 8-ої дивізії вирішили справу. В наші руки попадає велика здобич. 8-ма дивізія не встигла взяти без-

посередньої участи в бою і розположилася на північ від Проскурова, повернувшися фронтом на схід.

Большевики поспішно відходять на Жмеринку. Наш бронпотяг просунувся за ними на ст. Деражня.

Оцінка загальна. Сх. ч.ч. 6—9. Таким чином маневр, намічений Командуванням, успішно виконано. Большевиків на всьому фронті розбито і відкинено. В наші руки попало 30 гармат, десятки кулеметів, до 700 вагонів, багато паротягів і огнепального припасу. Невелика кількість полонених пояснюється запеклістю боїв. Нами захоплено залізничну ст. Антоніни, Деражню, Ярмолинці і Камянець Подільський.

Стало цілком можливим приступити до перевозу через Проскурів до Камянця державних установ і решток наших запасів.

Але цю перемогу було куплено дорогою ціною. Чисельність наших північних груп значно зменшилася від тяжких переходів, боїв і захорувань.

Оцінка бойовнх операцій. Умови, що сприяли так блискучому виконанню цеї операції, такі:

1) Перехід до загального наступу Української Наддніпрянської армії на фронті 140 верстов був цілком несподіваним для большевиків і приголомшив їхнє командування. Українська Армія стояла на краю загибелі і враз так яскраво виявляє себе. — очевидячки якісь зовнішні сили її підтримали (так здавалось комуністам). В большевицьких частинах ходили безглузді чутки: „Петлюра наступає всіма шляхами, веде силу війська, з ним заодно Галицька Армія й поляки".

Широкий фронт і хуткість наступу не дали спромоги большевицькому командуванню перевести будь який плян і вони кидають свої резерви частками. Інтернаціональні частини, охоронні сотні при черезвичайках і старшинські школи — все було висунено на зустріч нашому війську.

Спочатку большевикам не було також відомо, в який бік замірено головний удар: на Шепетівку чи Проскурів, а через те й захисту Чорного Острова та Проскурова не було вповні організовано.

2) Добре скомбінований удар.

3) Виключна надзвичайна енергія Запоріжців — це був вихорь, що змітав все по своїому шляху. Нема кулеметів і гармат — вперед, треба добути їх у ворога! Командуванню було важко стримувати цей стихійний рух вперед.

Привожу цілком характерну доповідь командуючого Запоріжською групою:

„Таким чином військо Запоріжської групи від Почаєва пройшло пішки сто пятдесят верстов і треба дивувати тому настрою, який панує в рядах славних За-

поріжців. Підчас наступу, недивлячись на недостачу продуктів, зброї, відсутність кулеметів і гармат, Запоріжці били ворога і гнали його. де тільки з ним зустрічалися. Після тимчасових невдач невдавалися в журбу, а напротив горіли бажанням боротьби з ним, і стомлених Запоріжців важко було стримати, щоб пляново виконать операції та уникнути зайвих страт. Треба уклонитися перед самопожертвою та героїчним запалом лицарів-Запоріжців, що доконали такого подвигу. Відзначилися також своєю героїчною працею партизанські відділи Павловського, Кобзи, Сушка та Соловчука. За час цеї операції славними Запоріжцями розбито дванадцять зареєстрованих полків і взято силу здобичі."

(Оперативна доповідь полковника Сальського від 7-го червня, ч. 0929 а.).

Значну ролю що до суцільности операцій Запоріжського корпусу відіграв його новий начальник полковник Сальський. Він тримав свої дивізії в маневреному звязку зосереджено і наносив сильні концентричні удари. Це вже був не „отаманчик". Запоріжці відразу перейнялися довіррям і повагою до свого нового досвідченого начальника.

Взагалі можна сміло сказати, що головну ролю в цьому прориві і в рятуванні української армії від цілковитого її знищення відіграли Запоріжці. Менш видатна, але зато тяжка й відповідальна роля випала на долю групи С. С., якій довелось активно на величезному фронті прикривати лівий флянг і тил Запорожців від большевиків з боку Шепетівки і Старокостянтинова, і своє завдання вони виконали добре. Правда, большевики не виявляли спочатку активности в цих напрямках.

Волинська група, не зважаючи на її тяжкий фізичний і моральний стан, теж справилась зі своїм завданням.

Треба ще зазначити вмілі чини молодого начальника 3-ої дивізії полковника Удовиченка що до форсування річки Збруча, заволодіння Камянцем Подільським та захисту його від большевицьких контратак, а також що до хуткої реорганізації численних дрібних частин, що увійшли до складу 3-ої дивізії. Енергія 3-ої див. також спричинилася до успіху.

4) Значну ролю підчас цеї операції відіграв отаман Тютюнник. Він з початком операції прибув до Кремінця, де переплутались частини трьох груп; на їх тиснули з двох боків большевики і поляки. Великих зусиль треба було прикласти, щоб розібратись і відповідним чином їх націлити. Отаман Тютюнник всі непорозуміння поміж військом вирішував на місці хутко, авторитетно, ставив їм завдання і цим багато допоміг справі.

5) Нарешті почали вже виявлятися наслідки надсилки

нашої делєгації до поляків, бо вони дальше Збруча не просунулися і не натискували на тили груп Волинської і С. С. і тим самим не перешкоджали нашому наступові.

РОЗДІЛ III.

Проскурівська операція.

Статистичний огляд. Сх. ч. 10.

Протягом місяця з 7. VI. по 7. VII. головні бойові операції відбуваються у районі Проскурова. Тут зосереджено головні сили Наддніпрянської армії і на заволодіння Проскуровом направляють свої зусилля большевики. Цей період я назву Проскурівською операцією і довше спинюся на ній.

Розглянемо в загальних рисах район, в якому проходили бої підчас Проскурівської операції.

Для більшої зручности поділимо його на дві частині:

1) Район на південь від залізниці Волочиськ—Проскурів—Жмеринка та

2) Район на північ від неї.

1. Південний район межує з заходу річкою Збруч, з півдня р. Дністром і зі сходу залізницею Жмеринка—Могилів.

Ціла ця місцевість рівна, в центральній частині нагориста, а в південній — значно пересічена. Цей район прорізує велика кількість річок і струмків (допливів р. Дністра), що збігають з півночі на південь. Береги в них стрімкі, а подекуди й скелясті.

Загалом беручи, ці річки підчас наступу наших частин на схід можуть для большевиків виконувати ролю оборонних рубежів і трохи забарити наше просування, але стати значною перепоною до наступу вони безумовно не можуть, як з огляду на маневрений характер війни, відсутність суцільних фронтів, так і через те, що ці струмки короткі і їх легко обійти з півночі.

В північній частині цього району, наближаючись до Проскурова, місцевість починає набувати характеру багнистого.

Ліси. Лісові простори значні з північного сходу цього району, на півдні вони розкидані лише поодинокими групами. Вони сприяли маневруванню для обох сторін.

Шляхи. Південна частина району через властиву їй пересіченість дуже бідна на ґрунтові шляхи. Для руху війська та обозів з заходу на схід надається лише одна шоса Камянець—Дунаївці—Н. Ушиця—Котюжани з розгалуженням від Вербовця на Могилів. З півночі на південь йдуть шоси: Про-

скурів—Камянець та Гусятин—Камянець та декілька грунтових шляхів в напрямі на Проскурів, Деражню, Бар.

Наближаючись до залізниці Волочиськ – Жмеринка кількість грунтових шляхів збільшується. Але й тут для руху з заходу на схід надається головним чином один лише шлях, подекуди шосований, подекуди грунтовий, а саме: Гусятин—Ярмолинці—Солобківці—Зіньків – Єлтушків Бар. Ці головні два шляхи і є операційними напрямами при наступі на схід.

Всі грунтові шляхи в суху погоду добрі для руху війська та обозів, в дощ же пересування ними стає труднішим: в північній частині через забагнічення місцевости, а в південній — через пересіченість її.

Залюднені пункти. Селитьби трапляються часто і зі значною кількістю обійсть, особливо наближаючися до Дністра. Під цим поглядом розміщення війська по кватирях не зустріне перепон. Продовольчих запасів у населення було досить, але продавалося їх дуже неохоче.

2. Північний район межує з північного заходу залізницею Шепетівка—Збараж, з півночі — залізницею Шепетівка—Бердичів і зі сходу — залізницею Жмеринка—Козятин.

Характер місцевости. Це нагориста рівнина, висша в північно-західній частині, подекуди вкрита лісом (найбагатший на ліси район Лятичів—Деражня--Комарівці), рясна ріками, озерами і багнами.

Ріки. Більшість річок цього району тече з заходу на схід або північний схід.

Важливіші Буг (Бог), Бужок, Случ, Ікопоть, Хомора. Береги мають багнисті і, переходячи в численні озера на окремих участках, нерідко утворюють цілі водяні лінії, які можна переходити по небагатьох влаштованих переправах.

Особливо сильний рубіж уявляє р. Буг, найпаче в районі Проскурова з огляду на забагненість його берегів і ріка Случ на участкові Старокостянтинів—Базалія. Тут Случ тече широкою багнявою долиною, 2—3 верстві завширшки. Ряд високостів підходять до цеї долини і утворюють по обох берегах сильні оборончі лінії.

Беручи на загал, ці ріки при операціях від Проскурова на Шепетівку являються рубежами і спираючися на них можна малими силами успішно затримувати наступ ворога.

В північно-західній частині цього району тече р. Горинь з заходу на північний схід до м. Заслава, далі вона круто повертає на північ. На участкові на захід від Заслава Горинь має дуже забагнені, низькі береги, тече через ряд озер ріжної величини і є природнім рубежом для захисту при наступові з боку Дубно—Кременець—Острiг, хоч легко її можна обійти з боку Шепетівки.

Шляхи. Цей район рясний на грунтові шляхи, але має лише дві шоси: Проскурів—Старокостянтинів і Проскурів—Волочиськ.

З грунтових шляхів значніші: Проскурів—Винниця, Проскурів—Бердичів, Старокостянтинів—Житомир, Старокостянтинів—Острiг і Старокостянтинів—Деражня.

Пересування війська грунтовими шляхами в дощ ще забарливіше ніж в південному районі.

Залюднені пункти. Села лежать також густо; пересічна кількість обійсть менша аніж в районі на південь від лінії Волочиськ—Проскурів, але всеж їх доволі для розміщення війська.

Збіжжа та фуражу багато, особливо в Старокостянтинівському, Лятичівському і Літинському повітах.

В районі Шепетівка—Бердичів багато закладів шкіряних виробів, а в жидів переховується багато обмундирування.

Необхідно зазначити, що підчас описуємої війни боротьба на фронті майже завжди виливалася в бої за населені пункти і залізничні вузли; отже вони мають велике значіння.

Залізнична сітка. Розполог залізничних колій видно на схемі ч. 9. Особливе значіння мають в цьому районі три залізничні вузли: Проскурів, Шепетівка та Жмеринка.

Шепетівка давала змогу большевикам стягувати підмоги як з Київа так і з Полісся. Також вони могли зосереджувати свої резерви і з району Дубно—Рівне.

Жмеринка дає змогу зосередити резерви як з Одеського напрямку так і з Київського. Звідси найкоротший шлях до Київа, Одеси та Могилєва.

Найбільше значіння для Української армії в досліджуємий період мав Проскурівський вузол.

Ставлення людности цього району до нашого війська не скрізь було однакове. В тих місцевостях, де побували большевики, вони встигли обурити проти себе людність, і вона ставилася до українського війська доброзичливо; там же, куди большевики ще не дійшли, настрій людности був явно до них прихильний.

В районі на захід від лінії Заслав—Чорний Острів людність була активно-ворожа до українського війська, на захід від колії Проскурів—Камянець настрій людности був очикуючий. На схід же від колії Шепетівка—Проскурів—Камянець настрій людности був уповні до нас прихильний, а подекуди в запіллі у большевиків проти них вибухали повстання (Літин, Лятичів та ин.).

(Статистичний огляд складено Ген. Штабу сотником Скорняковим).

РОЗДІЛ IV.

Перший період Проскурівської операції (з 7/VI. по 15/VI.).

Бої 7. VI. Для ліпшого забезпечення здобутого нами рубежа з 7 червня по 10 провадиться далі наступ з метою вийти на лінію В. Пузирьки, Меджибіж, Деражня, Зіньків, Нова Ушиця. Сх. ч. 9.

Одну дивізію від Волинської групи з розпорядження отамана Тютюнника згруповується до резерву на р. Горинь в район Ланівці—Ямпіль.

Большевики 7.VI. спішно звільняють Деражню і відходять майже до Жмеринки, але відсутність у нас бронпотягів (був у наш лише один і то слабої конструкції) не дала змоги переслідувати їх дальше поза ст. Деражню, де й спинився наш бронпотяг.

Група С. С. під Антонінами мала в зустрічних боях значний успіх*).

Бої 8. VI. 8-го червня большевики опамятались і розпочали натискати на Проскурів. Три бронпотяги сильної конструкції з пішою підмогою сміло вирушили до ст. Богданівці, загрожуючи Проскурову.

На цьому напрямку зявляються свіжі китайські й мадярські частини (інтернаціональні відділи) силою до 2.000 багнетів.

6 і 8 Запоріжські дивізії завдають большевикам поразку; 6-ій дивізії пощастило захопити бронпотяг. Ці дивізії успішно просуваючися наперед на 11.VI. виходять на линію р. Буг — с. Голосків — Меджибіж. Одначе ст. Деражня — ще в руках большевиків.

Командуючий Запоріжською групою тримає 7 дивізію в своєму резерві в районі на північ від Проскурова. Запоріжська Січ з боями бере Зіньків і висуває свою розвідку в напрямку на м. Бар.

Полк. Удовиченко завдає большевикам удар за ударом і енергійно просувається в напрямку на Нову Ушицю.

На фронті Волинської групи провадиться большевиками підсилену розвідку і там вони поодинокими відділами намацують міцність нашого фронту.

Група С. С. в наслідок безперервних пятьденних боїв дуже ростяглася, фронтом на північний схід. Правий її флянг у Старокостянтинова (1 кінна сотня), лівий — у річки Горинь.

10-го червня полк. Сальський з розпорядження Штадар-

---

*) Взято 2 гарматі, 23 кулемети, 23 скриньки з набоями і 20 тисяч мушкетних набоїв.

ма на допомогу Січовикам вирядив походом збірний відділ С. С. (полк. Сушко) *), 24 кулемета з прикриттям.

Ґрупування большевицьких сил та їх пляни. Большевики, не маючи змоги стримати наступ Запоріжців від Проскурова на Жмеринку, не раз ними розбиті на цьому важливому напрямку, вирішують, підтягнувши підмогу, заподіяти широкий контрманевр з метою не тільки затримати успішне просування Української армії, а й остаточно її роздавити, доки вона не зєдналася з повстанцями і не встигла поповнившись мобілізацією стати грізною для них силою.

Для цього вони зосереджують дві ударні ґрупі: одну велику північну в районі Заслав—Шепетівка (приблизно 3.600—4.000 багнетів, 1.000 шабель, 24 гарматі та 2 бронпотяги). Ґрупу — західню в районі Шумськ—Катербург (до 3.000 багнетів, 500 шабель і 18 гармат) з метою вчинити одночасний удар з півночі й заходу в тил Запоріжській ґрупі і заволодіти Проскуровом. В той же час своєю Жмеринською ґрупою, підсиленою до 2.500 багнетів, наступати в напрямку на Проскурів, щоб прикувати частини Запоріжської ґрупи.

Большевицький контрманевр на Проскурів. Бої 11 і 12-го червня. Сх. ч. 11. 11 червня большевики, закінчивши переґруповку, переходять до контрнаступу й атакують на цілому фронті ґрупи Волинську і С. С. Головний удар вони завдають по правому флянзі С. С., щоби відкинути цю ґрупу на південний захід від залізниці, чого вони й досягли. Бої відзначаються надмірною запеклістю і упорчістю. 9 Залізнична дивізія з одним полком С. С., що оперувала на правому флянзі (С. С.), дала большевикам жорстоку відсіч (згідно з большевицькими радіозвітами в районі В. Пузирьки — Антоніни обі стороні ходили в багнетні атаки), але понесла й сама великі втрати і відійшла.

12 червня большевики все ще натискають на правий флянґ С. С. і їм повелося захопити важливий дорожний вузол, а саме переправу на р. Понорі біля Кульчин, звідки веде найкоротший шлях до переправ на р. Случ і на Проскурів. Старокостянтинів лишається покіль що в наших руках і большевики направляють на нього лише незначні сили при підтримі 2-х бронпотягів.

Волинська ґрупа, відвівши свої арієрґарди за р. Горинь, не тільки успішно відбиває за цим рубежом всі большевицькі атаки, але навіть в районі Ланівців Північна дивізія

---

*) Відділ полк. Сушка приєднався до Запоріжців підчас їх наступу на Проскурів. До Запоріжців також приєдналося кілька партизанських загонів; сильніший над усі був загін Павловського.

з юнацькою школою переходять в контрнаступ і відкидають большевиків на захід.

Пляни нашого командування. Штаб Дієвої армії, відповідно до обставин, як вони склалися, вирішує: 1) відтягти свої північні розтягнені ґрупи (С. С. і Волинську) на р. Случ і стримувати на цьому сильному водяному рубежові наступ большевиків; 2) для контрудару зосередити дві дивізії Запоріжської ґрупи в районі Старокостянтинів—Красилів і звідси ударити у лівий флянґ большевицькій ґрупі, що вела наступовий маневр.

Командуючий Запоріжської ґрупи цілком поділяв цю думку і палав бажанням помогти північним ґрупам (переговори полк. Капустянського з полк. Сальським по апарату).

3) Напрям Жмеринка—Проскурів активно прикривати лише одною дивізією Запоріжців; 4) другою та третьою дивізіями провадити далі на схід енергійний наступ з метою притягнути на себе резерви ворога: а) 2-ю дивізією на Бар і далі на ст. Комарівці для безпосередньої загрози Жмеринці, а також, щоб занявши ст. Комарівці, звільнити для маневра і ту дивізію Запоріжців, що прикривала Проскурів зі сходу, б) 3-ю дивізією перерізати залізничну колію Жмеринка—Могилів і вийти примірно на фронт ст. Котюжани—Джулин; 5) енергійно провадити далі мобілізацію особливо в південній частині Подільської губ. для поповнення військових частин; 6) все зайве з Проскурова евакувати до Камянця Подільського.

Розпорядження. Для успіху переґруповки ґрупи С. С. ставало конечне потрібним заволодіти знову селом Кульчини, звідки большевики були вдвоє ближе до переправ на р. Случ, аніж лівий флянґ ґрупи С. С.

Командуючому ґрупи С. С. покладається завдання в ніч з 12 на 13 червня відбити Кульчини у большевиків.

Полк. Сальському дається розпорядження пересунути свій резерв на р. Бужок, на північ від Проскурова, для його прикриття і для підтриму ґрупи С. С.. В Старокостянтинів виряжається наш бронпотяг.*)

Бої 12. VI. і 13. VI. На фронті ґрупи С. С. контратака Кульчин в ніч з 12 на 13 червня свіжим загоном Сушка, що прибув з Запоріжської ґрупи, і частинами 9-ої Залізничої дивізії успіху не мала.

13 червня відбувається дальший відхід ґруп С. С. і Волинської на призначений для них рубіж.

---

*) До цього часу ми своїми засобами встигли зімпровізувати 3 бронпотяги.

Бої 14.VI. Цікаве тактичне становище. Сх. ч. 12.

14-го червня після впертих боїв 6-а Запоріжська дивізія здобуває ст. Деражню. Їй до рук попадає багато трофеїв, серед яких огнепальні припаси, що нам були так конечне потрібні.

8-а Запоріжська дивізія своєю кінnотою здобуває місто Лятичів і увіходить у звязок з повстанцями цього повіту.

2-а дивізія після бою опанувала Єлтушків, а 3-я дивізія — Нову Ушицю.

14 червня точаться гарячі бої за переправи на р. Случ і утворюється цікаве тактичне становище. Большевики, переслідуючи праве крило С. С., на ранок 14-го підходять до Красилівської і Чернелівської переправ, занятих уже частинами 9 дивізії, кулеметним загоном Сушка та кінnотою С. С. (Борис). До обід большевикам після сильних атак удається переправитись у Чернелівки і Дубища. Однак Сушко ще тримається; 9 дивізія непохитно відбиває атаки, але вже наближаються головні сили Січовиків. Вони одержали завдання міцно обсадити переправи на Случу від Кузьмина до Сорокодуб.

По північному та південному берегах Случа до Чернелівської переправи підходять в кольонах 4-й та 3-й полки С. С.. Командир 4 полку бачить всю картину бою, бачить кольону 3-го полку і загін Сушка. У большевиків деяке замішання через несподівану появу нових партнерів. Наші шанси на успіх зростають.

А в дійсности командири 4 і 3 полків рішучо... повертають свої полки назад і відходять з поля бою у південно-східному напрямку. Такий несподіваний фінал додає нової енергії большевикам і вони остаточно зламали Сушка, захопили Слобідку і повели наступ в напрямку на Миколаїв до переправ на р. Бужок. Врятовує становище начальник штабу С. С. підполковник Безручко. Він виїзжає до полків і стримує большевиків на північному березі р. Бужка.

9-а дивізія героїчно виборонила свої позиції біля Красилівських переправ і тільки дещо загнула своє ліве крило. 1-й полк С. С., що проходив через Красилів підчас розпалу бою, також не подав допомоги 9-й дивізії, не вважаючи на прохання командира її.

Волинська група Північної дивізії вийшла до переправи на р. Случ, відкинувши свій лівий флянг на південний захід.

Холмська дивізія не обсажує зазначеного їй рубежа, а відходить на південний схід.

Взагалі лівий флянг Волинської групи дуже загнуто.

Большевики, переправившись через Случ, не розвивають енергійно успіху, а закріпляють за собою здобуті переправи.

Становище Української армії погіршало: головний рубіж для оборони прорвано і повстала загроза Проскурову.

Наші ж ударні ґрупи ще не встигли зосередитися. Бої на схід від Проскурова точилися далі і негайно взяти відтіля більше ніж одну дивізію було не зовсім безпечно.

Наш контр-маневр. Події 15. VI. Сх. ч. 13.

Вирішено підтягнути 7 Запоріжську дивізію в район Красилова і 15 червня перейти в наступ: з південного — сходу 7-ю Запоріжською і 9-ю Залізничною дивізією та 1-м полком С. С., з південного заходу — ґрупою С. С., з метою стиснути з двох сторін большевицькі частини, що прорвалися, знищити їх, а ні, то принаймні відкинути за річку Случ.

Головний удар завдавала права ґрупа.

Штаб армії в ніч з 14 на 15 переїзжає в Ярмолинці.

Для координації цього контрманевра виїхав зі Штабу армії вночі ж на паротязі до Штабу ґрупи С. С. (Чорний Острів) Ґен. Штабу полк. Капустянський.

15 червня большевики пробували поширити занятий пляцдарм на правому березі Случа і атакували 9-у дивізію, що займала Красилів, і дещо її потіснили. Але ударна ґрупа вже зосередилася і 7-а Запоріжська дивізія з 1-м полком С. С. миттю атакує правий флянґ большевиків, загрожуючи відрізати їх від переправ. Полки С. С. в свою чергу в 13—14 годині теж почали наступати і над вечір большевиків було відкинено на північний беріг р. Случ. Прорив ліквідовано і ми міцно стали на р. Случ своїм правим крилом.

РОЗДІЛ V.

Оцінка першого періоду Проскурівської операції.

Причини неуспіху ґрупи С. С. Сх. чч. 9, 11, 12, 13.

Неуспіх на правому флянзі Січовиків біля ст. Антоніни, часовий прорив большевиками наших позицій на р. Случ викликано такими причинами:

1) Ґрупа С. С., хоча й посїдала широкий фронт і виконувала поважні завдання, активно прикриваючи тили і флянґ Запоріжської ґрупи з боку Шепетівки, але всеж, думаю собі, Штаб ґрупи С. С. надто розкинув свої сили і не взяв під увагу важливішого напрямку, себ-то залізничної дільниці В. Пузирьки—Антоніни.

Згідно з відомостями нашої розвідки в м. Заславі був лише слабенький большевицький загін, який підчас наступу С. С. не ставив майже ніякого опору, відходячи на Заслав і далі на Шепетівку тоді, як в районі залізничної колії В. Пузирьки—Антоніни большевики виявляли найбільшу активність і за цю дільницю точилися уперті бої (наступала Богунівська бригада).

Отаман Коновалець міг або зосередити на правий флянґ більше сил, залишивши на Заславському напрямку лише

кінноту для нагляду, або ж 28 і 3 полками і кінним дивізіоном хутко ударити 4—5-го на Заслав, легко захопити його і дійсною загрозою Шепетівці полегчити становище свого правого флянгу.

2. Правда, дещо ускладнила становище Січовиків така обставина.

Згідно з директивою командування Старокостянтинів повинні були обсадити Запоріжці. Але полковник Сальський, вважаючи на значіння Проскурова, не відважився ослабити його захисту вилученням частини своїх сил на Старокостянтинів.

Певно в нього були такі мотиви: а) велике значіння Проскурівського вузла, яко центра всеї нашої операції, б) бажання в ціли ліпшого керування тримати свої дивізії зосередженими, в) евентуальність наступу большевиків з боку Жмеринки, куди вони могли скоро постягувати свої резерви як з Одеси, так і з Київа.

Я теї думки, що командуючий Запоріжською групою після здобуття Проскурова міг, висунувши дві дивізії на схід від Проскурова в район Меджибіж—Деражня, одну дивізію хоча б і 7-у пересунути ближче до Старокостянтинова, обсадивши його авангардом чи кіннотою; це скоротило би фронт групи С. С. До того ж з цього району легко подати руку С. С., а у випадку натиску большевиків на Проскурів нанести їм сильний удар з півночі на їхній правий флянг і тил примірно через Меджибіж—Деражню.

3. Контратака загоном Сушка і частинами Залізничної дивізії на місто Кульчини в ніч з 12 на 13 червня не була в достатній мірі скомбінована і не відзначалась енергією, а через те й не дала позитивних наслідків; це уможливило большевикам підхід до переправ на р. Случ і завязання на них боїв раніш ніж встигла тут зосередитись ціла група С. С.

4. Командири 3 і 4 полків С. С. 14 червня в боях на р. Случ не виявили потрібної рішучости, розпорядливости та ініціятиви; вони не використовують надзвичайно вигідного тактичного становища і повної можливости розбити Богунську бригаду. Також незрозуміла інертність командира 1 полку С. С., що відмовив в допомозі 9-й дивізії.

Правда, 1-му полку наказом по групі зазначено зосередитися в Пахутинці в резерв, але підтримати в тяжку хвилину 9 дивізію і загін Сушка він всеж таки мусів.

5. Думаю, що і штаб групи С. С. не в повній мірі освітлив ситуацію своїм частинам підчас їх маршу на р. Случ і не звернув їх уваги на конечність мати переправи по р. Случ, хоча б для того довелося вибивати з них большевиків (найкраще, як би Штаб групи на поході був зі своїми полками).

6. Лівому флянгові С. С. довелося робити тяжкий 40

верстовий марш, щоби обсадити призначений їм рубіж, чим почасти і зясовується кволість їхніх бойових чинів 14. VI.

7. Трівалі та енергійні атаки большевиків.

Одначе бої 15 червня закінчилися на нашу користь з причини: а) своєчасного введення в бій 7-ої Запоріжської дивізії та її надзвичайно енергійних чинів; б) стійкости оборони Красилова, що дала нам можливість з цього району нанести большевикам фляновий удар і в) одночасного і комбінованого наступу групи С. С.

8. Нарешті необхідно зазначити, що большевикам стало можливим повести наступ на Волинську групу головним чином зза відсутности натиску на Дубно — Кременець — Шумськ з боку польської армії, успішно атакованої Галичанами.

Неповні наслідки нашого контрнаступу можна пояснити деякою загайкою в наступові С. С., що сталася в наслідок сильної втоми частин цеї групи і лишніх пересувань, зроблених ними 14. VI., ухиляючись від бою. А до того і сама атака Січовиків не була досить обміркованою: треба було найбільше натискувати з південного заходу з метою захопити переправи у Чернелівки і відтяти шляхи відступу большевикам замість наступати їм в лоб, але мабуть перевтома війська заважила Штабу зробити своєчасно належну перегруповку.

Вплив Галицької Армії на наші операції.

Реорганізація. Галицька Армія, зосередившись у куті поміж рр. Дністром і Збручем, реорганізується і упорядковується. З огляду на тяжке становище краю та армії на чолі Уряду стає доктор Петрушевич з диктаторською повновладою. Він призначає верховним вождем Галицької Армії генерала Грекова (Генерального Штабу генерал-майор російської служби) видатного генерала і здібного керовника військом.

Генерал Греків хутко реорганізує армію (частини зводиться в бригади, а бригади в 4 корпуси), вводить строгу дисципліну і добрий лад.

Наступ. Галицька армія притиснена тилом до Дністра, під натиском з фронта польським військом, не маючи змоги перейти на терен Румунії, куди її не приймають, з одчаю робить 10 і 11 червня тигровий скік і відкидає поляків назад. Наступ Галицької Армії розвивається пляномірно і хутко. Поляки, спянілі від безперестанного переслідування Галицької Армії, одержавши цей блискавичний удар, в неладі відходять на цілім фронті, полишаючи Галичанам силу військової здобичи.

Галичани ведуть операцію на Тернопіль, хутко опановують лінією Галич—Бережани—Зборів. Дві польські бригаді терплять повну поразку.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLE'S HOME

Наслідки. Але цей блискучий наступ Галицької Армії відбився несприятливо на операціях Наддніпрянської армії. Поляки, заатаковані ґенералом Грековим, очистили лінію Збруча, почали евакуацію Тернополя, Збаража і цілком припинили свій натиск на большевиків з боку Радивилова на Дубно-Кременець. Большевики використали цей мент і, спокійні за свій правий флянґ, повели наступ з північного заходу на Волинську ґрупу.

РОЗДІЛ VI.

Другий період Проскурівської операції (16. VI.—25. VI).

Ситуація на ранок 16-го червня. Сх. ч. 14.

1) Наші частини правим флянґом міцно стояли по р. Случ.

2) На Жмеринському і Могилівському напрямках мали ми значний успіх і обсадили вигідний рубіж: Меджибіж—Деражня—Єлтушків—Нова Ушиця.

Наші частини навязали звязок з повстанцями Лятичівського і Літинського повітів і забезпечили себе з північного сходу.

Це уможливило ослабити Жмеринський напрямок і витягти звідтіль хочаб ще одну дивізію для контрманевра, тим більше, що наша розвідка нових значних ворожих резервів в цьому напрямку не виявила.

3) На лівому флянґові наше становище було менш стійке, бо Волинська ґрупа викликала поважні побоювання, а Холмська дивізія вже остаточно знесилилась. Як доповідав ком. ґрупи полк. Петрів, варто було залунати одному стрілові і Холмська дивізія вже побігла б.

Дуже принизився настрій Волинської ґрупи через ворожість збольшевичених селян того району, де оперували її частини. Місцеві большевики виступали активно і частенько нападали на тилові частини.

Волинська ґрупа танула і нараховувала не більше як дві — дві з половиною тисячі багнетів і шабель. Немирівський *) полк 11. VI. довільно залишив фронт і вирушив на Чорний Острів, де й приводив себе до порядку.

Лише Північна дивізія і Юнацька Школа були ще боєздатними.

4) В боях за річку Случ виявилося, що перед ґрупами Волинською, С. С. і 9-ою Залізничною дивізією значно скупчилися большевицькі сили.

---

*) Команду над ним обняв полк. Пилькевич, який не зумів прибрати до рук цей полк і 14—15 під Чорним Островом, наляканий вночі власним розіздом, в паніці наробив переполоху і майже заатакував Штаб С. С.

Вислід. Все це доводило до необхідности:

а) Прискорити намічений нами маневр, щоб розвязати собі руки;

б) притягнути зі Жмеринського напрямку 8-у Запоріжську дивізію;

в) підсилити Волинську ґрупу.

Початок нашого наступу призначено на 18 червня, керовництво цим контрударом покладено на командуючого Запоріжською ґрупою.

Склад маневреної ґрупи і напрямок удару. В склад цеї ґрупи увійшло три дивізії і кінний дивізіон С. С. Бориса.

8-а Запоріжська дивізія з району Меджибожа до ранку 18 червня повинна була зосередитися біля Старокостянтинова і звідси провадити наступ в напрямку на північний захід, примірно на Кульчини.

7-ою Запоріжською дивізією з района Красилів—Воскодавинці форсувати переправу у села Чернелівки і наступати на північ на Кульчини. Для підготовки корисного вихідного становища для нашого маневра 9-ій дивізії часткою сил при підтримі бронпотягів 17-го червня оволодіти Старокостятиновом, що був під большевиками з 16 червня. Кінному дивізіону Бориса доконати наскок в тил большевикам і зруйнувати залізничну колію Шепетівка—Старокостянтинів.

Ґрупі С. С. 18-го червня підтримати наступ, атакуючи своїм правим флянґом через Чепелівку на Терешки, що в 5 верствах на захід від Кульчин.

Друга та третя дивізії 16—17 червня провадять далі енергійний наступ: друга на м. Бар і далі на залізничну колію Жмеринка—Деражня, третя — на ст. Котюжани.

Нарешті для забезпечення нашого лівого флянґу від прориву підчас провадження наміченої операції застережується таких мір:

1) З метою скорочення фронту Волинської ґрупи участок її правофлянґового полку передається ґрупі С. С., це дає можливість Штабові Волинської ґрупи змінений полк відвести до резерву.

2) На ст. Війтівці в резерв Штабу Армії комґрупи Запоріжської наказано пересунути 2 полки 6-ї дивізії.*)

Туда ж направлено і охоронну сотню Штабу армії з двома гарматами. Комґрупи Волинської надається право використати цей резерв у випадку ускладнень на його фронті.

3) Комґрупи С. С. наказано тримати свій резерв за лівим флянґом.

---

*) Цей наказ на жаль не було переведено в життя командиром Запоріжської ґрупи через те, що відмінилися обставини на Жмеринському напрямку.

Пляни большевиків і групування їх сил. Большевики, зустрінувши сильну відсіч в боях 14—15 червня за переправи на р. Случ і намацавши слабеньку Волинську групу, 16-го і 17-го червня виконують перегруповку і дещо відміняють напрямок удару. Вони зосереджують в Західній групі 3 сильніших полки Таращанської дивізії (до 3500 багнетів), 5-й кінний імени Троцького полк з кінним дивізіоном (800—1000 шабель, при 6 гарматах) з метою завдати удар по Волинській групі, вийти на залізничну колію Війтівці — Проскурів, обійти таким чином р. Случ з заходу і опинитися в тилах групи С. С.. Жмеринську групу ними також трохи підсилюється і впорядковується. Їй ставилося завдання енергійно натискувати зі сходу на Проскурів в двох напрямках: на Деражню і Єлтушків. Північній же групі (Богунівська бригада), що потерпіла в боях за р. Случ, демонструвати на Проскурів. На жаль ця груповка большевицьких сил виявилася уже підчас боїв 18—21 червня.

Цікаво, що обі стороні одночасно готуються до активних чинів і питання полягало по-перше в тому, хто раніш почне, по-друге, хто сильніш і болючіш ударить.

Наступ большевиків. Бої 18. VI. Сх. ч. 15. 18-го червня большевики кидаються в атаку на Волинську групу; після гарячого бою вони прорвали фронт в районі Базалії, зімяли часть Північної дивізії, і Волинська група відкотилася далеко на південний схід, зачепившися верстах у 8 на північний захід від ст. Чорний Острів. Група понесла великі втрати і стала мало стійкою. По докладу командуючого групою „Волинці виявили останнє бойове зусилля, краща дивізія Північна є майже небоєздатна".

Командуючий групи С. С. з огляду на сильні загрози його лівому флянгові та тилові, загинає лівий флянг від Волиця Йодко фронтом на північний захід і підтягує резерв близче до району Чорного Острова, переправи же на р. Случ на схід від Волиця Йодко міцно тримає в своїх руках.

Ситуація на Старокостянтинівському, Жмеринському і Могилівському напрямках. Наш наступ з района Старокостянтинів і Красилів не відбувся, бо 8-а дивізія не тільки не зосередилася в показаному їй районі на ранок 18-го, а навіть не давала про себе майже 2 добі жадних відомостів; тілько пізно у вечері 18. VI. 8-а дивізія зявилася на р. Случ, на південний схід від Старокостянтинова.

Диверсія кінного дивізіона Бориса (С. С.) мала деякий успіх, він зруйнував часть залізничної колії на північ від Старокостянтинова.

9-а дивізія спочатку взяла Старокостянтинів, але потім було її звідти вибито.

В Жмеринському напрямку знову почалося оживлення

(6-ю дивізією захвачено з боєм у большевиків бронпотяг „Гандзю").

3-я дивізія наступає від Нової Ушиці, бє під Вербовцем большевиків і захоплює 5 кулеметів, 200 полонених та інші трофеї; але отаман Божко, що теж наступав на Бар, під загрозою обходу з флянгів поспішно і в великому неладі відходить далеко назад і лишає неприкритим важливий узол Єлтушків, який і захоплюють большевики.

Вислід. Таким чином обставини взагалі погіршали.

1. Прорив на фронті Волинської групи і дальше просування большевиків у випадку успіха приводили до захоплення ними Чорного Острова і виходу на глибокі тили С. С. і Запоріжців.

До того ж і Волинська група майже вийшла з гри.

2. Наступ нашої маневреної групи не тільки запізнився, але на даний мент не відповідав обставинам.

3. Друга дивізія мала неуспіх і поставила в резиковне становище Удовиченка, бо з Єлтушкова йде просто дорога на Нову Ушицю в тил 3-й дивізії.

Заходи командування. Командування вирішає:

1. ліквідувати прорив на фронті Волинської групи;

2. відтягнути тимчасово в Нову Ушицю дуже висунуту на схід 3-ю дивізію.

На лівий флянг С. С. пересувається 7-у Запоріжську дивізію в розпорядження отамана Коновальця і йому покладається завдання, утримуючи переправи на річці Случ, перейти в контратаку в загальному напрямку на Купіль з метою відкинути большевицьку групу, що йшла в обхід. Полковнику Сальському 8 і 9 дивізіями провадити далі наступ на Старокостянтинів, щоб не дати большевикам змоги перекинути свої сили на південний захід в район обходячої кольони.

3-й дивізії головними силами відійти на Нову Ушицю, звідки розпочати наступ на Котюжани більш північними шляхами і допомогти 2-й дивізії знову захопити Єлтушків.

РОЗДІЛ VII.

Вперті бої на нашому лівому крилі.

Бої 19. VI. Сх. ч. 15. 19-го червня бої виникають з новою силою на цілому фронті груп С. С. і Волинської, яка після бою відходить в неладі просто на південний схід, відкриваючи залізничну колію Війтівці—Чорний Острів; большевикам удається захопити ст. Війтівці—Наркевичі і дійти на 3—4 верстві до Чорного Острова.

Деякий опір їм роблять стійкіші частини Волинської групи та охоронна сотня Штабу Дієвої армії, але перехід одного куріня Північної дивізії на сторону большевиків вкрай деморалізує цю групу.

Далі на північ вони успіху не мають, наткнувшися на 7-у Запоріжську дивізію, що вже зосередилась на чотирнадцятий час в зазначений їй район (Пахутинці—Ставчинці). Також був неуспішним наступ большевиків і на лівий фланг групи С. С.

Зустрічні бої 20. VI. і 21. VI.

20. VI. лівий фланг групи С. С. і 7-а Запоріжська дивізія переходять в контрнаступ на широкому фронті від Миколаєва до Чорного Острова. Завязується зустрічні бої з большевиками, що були спробували розвинути свій успіх в бік Миколаїв—Чорний Острів. 21. VI. бої ще тривають. Наслідком цих боїв нам удалося розгорнути свій лівий фланг і нанести большевикам тяжкі втрати, особливо на північний захід від Чорного Острова. Наше ударне крило просунулося наперед на 3—4 версті.

Таким чином ситуація на лівому флянгові над вечір поліпшала. Ми відборонили Чорний Острів і Миколаїв і потиснули ворога трохи назад. Остаточно ж зломити большевиків не повелося.

Велику ролю в цих боях відіграла 7-а дивізія.

Наступ 8-ї Запоріжської дивізії, підтриманої частинами 9-ї Залізничної дивізії, на Старокостянтинів ще наслідків не дав, на Жмеринському ж напрямку під Деражнею ще точилися уперті бої.

Тому командування видає розпорядження про зосередження 8-ї Запоріжської дивізії за річкою Бужок в с. Зарудця у свій резерв, щоби мати змогу у випадку конечности підтримати групу С. С. або 6-у Запоріжську дивізію.

До Штабу армії 21 червня приїзжає Головний Отаман Петлюра а також командуючі груп С. С. і Запоріжської. На нараді у Начальника Штабу виноситься рішенець: підсилити через виділення з запоріжських частин жмеринського напрямку 7-у Запоріжську дивізію двома полками піхоти з кіннотою і арматним дивізіоном і чинити далі рішучі операції проти західньої большевицької групи (Таращанської дивізії).*) 8-у Запоріжську дивізію, що вела ще бій за Старокостянтинів, відтягнути на ранок 22. VI. в резерв командування. На старокостянтинівському напрямку — залишити партизанський загін Павловського.

---

*) Керування цим маневром спочатку було покладено на полк. Сальського, але через те, що він для підтриму 7-ї дивізії надіслав недостаточні сили (Слобідський піший полк, кінний полк Костя Гордієнка 100 шабель з кінно-горним дивізіоном Алмазова), то прибувші частини увійшли у тимчасову підлеглість комгрупи С. С.

Становище над вечір 21. VI. Сх. ч. 17.

Взагалі над вечір 21-го червня ситуація утворилася така: наступ большевиків на наш лівий флянг успіху не мав — їх було відкинено. 8-й Запоріжській дивізії нарешті повелося заволодіти Старокостянтиновом.

Третій совітський Богунівський піший полк та інші большевицькі частини, які боронили Старокостянтинів з трьома бронпотягами, поспішно відходять на північ. На Жмеринському і Могилівському напрямках удалося зломити ворога.

6-а Запоріжська дивізія після триденних боїв розбиває большевиків, що наступали від ст. Деражня і були захопили в тилу її ст. Богданівці, і забирає в них кулемети і полонених. Бої з обох сторін визначалися надмірною запеклістю. Командир полку і два курінних большевицького Балтського полку було вбито. Партизанський большевицький загін, що захопив був ст. Богданівці, майже знищено до щенту, а недобитки його побігли на північ. Захоплено три гарматі, кулемети та інші трофеї.

3-а дивізія наступає на Котюжани, загрожуючи Єлтушкову; в наслідок цього 2-а дивізія здобуває його.

Взагалі 21. VI. ми взяли верх на цілому фронті.

Бої 22. VI. Сх. ч. 16.

На лівому флянгові 7-а Запоріжська дивізія з частинами групи С. С. після впертих боїв здобуває ряд сіл, ст. Юхимівці, розїзд Наркевичі і наскоком захоплює Пахутинці. В наші руки дістаються полонені, між ними командир Таращанського полку, та інші трофеї. Особливо зраділи Запоріжці печеному хлібові та огнеприпасові, що залишили большевики.

Щоби підтримати свою західню групу, большевики форсують р. Случ в напрямку Красилова і здобувають його. 9-а Залізнична дивізія, не поставивши потрібного опору, відійшла на південь і заступила позицію на висотах по північному березі р. Бужка.

8-а Запоріжська дивізія не встигла підтримати 9-у дивізію бо всупереч наказу вона не зосередилась на ранок 22. VI. в с. Зарудця і виступила зі Старокостянтинова тільки о 13 год. 22. VI. Цей прорив примусив комґрупи С. С. відтягнути свій правий флянг на висоти по північному березі р. Бужка і залишити переправи на р. Случ.

Таким чином за 22. VI. большевики потиснули нас від переправ на р. Случ, але в найбільш небезпечному для нас напрямку, на Миколаїв—Чорний Острів, ми одержали успіх і відкинули їх.

Бої 23. VI. Сх. ч. 16.

23. VI. в Проскурівському районі загальна перегруповка і бойове затишша.

Західня большевицька група, понісши на передодні невдачу, припинила свої активні чини.

Група С. С. підготовлювалась до рішучого наступу (вже

прибули до неї свіжі частини з Запоріжської групи). Також затихли бої і на переправах на р. Случ в районі 8-ої та 9-ої дивізій. Большевики не наступали, а 8-а дивізія після великого переходу прибула тільки на ранок 23-го, через що комгрупи Запоріжської і не міг в цей день виконати директиви Штабу Армії: „атакувати 8-ю і 9-ю дивізіями большевиків, і знову здобути переправи на р. Случ."

Наші успіхи 24. VI. Сх. ч. 16.

24-го червня 8-а і 9-а дивізії переходять в наступ, потискують большевиків до переправ на р. Случ (однак Красилів ще лишається в руках большевиків) і просовуються на північ вздовж шоси Зарудддя—Старокостянтинів верстов на 6.

Цілком відкинути большевиків за р. Случ не довелося, бо 9-а дивізія, стомлена попередніми боями не виявила належної активности і навіть над вечір відтягнула свої частини назад на переправи у р. Бужок.

Зранку 7-ма Запоріжська дивізія з приділеними до неї частинами та 1-й і 3-й полки С. С. рішучо атакують большевиків у напрямку на північний захід і розбивають їх вщент.

Большевики у великому неладі відходять на Базалію. Нами здобуто Купіль і ряд сіл на південь і північ. Кіннота енергійно переслідує відступаючого ворога. Наше військо виявляє величезну енергію і запал підчас свого наступу. Особливо жваво чинив кінний полк Костя Гордієнка з кінногорним дивізіоном Алмазова і частини 7-ої Запоріжської дивізії (1-ий полк С. С.).

В наші руки впадає багато трофеїв, між якими прапор 2-го Таращанського полку, здобутий козаком Мазепинського полку Мазняком. На жаль, докладні відомости про розгром обхідної групи большевиків вступають в Штадармії лише 25. VI.

У вечірній же доповіді від 24. VI. від комгрупи С. С., картину бою не було досить змальовано.

Становище над вечір 24. VI.

Над вечір 24. VI. ситуація взагалі уявляється в такому вигляді: ми одержали рішучий успіх на своїому лівому крилі і тим анулювали надто небезпечний для армії маневр частин Таращанської дивізії. Залізничну колію Волочиськ—Чорний Острів було цілком звільнено від большевиків; небезпека для нашого лівого флянгу і тилу минула. Резерви, стягнені з инших напрямків і пущені в діло, блискуче виконали своє завдання.

Тимчасом на напрямкові Старокостянтинів—Проскурів і на переправах на р. Случ ситуація утворилась не цілком сприяюча для нас.

8-й і 9-й дивізіям не тільки не повелося обсадити переправи на р. Случ, але над вечір большевики самі розпочали наступ невеликими групами вздовж соші Старокостянтинів—Проскурів на правий флянг 8-ої дивізії.

9-та дивізія цілком виснажилась і згідно з донесенням начдива стала майже небоєздатною. Правий флянг ґрупи С. С. не міг вийти на переправи на р. Случ.

Ні в розпорядимости Штабу Армії ні в Комґрупи Запоріжської вільних резервів не було. В Штабах ґруп С. С. і Запоріжської було одержано відомости про зосередження свіжих большевицьких сил в районі Старокостянтинів—Красилів (потім ці відомости не потвердилися). Це було безпосередньою загрозою Проскурову з півночі.

6-а дивізія з 22. VI. по 24. VI. веде надзвичайно вперті бої в районі ст. Деражня, наслідки яких ще не виявилися.

Плян Штабу Армії. Сх. ч. 18. Штаб Армії, рахуючи, що ударна ґрупа вже виконала своє завдання, і вважаючи на нетверде становище на фронті 8-ої і 9-ої дивізій а також вволяючи прохання командира Запоріжської ґрупи про передання до його розпорядимости резервів, наказує зосередити на ранок 25-го червня 7-му Запоріжську дивізію у свій маневрений резерв в районі Чорного Острова.

Звідси була можливість, у випадку наступу супротивника з боку Старокостянтинів — Красилів на Проскурів, чинити 7-ою дивізією у ворожий флянґ, а Слобідський полк, полк Костя Гордієнка, дивізіон Алмазова тимчасово залишаються в розпорядимости С. С. для переслідування супротивника.

Плян полк-ів Капустянського і Сальського. — Сх. ч. 18. З цим пляном не погоджувався командир Запоріжської ґрупи і я. Ми намічували такий маневр: ліво-флянґова ударна ґрупа бє Таращанців, здобуває Базалію, переслідує кінною відходячих большевиків на Білозірку—Теофіпіль, сама ж, залишивши заслон, круто повертає у напрямку на північний схід по північному березі р. Случ примірно на Кульчини, розрізуючи тили большевиків, що переправились через Случ. Правий флянґ С. С., 9-та та 8-а дивізії енергійно натискують на большевиків і форсують Случ.

Цей маневр в разі його успіху приводив до повного розгрому північної большевицької ґрупи і давав можливість зробити перегрупівку і зосередити сильні резерви для розвитку успіху, бо з рухом маневреної ґрупи по північному березі р. Случ звільнялося в резерв частини майже всеї ґр. С. С.

Цим же маневром робилося значну запомогу частинам, що прикривали Проскурів у Старокостянтинівському напрямку, бо природньо, що большевики, для протичину на небезпечний рух 7-ої дивізії з приділеними частинами, повинні були направити проти неї головні сили своєї північної ґрупи, або відійти на Шепетівку.

Вади цього пляну:

1. Маневр повинно переводити рішучо, хутко й сміливо, вимагаючи великих затрат енергії та сил. Правда, командир 7-ої Запоріжської дивізії енергійний і палкий, дивізія, як показали попередні бої, здібна на форсовні марші та розгончасті удари.

2. Необхідно було розбити вщент західню большевицьку групу, щоб вона не ударила по Базалії підчас маневра.

3. 7-ма дивізія — цей маневрений резерв командування — хвилево відривався і чинив ізольовано на північному березі р. Случ.

Большевики могли перекинути свої резерви через Шепетівку на Кульчини, а звідси повести наступ на лівий флянг 7-ої дивізії, втягнути її в тривалий бій, а одночасно ж атакувати Базалію зі сторони Старокостянтинова або Проскурова.

Правда, у большевиків не було в цей час для цього достатньої кількости резервів, як показали дальніші бої, а у нас зявлялася можливість, як сказано вище, скупчити в резерві майже всю ґрупу С. С.

Вислід. Взагалі плян Штабу Армії був обережний і давав скромні, але безумовно позитивні наслідки. Він приводив до звільнення р. Случа від большевиків і ґарантував безпечність Проскурова. Плян же полковників Сальського та Капустянського міг дати рішучі наслідки і розвязати нам руки на Проскурівському напрямку, але міг також закінчитися великою невдачею.

У відповідь на уперті прохання комґрупи Запоріжської*) провадити далі операції 7-ою дивізією з приділеними до неї частинами, про що особливо клопотався начальник цеї дивізії, начальник Штабу отаман Тютюнник полишив у силі своє розпорядження про відведення 7-ої дивізії в резерв. Це сталося ще й тому, що керовник нашого контрманевра — командир ґрупи С. С. — охоче погодився на рішення Штабу Армії, не зясувавши собі всієї ситуації.

Становище 25/VI. Переслідування большевиків. Наш наступ на лівому флянґові бурхливо розвивається. Наказ про зосередження в район Чорного Острова в резерв Штабу Дієвої Армії 7-ма дивізія одержала лише о 6-й год. 25-го червня. Спинити свої спянілі від успіху частини вона не могла та, гадаю, і не пробувала.

В наслідок цього наша ударна ґрупа, переслідуючи ворога, досягнула передовими частинами піхоти м. Базалії і північного берега р. Случ, а кіннотою — Авратина а навіть Білозірки.

Большевики, цілком здеморалізовані, втікли на підводах в напрямку на Горинь.

---

*) Переговори по апарату полковників Сальського та Капустянського в ніч з 24 на 25.

В наші руки впала значна воєнна здобич, особливо вартісне захоплення 30 арматних скриньок з набоями і декілька передків.

Очевидячки, щоби полегчити тяжкий стан розбитої нами групи, большевики переходять у наступ з району Чепелівки і Волиці Йодко на правий фланг групи С. С. і їм удається захопити село Слобідку.

Зі Старокостянтинова по шосі большевицький загін силою до 500 шабель і багнетів демонструє і захоплює село Мотруньки.

Над вечір 25 червня видається в друге розпорядження про зосередження на 26. VI. 7-ої Запоріжської дивізії з доданими до неї частинами Запоріжської групи в районі Чорного Острова.

Становище над вечір 26. VI.

26-го зосереджується в Чорний Острів 7-ма дивізія, а додані до неї частини поки що лишились у розпорядимости групи С. С.

Командування 7-ої дивізії і Штаб Запоріжської групи були дуже невдоволені з відведення 7-ої дивізії в резерв в мент найбільших її успіхів. Державний інспектор Запоріжської групи з опалу післав Головному Отаману Петлюрі гостру телеґраму, обвинувачуючи Штаб Армії в безграмотности.

Коли копію цеї телеґрами було одержано в Штабі Армії, начальник Штабу, Ґенералквартирмейстер, начальник оперативного відділу і я, хоч я принціпово і не поділяв точки погляду Штабу, але розумів підставність пляну маневра Штадарма, подалися до димісії.

На нараді під головуванням Головного Отамана в присутности Наказного Отамана чинність Штабу Армії визнано цілком правильною, але, на жаль, державний інспектор Запоріжської групи залишився на своєму місці і стосунки поміж Наказним Отаманом, Начальником Штабу Армії і командуючим Запоріжської групи дуже загострилися.

Я на цьому спинився докладно тому, що цей конфлікт несприяюче відбився на дальших наступових операціях.

З огляду на те, що в районі Красилова—Волиці Йодко большевики ще заступали пляцдарм на правому березі р. Случ, доконче треба було вибити їх і захопити нашими частинами переправи на цій річці, Штаб Армії наказує командиру Запоріжської групи 27-го перейти в наступ 8-ою і 9-ою дивізіями, маючи на меті вийти на лінію Кузьмин—Волиця Йодко.

У підлеглість командиру Запоріжської групи передається 7-му дивізію з доданими частинами.

Групі С. С. призначається дільниця Волиця Йодко—Базалія—Авратин. Над вечір частинами цеї групи з боями здобуто с.с. В. і М. Зозулинці (переправа на р. Случ).

Зі здобуттям Запоріжською групою і решти переправ на р. Случ, наше становище під Проскуровом ставало б твердим.

День 27.VI. 27-го на фронті північних груп бойових сутик не було. Командир Запоріжської групи, не вважаючи на видану Штабом Армії директиву, не наступав, а лише підтягнув більш на північ 7 Запоріжську дивізію, підготовлюючись до атаки большевицького пляцдарму на 28. VI.

Події 28.VI — 30.VI. З 28 по 30 червня на фронті північних груп активних чинів з нашого боку не було, большевики поступовно поширювали свій пляцдарм. Командуючий Запоріжської групи не атакує большевиків, що заступають пляцдарм на р. Случ, покликаючись на велику втомленість війська (особливо 7-ої Запоріжської дивізії), хоча Штаб Армії настирливо вимагає поновити становище і обсадити переправи на р. Случ (Директива ч. 0,1605 від 26. VI.).

6-та дивізія після многодневних боїв остаточно зломлює опір большевиків і енергійно просувається до ст. Комарівці.

Запоріжській Січі після шерегу боїв з перемінним успіхом вдається міцно закріпитися в Барі і звідси розвивати наступ в напрямі на ст. Васютинці в тил Комарівцям.

3-та дивізія веде пляномірно і енергійно свій наступ, обсажує залізничну дільницю Котюжани і для її прикриття і загрози Жмеринці успішно просувається на схід в напрямі на Шаргород.

Волинська група після 19-го червня відійшла на південь від залізничної колії Волочиськ — Проскурів в район Кузьмина і там упорядковувалась і поповнювалась.

З огляду на велику втому С. С. і невідступні прохання отамана Коновальця про відведення Січовиків в резерв, командування ще 26. VI. видало розпорядження про зміну групи С. С. Волинською в ніч з 30-го червня на 1-е липня. Групу С. С. після зміни намічено відвести в резерв в район Фельштина.

30-го червня можна рахувати закінченим 2-й період Проскурівської операції.

РОЗДІЛ VIII.

Огляд 2-го періода Проскурівської операції.

Сх. ч.ч. 14—18.

Вислід. 1. Другий період Проскурівської операції закінчився поразкою частин Таращанської дивізії, що прорвали Волинську групу і пробували обійти наш лівий флянг, але спис, увігнаний большевиками в наші позиції на р. Случ

у вигляді Красилівського пляцдарму, лишився на жаль не висмикнутим, хоча для цього була повна змога.

2. Штучно комбінованими чинами 6-ої Запоріжської, 2-ої та 3-ої дивізій нам повелося розбити большевицькі частини, що оперували проти цих дивізій, звільнити від них велику територію і вийти на залізничну колію Жмеринка—Могилів, перерізавши її в районі ст. Котюжани. Утворювалась безпосередня загроза Жмеринці і Могилеву, що от-от мав упасти.

Взагалі плян большевиків заволодіти Проскуровом через одночасний маневр своїми Західньою та Жмеринською групами закінчився повним неуспіхом. Наше ж просування в бік Жмеринки й Могилева з великим успіхом відбувалося далі. Одначе становище під Проскуровом викликало деякі побоювання з огляду на те, що большевики мали пляцдарм на правому березі Случа.

Операції большевиків. Большевики виявили в цих боях велику настирливість у виконанні поставленого завдання і гнучкість в керуванню; так, після невдачі їх Північної групи 14—15. VI. вони хутко роблять перегруповку і ведуть одночасні й многодневні атаки з заходу і сходу на Проскурів, гадаючи мабуть, що наші резерви приковано до Старокостянтинівського напрямку.

Необхідно також відзначити енергію їх Північної групи, що форсувала 22-го червня переправи на р. Случ, щоб полекшити становище Таращанській дивізії, стисненій нашою ударною групою.

Ще більш енергійні зусилля виявляють большевики під Деражнею. Вони намагаються звалити 6-ту дивізію і через голову Запоріжців подати руку Таращанській дивізії, що напирала з заходу на Чорний Острів—Проскурів, не дуже то рахуючися з загрозливими для Жмеринської групи операціями 2-ої та 3-ої дивізій.

Нарешті, після розгрому нами Таращанської дивізії та осягнення значних успіхів на Жмеринському і Могилівському напрямках большевики ризикують поразкою своїх поодиноких частин, що займають пляцдарм на північному березі р. Случа, але не відтягають їх на північ. Цей пляцдарм їм потрібний як підстава для їх активности в наступних боях.

Дефекти їх керування й чинів. Відкинувши в боях 18. VI. нашу Волинську групу, большевики не досить енергійно переслідують і розвивають успіх. Вони мали цілковиту можливість 18. VI.—19. VI. кинути частину своєї кінноти примірно через ст. Війтівці—Юхимовичі на Фельштин і далі на залізничну колію Проскурів - Камянець Подільський з огляду на те, що Волинська група відкочувалася на південь і затримати кінноту було б нікому.

В разі удачі, цей маневр міг дати дуже важливі наслідки

перервавши звязок Штабу Армії, що перебував на ст. Ярмолинці, з групами С. С. і Запоріжською; до того й наш контрманевр що до ліквідації прорива дуже ускладнявся.

22-го заволодівши Красиловом, большевики також не переслідують 9-ої Залізничної дивізії. Нарешті Таращанська дивізія, збита нашим лівим флянгом в районі Базалія—Купіль, губить стійкість і 24—25-го відступає на десятки верстов за р. Горинь, не пробуючи навіть затриматись ну хоч би в районі Теофіпіль—Білозірка.

Правда, Таращанці майже цілий тиждень вели уперті бої з нашою маневровою групою і нарешті виснажилися.

Наші операції. Контрманевр, намічений Штабом Армії на 18. VI. не вдався задля таких причин:

1) 8-ма Запоріжська дивізія не зосередилася з зазначеному їй районі (до чого мала повну змогу) і зле тримала звязок.

2) Большевики самі перейшли в енергійний наступ і на деякий час вирвали ініціятиву з наших рук.

3) Наш лівий флянг, хоча Штабом Армії і було вжито заходів (дивись стор. 60), всеж не був досить забезпечений, бо: а) Волинська група, що прикривала лівий флянг, не показала стійкого опору і зразу далеко відкотилася на південний схід. Починаючи з 19. VI, вона майже на два тижні виступає з гри, б) Штаб Армії на початок операції не мав сильного резерву на ст. Війтівці, бо командир Запоріжської групи не виділив в армейський резерв двох полків 6-ої дивізії, як то було зазначено директивою Штабу Армії. Йому став на перешкоді наступ большевиків на ст. Деражню і Меджибіж з боку Жмеринки; до того ще полк. Сальський є принциповий ворог виділення поодиноких полків від своїх дивізій. Певна річ, командир Запоріжської групи мав повну підставу не розпорошувати 6-ої дивізії, щоб не послабшати захисту Проскурова зі сходу, але все ж, на мою думку, він цілком міг виконати директиву Штабу Армії б о д а й п о д у х у, я к н е п о ф о р м і, себ то вислати в резерв Штабу Армії инші частини Запоріжської групи, наприклад, Слобідський полк, кінний полк ім. Костя Гордієнка з кінногорним дивізіоном Алмазова, що власне й було ним зроблено, але вже після прориву наших позицій 22. VI.

А взагалі замісць контрманевра ми 18. VI. терпимо подвійню невдачу: біля Базалії на фронті Волинської групи і біля Бару в 2-ій дивізії, що в неладі відступила на 40 верстов назад.

Проте цілком доцільних засобів було вжито Штадармом, щоби знову перебрати ініціятиву до своїх рук:

1) Хутко зосереджується на лівий флянг С. С. ударна група і їй покладається рішуче завдання розбити Таращанську дивізію,

2) на Жмеринському і Могилівському напрямках ми також переходимо в енергійний наступ, щоб через загрозу Жмеринці й Могилеву притягти туди большевицькі резерви і звільнити з району 6-ої дивізії часть сил для операції під Проскуровом.

В боях 18. VI.—19. VI. потверджується стару істину: „На полі бою не може бути зайвого куріня чи ескадрона". Справді, охоронна сотня Штабу Армії з 2-ма гарматами, що прибула в свій час на ст. Війтівці, провадить бій вкупі з більше стійкими частинами Волинської групи на залізничній колії Чорний Острів—Війтівці, стримуючи наступ большевицької кінноти, і виграє час, потрібний для перегруповки.

Також вельми доцільним виявилось розпорядження Штабу Дієвої Армії про зосередження резервів С. С. поза їх лівим флянгом. Тут та обставина, що малися резерви, дала змогу отаману Коновальцю відкинути свій лівий флянг і прикрити свій тил.

Розпорядження командирів груп і начальників дивізій до 25. VI.

Необхідно зазначити видатне маневрування 7-ої Запоріжської дивізії і надзвичайну бойову енергію, виявлену в боях з 19-го по 25-те червня, як цею дивізією так і ударними частинами С. С.

6-та Запоріжська дивізія чудово справилася з поставленим їй завданням прикриття Проскурова з боку Жмеринки. Бої 6-ої дивізії заслуговують на повну ухвалу і спеціяльне вивчення як тактично взірцеві.

Начальник дивізії і його Штаб зуміли справитися з сильним супротивником, що наступав із фронту, і з партизанськими загонами, що оточили дивізію майже з усіх сторін. Гарна частина в руках відважного, спокійного і здібного начальника не боїться ні обхватів, ні обходів і бє ворога скрізь, де б він не зявився.

Також і начальник 3-ої дивізії підполковник Удовиченко провадив усі операції спокійно, з великою активністю та ініціятивою. Всі його сутички з большевиками незмінно закінчувались успіхом. Мені пощастило з Гол. Отаманом бачити бої 3-ої дивізії в районі Котюжан і можу посвідчити, що керування провадилось пляново, спокійно і розумно.

На жаль отам. Божко був поганим партнером для 6-ої і 3-ої дивізій. Він робив силу похибок, без потреби гайнував свою мало організовану, але хоробру дивізію. Невдалі чини от. Божка під Баром 18. VI. і панічний відступ далеко назад безумовно відбилися несприятливо на наших операціях. Затриматися б Божкові в Єлтушкові 18. VI. і на 20-е підполк. Удовиченко уже захопив би Котюжани і притяг би на себе часть большевицьких резервів, що вперто атакували з 19. VI. по 21. VI. 6-ту Запоріжську дивізію; тоді й під Проскуровом можна було б стягнути більше сил і зробити це значно раніш.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLE'S HOME

На мою думку, полк. Удовиченко підчас наступу на Котюжани 17—18-го взяв шлях на Вербовець дуже на південь, відірвавшися від 2-ої дивізії майже на 30 верстов і через це от. Божко, почувши себе цілком ізольованим, не поставив достатнього опору і панічно відскочив назад. 20.VI. полк. Удовиченко вирушив на Котюжани по иншому напрямку, більше на північ, і це дало позитивні наслідки.

Операції 8-ої Запоріжської дивізії були взагалі вялі і не досить енергійні. Начальник дивізії, не зраховуючи значіння часу, спізнюється під Старокостянтинів, його Штаб забуває про величезну важливість своєчасних донесень і інформувань Висших Штабів і майже дві добі не подає відомостів — така недбалість з боку Штабу є злочин.

Операції 8-ї дивізії під Старокостянтиновом затягуються; атакує це місто дивізія в лоб і до того ж вдень; нарешті 8 дивізія в свій час на 22-е не зосереджується в резерв командування в село Зарудця і не встигає підтримати атаковану в цей день 9-ту Залізничну дивізію, наслідком чого наш бронпотяг, якому відрізали шлях відвороту зі Старокостянтинова, попадає до большевиків.

Всеж 8 дивізія відіграла чималу ролю, бо її активні чини з 19 по 22.VI. під Старокостянтиновом стримували північну большевицьку ґрупу. До речі сказати, частини цієї дивізії билися знаменито і не бажали залишати Старокостянтинова большевикам навіть і після наказу.

В Штабі Армії я персонально тримався того погляду, що не слід було після захоплення 8-ю див. Старокостянтинова відтіля її відводити — вона краще допомогла б 9-ій див., загрожуючи большевицькому запіллю.

Взагалі до 24 червня ми взяли гору над большевиками завдячуючи бойовій енергії наших частин і перевазі, що повстала через наше зосереджене розположення в Проскурівському районі, яке спричинялося до зручного керування, маневрування і взаємного підтриму.

Таким чином плян Штабу армії відтягнути наші ґрупи на Случ дав свої позитивні наслідки.

Вечір 24.VI. є дуже важливим в Проскурівській операції, бо тоді виникло розходження між командуванням і полк. Сальським. 24.VI. видано розпорядження відтягнути 7-у Запоріжську дивізію в резерв.

Оцінка планів і розпоряджень висшого командування. Пляни Штадарма і полк. Сальського та инш. мали свої „за“ і „проти“, як показано на стор. 66—67, і можна цілком певно сказати, що як той так і другий плян дали-б позитивні наслідки, але необхідно було рішуче переводити в життя чи той чи инший. Наша ударна ґрупа, розбивши вщент сильнішу Західню большевицьку ґрупу, при підтримі С. С., 8-ої і 9-ої дивізії напевно розправилась би з Північною

слабшою групою, що мала до 2000—3000 багнетів, наступаючи ударною групою по північному березі р. Случ по глибокому запіллю у ворога (мій плян), або ж вибиваючи їх з пляцдарму на р. Случ подвійним обхватом від Миколаєва і Западинець (плян Штабу Дієвої Армії*).

26.VI. 7 дивізія зосереджується в резерв на північ від Чорного Острова і Штаб переводить свій плян. Командир групи С. С. з ним охоче погоджується, також кориться йому і 7 Запоріжська дивізія. Але відхід дивізії прикро відбивається на її настрою (запал не зносить перерви). Люди не машина і треба рахуватися з їхньою психікою. Штаб Запоріжців і полк. Сальський також прийшли в чимале замішання і на деякий час позбавились енергії. Мені самому було дуже шкода, що не вдалося нанести большевикам рішучої поразки, але спускати рук не приходилося.

З 26. VI. по 30. VI. полк. Сальський мав, згідно з директивами Штадарма, цілковиту можливість вибити большевиків з Красилівського пляцдарму і заступити переправи на р. Случ.

В його розпорядженні були 7 дивізія з доданими до неї частинами, та 8 і 9 хоча 9 і не цілком боєздатна. Але полк. Сальський лишається пасивним. На мій погляд, командиру Запоріжської групи треба було вжити всіх заходів, щоб рушити свої частини в атаку, а не вдаватися в тугу за більш красивим і сміливим маневром, виконать якого не пощастило.

Штадарм видає ряд розпоряджень, обстоює необхідність активних чинів з боку командуючого Запоріжською групою, але все надаремно. Полк. Сальський, такий енергійний і активний раніше, став тепер пасивним і вялим. На мою думку, треба було Наказному Отаману виїхати до частин і порушити їх наперед, а врешті сам Отаман Петлюра, що користався величезною популярністю у війську, повинен був піднести настрій у 7 дивізії і рішуче домагатися активних чинів від полк. Сальського.

Взагалі, оскільки перша половина Проскурівської операції до 25. VI. велася енергійно, остільки же 7, 8 і 9 дивізії і полк. Сальський ставилися пасивно підчас другої її половини.

Большевикам було подаровано часу на перегруповку і полишено Красилівський пляцдарм — підстава для їх дальнішої активности. Плян Штабу не було переведено в жит-

---

*) Характерно для оцінки планів, що від Базалії, яку займали 25-го ввечері частини маневрової групи до Кульчин (напрямок удару) буде біля 34—35 верстов; стільки ж приблизно від Базалії до Чорного Острова. Від Базалії ж по північному березі р. Случ до Чернилівської переправи є 24 в. Вже 26-го увечері частини маневрової групи, можливо припустити, здобули б цю переправу.

тя. Я думаю, що Головному Отаманові треба було більш категорично вирішити взаємоставлення командування і полк. Сальського та його державного інспектора.

Підчас цього періоду недохват огнеприпасу дає себе дуже відчувати.

РОЗДІЛ IX.

Третій період Проскурівської операції.

Ґрупування наших і большевицьких сил. Пляни командування. Сх. ч. 19.

Большевики дуже занепокоїлися неуспіхом свого маневра під Проскуровом. Большевицьким командуванням на цю операцію покладалися великі надії. Їхня преса загодя трубила: „Ґром пабєди раздавайся, вєселіся комуніст!... Смєрть Пєтлюровцам!" А тут тобі неуспіх під Проскуровом і безпосередня загроза для Жмеринки й Могилева.

На цей час на Вкраїні ситуація для большевиків укладалася надто несприятливо. Скрізь почалися повстання. Ґригорів успішно воює з большевиками на побережжу Чорного моря і на Катеринославщині. На Чернигівщині партизан Ангел взяв Прилуки і загрожує важливому залізничному вузлу Бахмач. На Волинщині Соколовський сильно непокоїть большевицьке запілля. Невгомонна, все бурхлива Тараща (первісне джерело повстання проти німців) на чолі з отаманом Зеленим дуже непокоїть большевиків. Район Винниця—Бердичів—Гайсин з нетерпінням чекає на наш прихід.

Денікін на Лівобережжу вже успішно розпочав свої операції що до звільнення Харківщини від большевиків. В большевицьких частинах, що оперували проти Української армії, розпочався заколот. Так, 9-й совітський піший полк, з огляду на хвилювання в ньому, роззброєно і провідників його розстріляно. Таращанська дивізія і та розпочала мітингувати. Полк Чорних Чортів викинув прапор: „бий жидів, спасай Україну!" — і також був добре просіяний (з 600 шабель лишилося 120). Перед большевиками стояла дилема: тепер або ніколи. Треба було остаточно розправитися з Українською армією і тоді звільнені вже сили перекинути на Денікіна і на внутрішній фронт. Підвойський в своїх промовах все більше і більше відводить місця Українській армії. Він обіцяє вислати в першу чергу під Проскурів і Жмеринку не меньше як пять свіжих полків.

І дійсно, большевики широко використовують дану їм передишку з 26. VI. до 30. VI. для перегруповки.

Плян в основі лишається попередній: взяти Проскурів і відтяти нашу армію від Збруча. Наступ вести Північною і Західньою ґрупами.

Їх перегруповка загалом була така: в район Чепелівка—Красилів вони поволі стягають часть сил, що раніш оперували в районі Базалія—Купіль. В Старокостянтинів надходять свіжі частини, між ними 28-й совітський піший полк. Ця група повинна наступати зі Старокостянтинова і Красилівського пляцдарму на Проскурів; у її склад увійшли: Богунська бригада, частина Таращанської бригади, два окрімних піших полки та кіннота.

До Західньої своєї групи большевики підтягують Волинську бригаду і свіжу кінноту і надають їй завдання — прорив нашого лівого флянгу і глибокий обхід його. Наказано за всяку ціну заволодіти Проскуровом. Обіцяно грошову нагороду всім, хто братиме співучасть у захопленню Проскурова.

Жмеринській групі большевики дають завдання — наступати на Проскурів з метою притиснути нас до Збруча. Цю групу підсилюється вельми рухливим партизанським загоном для пошуку на залізничну колію Проскурів—Комарівці.

Загалом большевицькі групи були приблизно такого складу:

Західня група 2500 багнетів, 400 шабель.

Північна група 5000 багнетів, 600—800 шабель.

В Шепетівці і Вишнівці (резерв) 2500 багнетів.

Жмеринська-Барська до 2800 багнетів (уже розбитих 6-ю дивізією).

Вапнярська група 2500—3000 багнетів.

Наші пляни. Плян командування був такий:

1) 2-ю та 3-ю дивізіями енергійно провадити далі наступ з метою захопити Жмеринку і Могилів та загрожувати залізниці Жмеринка—Одеса, а також прикривати Поділля, де спішно переводилося мобілізацію.

2) Під прикриттям цього наступу згрупувати в Проскурівському районі сильні резерви, щоб за їх поміччу остаточно розбити головні сили большевиків і відкинути їх на північ від Старокостянтинова. Для цього:

а) Підтягнути з Жмеринського напрямку в Проскурів 6-у Запоріжську дивізію з доданими частинами.

б) В ніч з 30. VI. на 1. VII. Волинською групою змінити Січовиків і розположити їх в районі Фельштин—Чорний Острів в резерв командування.

Стан наших частин. Стан наших частин був досить тяжкий. Група С. С. майже видихалась і доконче потрібувала відпочинку і реорганізації. От. Коновалець категорично вимагав зміни і загрожував навіть залишити фронт.

9-а дивізія також стала майже небоєздатною.

Волинська група поповнилася мобілізованими, але ще

не переробила їх. Одні Запоріжці, хоча й намучилися в постійних боях, але могли постояти за себе. Також і 3-я дивізія була ще міцна тілом і духом, підбадьорена своїми незмінними успіхами і співчуттям місцевої людности.

Головний же дефект — брак огнеприпасу і всякого иншого постачання, дуже ослабляло бойову енергію війська.

Ми мали під Проскуровом всього-на-всього 6000 багнетів і шабель і підтягували сильну 6-у дивізію (1200—1400 багнетів і шабель). Большевики ж стягували сильні резерви. Для перегруповки і перепочинку, так потрібних для Січовиків і 9-ї дивізії, нам треба було часу; свіжих сил у нас не було.

Бої 30-го червня. Перехід большевиків у наступ.

Уже 30. VI. большевики розпочали активні чини. Їхній партизанський загін підриває міст біля села Богданівці і здобуває села Мосіївці і Бахматовці (15 в. на північний схід від Проскурова), сильно загрожуючи Проскурову. Також і Західня большевицька група звільняє м. Теофіпіль від повстанців і вибиває звідти кінноту С. С.

Бої 1-го липня. Сх. ч. 20.

1-го липня большевики переходять у рішучий наступ одночасно Північною групою вздовж соші Старокостянтинів—Проскурів та з Красилівського пляцдарму на Миколаїв, а також Західньою групою в напрямку на Базалію і Купіль.

Момент вибрано найбільше влучний, бо на фронті групи С. С. зміна частин ще не закінчилася. Холмська дивізія на лівому флянзі вже змінила частини групи С. С., а Північну дивізію ще тільки підтягувалося.

Большевики відкидають за р. Бужок частини Запоріжської групи. В районі ж 9-ї дивізії біля Хітьківців вони завдають сильні втрати Наливайківському полку 7-ї Запоріжської дивізії, приділеному до 9-ї дивізії для її підсилення; форсують р. Бужок і здобувають Хітьківці.

На фронті С. С. большевикам легко надається здобути м. Миколаїв. В цьому районі частини групи С. С. не поставили большевикам міцного опору.

Большевики прориваються також фронт і Холмської дивізії в районі м. Базалія.

А взагалі перший день наступу дав їм великі успіхи.

Бої 2-го липня. Сх. ч. 20.

На 2. VII. командування наказує:

1. Запоріжцям і С. С. відкинути большевиків за р. Случ; Північну дивізію на деякий час передається Січовикам.

2. 6-у Запоріжську дивізію без загайки відтягнути через Лятичів для маневра в Старокостянтинівському напрям-

ку. Ідея Штабу є нанести 6-ю дивізією удар у флянґ північній большевицькій ґрупі.

Події розвивалися так:

Мазепинський полк (7 дивізії), направлений командуючим Запоріжською ґрупою на с. с. Давидківці—Пирогівці для ліквідації партизанських большевицьких загонів, звільняє від них цей район.

Над вечір Запоріжська ґрупа енергійними контратаками витискує большевиків і здобуває знову Западинці—Кобилля.

Ґрупа С. С. після боїв зустрічного характеру над вечір подалася лівим флянґом назад, звільнивши всі переправи на р. Случ.

Холмська дивізія також відійшла дещо назад.

Бої 3-го липня. Сх. ч. 20—21. На 3-е липня командування підкреслює необхідність рішучого контрнаступу Проскурівською ґрупою.

В цей день Запоріжці ведуть сильний бій з большевиками за сс. Кобилля, Западинці; всі большевицькі атаки відбито. Нами взято кулемети й полонених.

Бої на фронті ґрупи С. С. також провадяться з великою упертістю з обох сторін і над вечір успіх схиляється на бік большевиків. С. С. при допомозі Північної дивізії намагаються знову захопити Миколаїв. Частини С. С. поклали останнє бойове зусилля.

Холмська дивізія, відбивши декілька атак, відійшла на південний схід від Купеля. На фронті Холмської дивізії виявлено присутність значних большевицьких сил у двох кольонах з кіннотою в районі Базалії і Авратина. Холмська дивізія не могла стримати наступу цих сил та й дуже не пробувала.

На Могилівському й Жмеринському напрямках наші операції розвиваються пляномірно й успішно.

3-я дивізія здобуває Могилів і Шаргород. В наші руки впадає 10 гармат, 2 бронпотяги та инша військова здобич. Божко підходить до Жмеринки.

Район Меджибіж—Пирогівці остаточно звільняється від ворожих партизанських загонів. У Меджибіж підходить 6-а Запоріжська дивізія. Наші повстанці захопили Літин, розбили большевицький загін і взяли 4 гармати й кулемети.

Ходило о те, чи витримають частини, що оперують під Проскуровом, а особливо ґрупи С. С. і Волинська, атаки большевиків до підходу 6-ї Запоріжської дивізії до Проскурова. Штаб армії випроваджує на фронт все, що в нього було на похваті: запасові куріні, охоронні сотні, аби лишень підтримати С. С. і Холмську дивізію, доки підійде до Проскурова 6-а Запоріжська дивізія.

Бої 4-го липня. Сх. ч. 21.

4. VII. на жаль події під Проскуровом розвиваються для нас надто несприятливо. Большевики енергійно розвивають наступ. Зі Старокостянтинова вони підвозять нові частини. Групу С. С. вони тиснять на Чорний Острів, а Волинську відкидають на південь від залізничної колії Війтівці—Чорний Острів.

Ці групи не ставлять достатнього опору і сильно здеморалізувалися. Тут виявилося, що до ворога надійшли мадярські частини.

Запоріжці стійко бються і навіть місцями потискують большевиків, але і їм доводиться для прикриття Проскурова дещо загнути свій лівий флянг.

Резерви, надіслані до Чорного Острова, в більшости розпорошилися.

Словом, над вечір 4. VII. ситуація під Проскуровом утворюється тяжка.

Треба було негайно ввести сильний резерв, що міг би нанести удар ворогові, 6-а ж Запоріжська дивізія рушала поволі і раніш як увечері 5. VII. надійти не могла.

Долю Проскурова вже було вирішено.

В цей день 2 дивізія захоплює з боєм Жмеринку і переслідує відступивших большевиків на ст. Гнивань. П. Удовиченко теж провадить наступ у напрямку на ст. Рахни.

Бої 5-го липня. Сх. ч. 21.

На 5. VII. Штаб армії видає розпорядження про загальну контратаку, але вона не переводиться в життя, бо групи С. С. і Волинська, загубивши боєздатність, провадять безупинний відхід на південь від залізничної колії Чорний Острів—Проскурів. Большевики бомбардують Проскурів з боку ст. Гречани і провадять наступ від села Западинці.

6-а Запоріжська дивізія, зробивши перехід в 34 верстві, зосередилася увечері на схід від Проскурова.

Запоріжці провадять контратаку, але відсутність огнеприпасу, а особливо патронів, сковує наші операції і дуже відбивається на психольогії наших частин.

В ніч із 5. VII. на 6. VII. з розпорядження командуючого Запоріжської групи Проскурів нами звільняється і Запоріжська група відходить.

Бої 6-го липня. Сх. ч. 22.

6. VII. Запоріжці зосередились в районі с.с. Михалківці, Монастирьок, Янківці. Штаб групи в с. Михалківці. Група С. С. відійшла на південь.

Таким чином в ніч з 5. VII. на 6. VII. большевикам удалося заволодіти Проскуровом і відкинути наші групи на південь від залізничної колії Війтівці—Проскурів.

На цьому закінчується третій і останній період Проскурівських операцій.

РОЗДІЛ X.

Вислід і огляд операцій.

Наші неуспіхи. В наслідок майже місяшних найзапекліших боїв наші групи, що оперували в районі Проскурова, були змушені залишити його і звільнити залізничну колію Війтівці—Проскурів. Правда, в наших руках ще лишався важливий узол Жмеринка, вся залізнична колія Жмеринка—Могилів і дивізія полк. Удовиченка підходила до ст. Рахни. Але долю Жмеринки і всієї Української Наддніпрянської армії було передрішено.

Ми програли битву, понісши неудачу на головному напрямку і немогли силами одної своєї армії стримати наступ переважних кількістю большевицьких сил на Камянець Подільський.

Природньо, що доводилося в найближчий час винаходити нові засоби для боротьби.

Але в цей критичний мент доля нам усміхнулася: до річки Збруча наближалася нова сила. Галицька Армія, понісши неудачу за браком огнеприпасу, йшла поруч зі своєю інтелігенцією за Збруч на великий подвиг. Про її одисею і героїчну боротьбу Армії Соборної України на Правобережжу буде сказано в 3-й части нашої праці.

Акції большевиків. Большевицьке командування поставило своєму військові ясне завдання і надало для його виконання досить потрібних сил. „Візьмете Проскурів, перемога буде ваша і успіхи українського війська на инших участках зійдуть на ніщо".

В Проскурівськім районі в Північній і Західній групах большевики зосередили всі три бригаді найдужчої Таращанської дивізії, 2 інтернаціональні полки, 12—15 ескадронів кінноти, маючи в резерві 3 полки.

Приблизний склад цих груп можна рахувати від 8 до 10 тисяч багнетів і шабель.

Треба зазначити широке і вміле використання ними, для допомоги наступаючим головним силам, партизанських загонів, що відважно й завзято оперували на залізничній колії Проскурів—Богданівці.

Перед початком большевицького наступу 30. VI. вони підривають міст у ст. Богданівці, захоплюють сс. Пирогівці і Бахматівці через що й відтягують на себе від Проскурова часть наших резервів і затримують маневр 6-ї дивізії.

Наші акції. Наш неуспіх під Проскуровом в третій період операції викликано такими головнішими причинами:

1. Недоведений до краю плян командування (з причин раніш указаних), а саме: відкинути большевиків за Случ,

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ
Toronto, Ont.
UKRAINIAN PEOPLE'S HOME

відразу ж, з моменту переходу большевиків у наступ, виявив свою чинність.

а) Запоріжська група — 7, 8 і 9-а дивізії були приковані в напрямку Проскурів — Старокостянтинів і не мали змоги дати правому флянгові С. С. підтриму. б) Група С. С. хутко здала, заатакована з Красилівського пляцдарму.

Були б у наших руках переправи на р. Случ, бої б, можливо припустити, затягнулись і ми встигли б зманеврувати.

2. Запізнена перегруповка. Рахую, що командуючий Волинської групи полк. Петрів всупереч наданої директиви без потреби затягнув зміну Січовиків*). Ця зміна мусила закінчитись до ранку I. VII. і тоді вся група С. С., ставши зосереджено, могла маневрувати пляномірніше і розвивати свої операції в головному напрямку.

3. Слабенька стійкість груп Волинської і С. С., що позбавляла командування можливости перевести контрманевр.

4. Повільний і кволий рух 6-ї Запоріжської дивізії від ст. Комарівці на Проскурів. Начальник 6-ї дивізії отримав від полк. Сальського розпорядження I. VII. увечері виступити на Лятичів і далі на Западинці. 6-а дивізія мала перейти 60 верстов — два великих чи три малих переходи, рахуючи на повну змогу використати селянські підводи для полегчення руху.

Не пізніше вже як на полудень 4. VII. 6-а дивізія могла надійти в призначений для неї район. 5. VII. всі три дивізії Запоріжської групи зранку могли розпочати наступ.

6-а дивізія надходить тільки увечері 5. VII., форсувавши лише останній перехід.

5. Загальна перевага большевицьких сил і перевтома наших частин, хоча під Проскурів наше командування стягло більш як 3/4 своїх сил, але вони були слабші за ворога по чисельному складу. Безумовно, 6-а Запоріжська дивізія, сильна складом і бойовими якостями, поліпшила б наше становище, але вона на жаль запізнилася, не оцінивши ситуації.

Большевики, уступаючи нам в числі тактичних одиниць, переважали нас на загал в числі багнетів і особливо шабель.

На Жмеринському і Могилівському напрямках ми оперували лише двома дивізіями і відтягнути їх з цього напрямку не було жадної можливости.

6. Присутність у большевиків свіжих резервів і відсутність їх у нас.

Плян командування — притягти 6-у Запоріжську дивізію до Проскурова, є цілком правильний, але, на мою думку, слід було цю перегруповку почати трохи раніш і командуючому Запоріжської групи не просувати головних сил 6-ї дивізії на Комарівці, але притримати їх в районі ст. Деражня; переслідування ж відходячих большевиків вести бронпотягами та кін-

*) Волинська група мала передишки майже два тижні.

потою*). В такому випадкові і тил 6-ї дивізії було б більше забезпечено і вона скоріше б зосередилась.

Все ж енергійні операції 2-ї і 3-ї дивізій проти сильного супротивника, що дали нам Жмеринку і Могилів, звільнили 6-у дивізію від маневра, і не їхня вина, коли маневр не відбувся.

7. Великий недохват в частинах і в тилу огнеприпасу.

Загальні висновки. Тепер я хотів би коротко резюмувати загальні явища, що впливали на хід наших чинів підчас періода Проскурівської операції.

Цілковита ізольованість Української Армії, що не отримувала ніякого роду задоволення зза кордону.

Відсутність цього роду предметів на Україні і неможливість виготовити їх у себе було головною причиною всіх наших неуспіхів. Огнеприпас добувався героїчними засобами: а) що відбив у ворога, тим і живи надалі, б) ненадійність набування набоїв у місцевої людности через жидів.

В Штабі армії щодня вечорами виникали драми. Всі частини вимагають набоїв, а у відповідь отримують директиву: „завтра такій-то групі, чи всім вкупі, перейти в рішучий контрнаступ"... Наприкінці коротесенька приписка: „десять тисяч набоїв висилаємо"...

Підчас залишення Запоріжською групою Проскурова виникали трагічні сцени. Деякі козаки, немаючи патронів, випускали останній в себе, аби непопасти беззбройними в руки большевикам — командир 7-ї дивізії відмовився 5. VII. перейти в контратаку з огляду на відсутність патронів.

Слабо налагоджена мобілізація. Населення Проскурівського району неохоче йшло у військо, боючись пімсти з боку большевиків на випадок їх перемоги над нами. Там же, де мобілізація проходила добре, наприклад на схід від залізниці Старокостянтинів—Проскурів—Камянець Под., не вистачало зброї та обмундирування для запасових.

Деструктивність тилу і праці урядових орґанів. Задоволення у військо не поступає — частинам доводиться самім і битися і добувати собі відживлення. Про регулярну поставку обмундирування та амуніції на фронт не було й мови. Від командуючих груп поступала сила скарг, що запілля не турбується за фронт.

Події на Галицько-польському фронті.

Бажання партій за всяку ціну втягнути армію в партійну боротьбу, що дуже шкідливо відбивалося на настрою нашого війська, як наприклад відомий нашому громадянству епізод

---

*) Отже загальна тяга на схід була остільки сильна, що стримати просування 6-ї дивізії на Жмеринку було дуже утрудливим. Взагалі наша армія з великим захопленням ішла вперед на Вкраїну, де її чекало населення, і повернути частини назад, хоча б для маневру, вимагало надзвичайних зусиль. Цим почасти зясовується і повільний рух 8-ої дивізії на Старокостянтинів.

з замірами певних політичних груп вчинити політичний переворот, який скінчився розстрілом от. Балбачана (див. дод.).

Свіже враження від цього розстрілу, хоч може і винної, а все ж популярної на Запоріжжу людини, прикро вплинуло на настрої, надто 7-ї див., а тому почасти спричинилося до наших неуспіхів в третій період Проскурівської операції.

Все ж Українська Наддніпрянська Армія виявила величезне зусилля, стійкість і героїзм та любов до Рідного Краю. Військо відмінно билося та маневрувалось.

І лише відсутність бази та огнеприпасу, зброї та обмундирування не дали нам можливости зломити жорстокого ворога і звільнити від нього свою територію.

На тривалість і успішність цієї боротьби значний вплив зробила, мимо героїзму війська, та реорганізація нашої армії, яку було прийнято перед наступом на Україну; також робили добрий вплив і на маневрування відповідно обраний склад висших начальників та їх штабів (Ком. Груп та їх Штаби і кращі з н-ків дивізій).

Можна сміло запевняти, що жадна з Европейських армій, при тих тяжких умовах, в яких опинилася наша армія на Україні, не могла б битись так уперто і з таким захопленням.

Року Божого 1920, Квітня 10.
Ланцут.

ДОДАТКИ.

Доповідь полк. Удовиченка від 7. VI. 1919 року. ч. 02.

З 31. V. на 1. VI. в керуванню групою, складеною з загонів полк. Шаповала (3 див. — район Скала до р. Дністра) і полк. Шандрука (окремий Запоріжський Стрілецький курінь, Рибницький Стрілецький курінь, Лубенський кінний полк, легка батарея), вступив полк. Удовиченко. Згідно з директивою Наказного Отамана 3-я дивізія в ніч з 1-го на 2-го червня перейшла р. Збруч у м. Скала—Бережанка, виконала демонстративний наступ у напрямі на місто Оринін. Наступ відбувся успішно, підніс настрій козаків; до полудня 2. VI. Оринін було обсаджено частинами 3-ої дивізії.

З 2. VI. на 3. VI. доконано підсиленої розвідки на Камянець Подільський; після неї 3. VI. відбувся наступ на Камянець Подільський з метою захоплення його для підтриму наступу Запоріжської групи на Проскурів. 3-го червня, після впертого бою, о 16-й годині, 3-а дивізія захопила Камянець Подільський.

З боку ворога брали уділ в бою 1 і 2 Бесарабські полки і окремі сотні, разом в кількости 1500 багнетів при 11 гарматах, 2 панцерних потяги і 200 шабель кінноти.

Наші втрати: забито 4 старшини, 23 козаки, ранених до 100.

Втрати ворога: залишилося на полю бою до 50 забитих і багато ранених.

Захоплено у ворога 2 гарматі, 5 кулеметів і де-кілька полонених.

4. VI. військові було дано відпочинок. Населення зустріло наше військо дуже радо і ставиться до нас прихильно.

5. VI. большевики, сконцентрувавши свої сили в районі м. Шатава, повели наступ з метою оволодіти Камянцем Подільським. Наше військо в противонаступі після двохденного бою відкинуло ворога і захопило м. Шатаву.

7. VI. дивізія спочивала.

8. VI. 3-а дивізія повинна розвивати успіх і захопити м. Дунаївці.

Витяг з доповіди комґрупи Запоріжської від 7. VI. ч. 0929/а.

6-а див. 3. VI. повела наступ на Чорний Острів зі сходу і заходу і, після жорстокого й упертого бою, Дорошенківцями було здобуто це місто. Ворог в паниці тікав на переправи, кидався в озеро, де багато його потонуло під нашим кулеметним вогнем. Надзвичайно перешкоджали наступу дивізії 3 ворожі панцерники, що зосередили вогонь по місту, але вони не були в силах зупинити славних Дорошенківців. Наступ на ст. Чорний Острів задлявся і на другий день ст. було взято. 6-а дивізія в цей день ліквідувала недобитого ворога.

В цьому районі з боку ворога вели бій: інтернаціональний полк, що прибув з Київа, 5-й запасовий совітський полк, частини 6-го совітського пішого полку і 15 кордонний полк.

4. VI. 7-а див. вела наступ на м. Проскурів з півночі. Бій почався наступом переважних сил ворога, якого було відбито. Перейшовши в контрнаступ, частини 7-ї див. на плечах ворога вскочнли в саме місто і на стацію; але в той саме час висіло 2 ворожі ешелони на схід від ст. Проскурів і обійшли ліве крило 7-ї диз. З приводу цього її змушено відійти на лінію Калинівка—Черепова, де її змінила 8-а див. 7-му див. для відпочинку було відтягнуто до м. Миколаєва: 5-го червня 6-у див. було відтягнуто в район сс. Мацківці—Шаровочка з метою захопити Проскурів з півдня.

8-а див. обсадила сильною розвідкою лінію Олешин—Гринівці Лісові, вся артилєрія 7-ї див. стала на позицію і готовилася до наступу 6. VI. 7-ма див. відпочивала в Миколаєві, а вночі її було відтягнуто в район Калинівка—Пашківці.

6-го червня 6-та див. о 5-й год. ранку розпочала наступ і атакувала ворожі лави на південній окраїні Проскурова і після 3-х годинного бою захопила м. і ст. Проскурів.

Ворожі лави в великому безладдю відійшли вздовж залізниці на схід, потім на північ, в район Лезнево, і на південь, в район Шумівці. Бій був жорстокий; батареї двічі міняли свої позиції для боротьби з двома ворожими бронпотягами.

З боку Камянця Подільського загін Кобзи теж вів боротьбу з ворожим бронпотягом, якому було перерізано за допомогою селян шлях з двох боків, але ж врешті йому вдалося втікти в напрямку на Камянець Подільський.

Коли розвідка 8-ї див. підійшла до Проскурова, то його вже було занято і тоді 8-му див. було повернуто фронтом на схід і таким чином частини ґрупи обсадили лінію сел Пашківці, Гринівці Лісові, Лезнево, Дубові Хутори, Ружична, Н. Волківці.

До характеристики стану Української Наддніпрянської Армії у червні 1919 року.

Витяг з докладу Начальника Постачання від 9. VI. ч. _

Становище всіх відділів постачання скрутне.

Грошей залишилося всього біля 50 міліонів карб. Набоїв як гарматних так і рушничних в запасах нема; нема також санітарних, ветеринарних і технічних засобів.

Для здобуття необхідного Начальник Постачання гадає примінити реквізицію і закупку за кордоном. Але від реквізицій треба відмовитися, щоб не позбутися прихильности до нас селян. Закупка ж за кордоном іде дуже тяжко.

Оперативний звіт Штабу Групи С. С. від 12. VI. 1919 р., ч. 37.

Большевики, одержавши допомогу в силі 4-го і 21-го Совітськнх полків повели 11. VI. о 6-й годині енергійний наступ на сс. Вел. Пузирьки—Красовку і вибили звідтіля наші частини; при допомозі кінноти, 2-х бронпотягів і гармат, ворог вибив наші частини з сел Свириди, В. Салиха, М. Салиха, Підляшки та Юначків і примусив відійти на лінію Сухоржинці—Тарнавка—Васьковчики, верхи 142, 9; 156, 3; 153, 5; 151, 2; фільварк Закриничча, село Антоніни. Понесла великі втрати 9-а див. Для ліквідації прориву направлено 3-й полк С. С. і загін Сушка. По залізниці на Старокостянтинів видано розпорядження надіслати з Проскурова бронпотяг.

Оперативний звіт Штагрупи С. С. від 12. VI. ч. 1059.

Ніч на 12. VI. пройшла спокійно. Ворог активности не виявляв. З ранку 12. VI. ворог повів наступ на фронт Білгородка—Старокостянтинів. Найсильніший удар його був на М. Пузирьки, Рублянку Під натиском ворога 2-й полк залишив м. Білгородку і відійшов на Бісовочку —Сухоржинці. 3-й полк теж не витримав удару, залишив Трусилів і відійшов на Ледянку. 1-й полк на Рішнівку. Частини 9-ї див., що при вчорашньому наступі ворога мали великі втрати, згуртувалися у дв. Терешки, що на шляху Теофіпіль—Колки. Згідно з доповіддю, Кульчини захоплено ворогом. Загін Сушка перейшов в Печиськи. Звідти переходить в Терешки. Отаман Коновалець прохає надіслати на Старокостянтинів бронпотяг. Мобілізація не дала нічого. Вільне козацтво дало 110 піших і кінних, які бажають битися проти Поляків.

Телєграма Штабу Д. Армії 12. VI., ч. 00843.

Командуючому групою С. С. Для заповнення прориву на фронті Старокостянтинів—Кульчини Наказний Отаман наказав в ніч з 12-го на 13-го червня захопити контрнаступом м. Кульчини і міцно його тримати в своїх руках. Наштадарм.

Витяг з розмови полк. Капустянського з полк. Удовиченком 13. VI. 1919 року.

Полк. Удовиченко гадає необхідним ліквідувати сили большевиків, які відійшли на Могилів, а з другого боку дивізія пройшла з боєм 120 верстов в 9 діб, потрібує відпочинку, влаштування тилу і налагодження постачання.

Треба задовольнити людей платнею, щоб запобігти реквізиції та грабунку і не піднімати населення проти себе. Місцева влада не допомагає, а більше лається між собою з-за посад.

Мобілізація, згідно з вражінням полк. Удовиченка, пройде добре, але не вистарчить засобів для прийому мобілізованих, головним чином, харчів і зброї. Полк. Капустянський відповів, що на ці прохання Штаб Дієвої Армії вживе всіх заходів, аби їх задовольнити.

Витяг з доповіди Нак. От. до п. Гол. От. від 14. VI. ч. 00859.

Влада в Камянці не тільки не йде на зустріч в справі задоволення постачанням дієвих частин, а навпаки ще відбирає майно від частин.

Доповідь Комгрупи Запоріжської від 15. VI. 1919.

7-а див. скупчилася в районі Слоб. Красилівська—Красилів. О 13. год. розїзди Кінно-запоріжського полку зустріли ворожі лави на лінії с. Воскодавинці; вони вели наступ фронтом на схід. Кінний полк виїхав з гарматою на відкриту позицію, завязав бій і затримав ворожій наступ, давши можливість 7-ій див. розгорнутися.

О 13½ год. див. повела наступ: Наливайківський полк з красилівської височини на північний краї с. Воскодавинець, маючи напрямок на

Чепелівку і далі на переправу біля с. Чернелівки, Республіканський полк уступом за лівим крилом Наливайківського полку і Мазепинський полк у резерві Слоб. Красилівська.

О 15. год ворог повів наступ на Красилів 2-м сов. Богунівським п. з лісу, що на схід від с. Чепелівки.

9-а див. не могла власними силами стримати ворога і Мазепинський п. контрнаступом у праве вороже крило збив його. Ворог почав відступати на с. Дубище. Наливайківський і Республіканський пп. збили ворога зі всієї лінії і він в паніці почав тікати на Дубище. Кінний полк у кінному строю вискочив з лісу, що на схід від с. Чепелівки, і кинувся до переправи, але з с. Дубище його зустрінув кулеметний та гарматний вогонь і він, понісши втрати, змушений був відійти до лісу.

Витяг зі слов. доповіди Комгрупи Волинської від 16. VI. 1919.

Досить ворогові зробити один стріл на відтинку Холмської див., щоб ціла дивізія почала втікати.

Витяг з ситуації на фронті на 17. VI. 1919.

Звязку з Галицькою Армією немає; з приватних відомостей контрнаступ Галицької Армії розвивається дуже успішно: Галичани осягли лінію Броди—Зборів—Бережани—Нижнів, форсували р. Золоту Липу і ведуть наступ далі на захід. Галицька людність майже поголовно сама взялася за зброю і виганяє ворога зі своєї Батьківщини. Поляки у великому безладді тікають, несучи великі втрати.

Витяг з персонального повідомлення Головного Державного Інспектора від 17. VI. 1919.

Після бою 17. VI. ворог в паніці втік, настрій козаків Січі був чудовий, але керування військом майже не було, бо „батько Божко" є нездатний до керування військом, людина панічна, компетентного нач-ка Штабу не має.

По переконанню Гол. Держ. Інспектора, Бар 17. VI. можна було б захопити майже без втрат.

Телеґрама Комгрупи Волинської від 19. VI. 1919, ч. 01863.

Волинська ґрупа за час боїв 18. VI. понесла значні втрати і вчора дала maximum зусиль, яких можливо вимагати від зруйнованих частин. 19. VI. підчас бою у В. Бужнівки 3-й курінь 3-го п. полку Північної див. зрадив і перейшов на бік ворога, повернув кулемети проти свого полку, що зробило таке враження на Північну див., що вона відскочила до м. Кузьмина; її частини розположилися в сс Слобідка Юлісина—Шинківці. Холмська див. після арієрґардних боїв біля Криштофівки—Кривачинці в порядкові відступила на лінію озер, що біля сс. Бронівка—Сарнів—Федорка.

Холмській див. наказано, прикриваючись арієрґардами відійти і обсадити позицію по лінії сс. Калетинці—Хоптинці.

Витяг з розмови по апарату з Начдив. 3. 20. VI. 1919.

Начштабу Дієвої Армії передає до Ваших рук (Начдива 3) повну ініціятиву і свободу ділання, пристосовлюючись до обставин на місці і заряджень, які Вам поставлено; зауважає лише напрямки або на Верхівку або на Котюжани, яке найдете краще.

На 20. VI. Начдив. 3 рішив розпочати о 5-й год. ранку наступ через Заміхів для флянґового удару в напрямку на Єлтушків.

Витяг з доповіди полк. Сальського від 20. VI. о 4 год, ч. 0218/б.

До 16. год. частини 8-ї Запоріжської див. просунулися і обсадили: 21-й полк — околицю Новики, 22-й полк — цукроварню, партизани

Павловського — околицю Заслучське, 24-й полк у резерві в Красилівці. Кіннота Павловського забезпечує див. зі сходу, захопивши переправи від Красносілки до Остроголя і Лашки і Лісовиці.

До 21-ї год зясувалося: партизани Павловського, Кармелюцький і Богунівський пп. атакують Старокостянтинів, залізли в р. Случ, обстрілюються страшенним вогнем ворожих кулеметів і, доки їх не зіб'є наша артилерія, доти частини не зможуть просунутися. Чорноморський п. в резерві у Караїмівці.

Згідно з відомостями, одержаними від селян, настрій у ворога дуже кепський, замовлено вже підводи, щоб утікати.

Доповідь Комгрупи С. С. від 20. VI. 1919, чч. 069 і 079.

Частини 7-ї Запоріжської див. і 3 п. п. С. С., відбивши в рога біля Ставчинців, оточили його в м. Крачках, де ворог поніс великі втрати, залишив зброю і всіляке майно, що зараз підраховується.

Ворог почав наступ на Слобідку — Писарівку—Глибки. 3-му п. С. С. наказано перейти в наступ на Глибки—Індики—М. Зазулинці—Шмирки; 7-а продовжує наступ на Пахутинці—Бубнівку; 1. п. С. С. наказано перейти в наступ з Чорного Острова на Рідкодуби—Юхимівці. Цим контрнаступом ворожій наступ було припинено.

Витяг з доповіди Комгрупи Запоріжської від 21. VI. 1919.

6-а Запоріжська див остаточно і до щенту знищила банду в районі ст. Богданівка і захопила 3 гарматі, кулемети, мушкети та инше майно. Одержавши відомости, що ворог готується 21. VI. до наступу на дивізію силами в 1800 баґн. з 12-ма гарматами, дивізія перейшла до оборони і, коли почався цей наступ, розбила ворога, який і розбігся в паніці.

Захоплено 85 полонених, 6 кулем., 8 підвід, 7 верх. коней, багато мушкетів, набоїв та ріжного майна. Підчас боїв забито к-ра Балтського п. Дячишина і 2-х його курінних. Наші трофеї підраховується.

Витяг з розмови от. Тютюнника з от. Добрянським і Інспектором Січі 22. VI. 1919.

Призначений замісць от. Божка Нач-ком 2-ї п. див. от. Добрянський о 22 год. 55 хв. доповів Наштадієвої, що він одержав від от. Божка таку відповідь: „З чим приїхав, з тим повертай назад; наказів ані от. Осецького ані от. Тютюнника не визнаю".

Витяг з розмови полк. Капустянського з от. Божком.

Начштабу 2-ї див. старш. Марусевич доніс, що частина розвалюється: старшина уся розбіглася, старше над хорунжого нікого не лишається.

На запитання полк. Капустянського от. Божкові, чи приїхав до нього просимий ним н-к Штабу, от. Божко відповів: „Ще не приїхав, але як буде кацап чи такий, як Мішковський, то повішу. Тут прислали з 3-ї див. Генштабу, та я його завтра теж на викидайло".*)

Витяг з моїх записок. Сумний епізод з отаманом П. Балбачаном.

З початку Проскурівської операції було зроблено спробу з боку деяких укр. кол висунути от. Балбачана, перебувавшого на той час в Галичині не при ділі, на к-ра Запоріжської гр. і за його допомогою внести політичні зміни в уряді.

В цей час у влади стояли українські С.-Р. і С.-Д. От. Балбачан, видатний військовий діяч, щирий українець, справжній лицарь, але недо-

*) З таким н-ком див. приходилося працювати Штабу Армії і цілком зрозуміло, як це добре відбивалося на наших акціях — *Прим. автора.*

свідчений в політичних інтриґах. Умів тримати лад та дисципліну, чим дуже імпонував Запоріжцям, на чолі яких стояв з початку українського руху (творець 7-ої Запоріжської Республіканської дивізії.)

От. Балбачан, спираючись на свою справжню популярність серед Запоріжців, не розібравшись в ситуації, піддався на провокацію і в Проскурові 9. VI. поставив ультимативно деякі вимоги уряду.

Його було заарештовано і суджено. Партії які його висунули лишилися в сторінці.

Винесено вирок на смерть і 29. VI. його розстріляно не зважаючи на численні прохання про помилування, які надходили від 7-ї, 8-ї і частин 6-ї див., ком. Запоріжською групою полк. Сальського, от. Коновальця та держ. інспектора Запоріжської ґрупи Дерещука.

Суд відбувся з розпорядження Наказного От. Осецького при Штабі Дієвої Армії. Прокурором виступав „державний" літератор Петро Певний. Члени суду в більшости були аґенти Штабової сотні. Оборонцем призначено козака хоч і з освітою. Виконання присуду було переведено через два тижні після вироку кари. За цей час Балбачан від тяжких переживань смертника збожеволів і присуд було виконано над людиною непритомною.

Про ґен. Осецького.

Автор не зазначив при характеристиці ґен. Осецького, що він був начальником Штабу Військ Директорії в часи повстання проти ґетьмана. Автор має відомости, що у ґен. Осецького є великий матеріял про цей бурхливий період і що ген. Осецький обробляє його для друку. Чекаємо на вихід цього надзвичайно цікавого матеріялу і на освітлення подій цього періоду з боку такого активного чинника, яким був ґен. Осецький підчас повстання.

Друкарські помилки:

				надруковано	треба
Стор. 4.	рядок	9	знизу	тримісячні	місячні
„ 11.	„	14	„	зміцнити	змінити
„ 11.	„	9	„	спричинився до неї	спричинився до прискорення її
„ 35.	„	11	„	і творив	і взагалі творив
„ 46.	„	10	зверху	Демоловський	Осмоловський
„ 46.	„	8	знизу	сходу	заходу
„ 59.	„	7	зверху	повели	повели, як це зазначено нижче,

ЗАГАЛЬНА МАПА
БОЙОВИХ ПОДІЙ УКР АРМІЇ
120
БЕРЛІН
Ковель
ЛУЦЬК
РІВНО
ДУБНО
ЛЬВІВ
Перемишль
Стрий
ТЕРНОПІЛЬ
ПРОСКУРІВ
Станиславів
ВИННИЦЯ
КАМ ПОД
Мозиль
КИЇВ
Чернігів
Брянськ
Орел
КУРСЬК
Конотоп
Сухий
Ромен
Лубни
ХАРКІВ
ПОЛТАВА
Кременчуг
Катеринославль
Олександрівськ
Миколаїв
Херсон
ОДЕСА
Таганрог
Маріуполь
РУМУНІЯ
Азовське море

Схема ч. 1. Становище на укр. фронті в початку грудня 1918 р.

Схема ч. 2. Становище на укр. фронті в кінці січня 1919 р.

Схема ч. 3. Плян маневра укр. армії в кінці березня 1919 р.

Схема ч. 4. Становище на фронті укр. армії перед наступом поляків.

Схема ч. 5. Становище на фронті укр. армії 29. V. 1919

Схема ч. 6. Становище на фронті укр. армії 31. V. 1919.

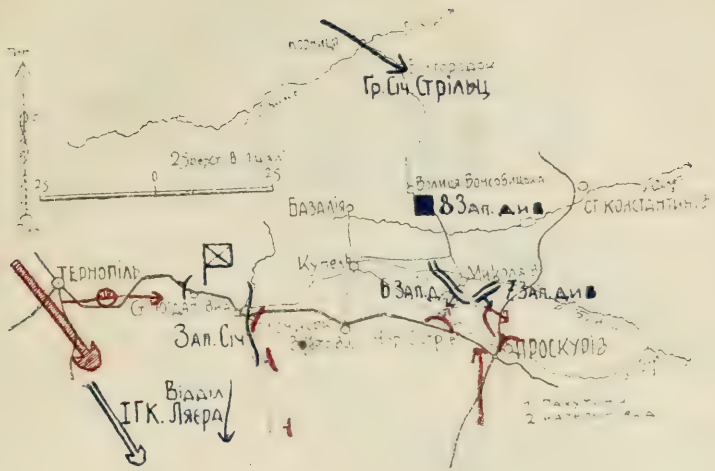

Схема ч. 7. Становище Штабу Наддніпрянської Армії і Держ. Установ 22. VI. 1919.

Схема ч. 8. Становище укр. Армії 5. VI. 1919.

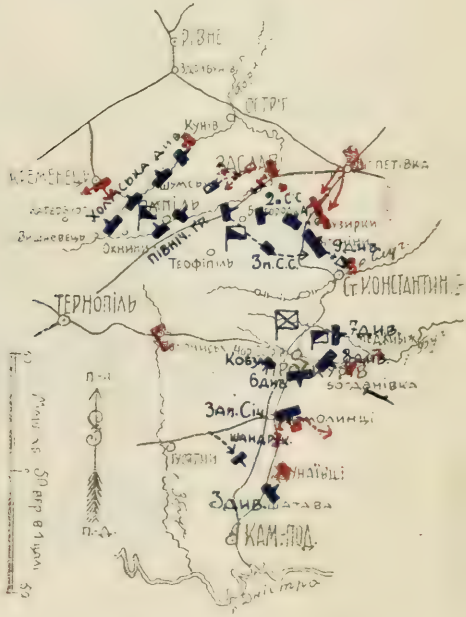

Схема ч. 9. Становище укр. Армії 7. VI. 1919.

Схема ч. 10. До статистичного огляду.

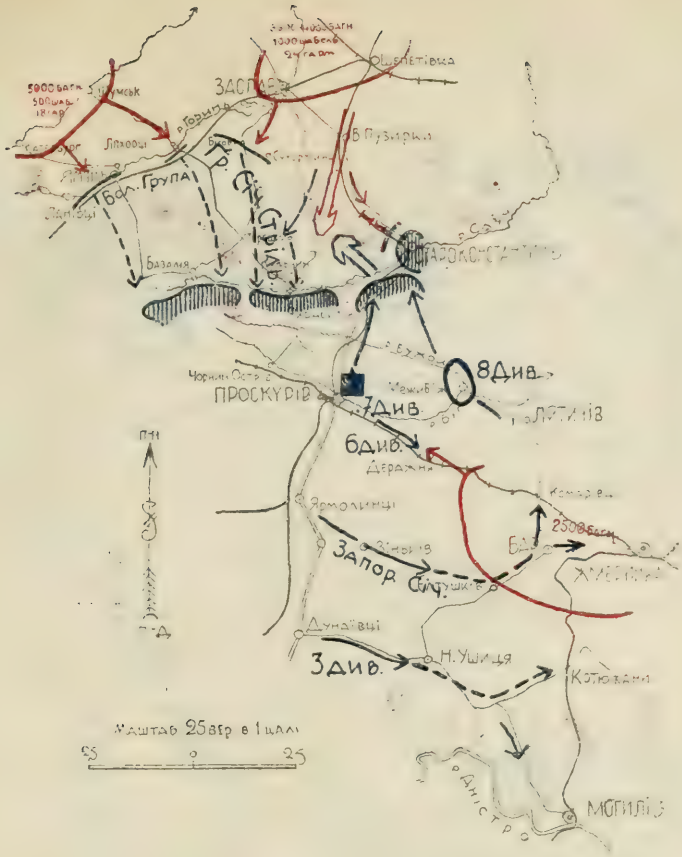

Схема ч. 11. До ситуації укр. армії 12. VI. 1919.

Схема ч. 12. Бої за переправи на р. Случ 14. VI. 1919

Схема ч. 13. Контрнаступ 7-ої див. і гр. С. С. 15. VI. 1919.

Схема ч. 14. Становище укр. армії 16 VI. 1919.

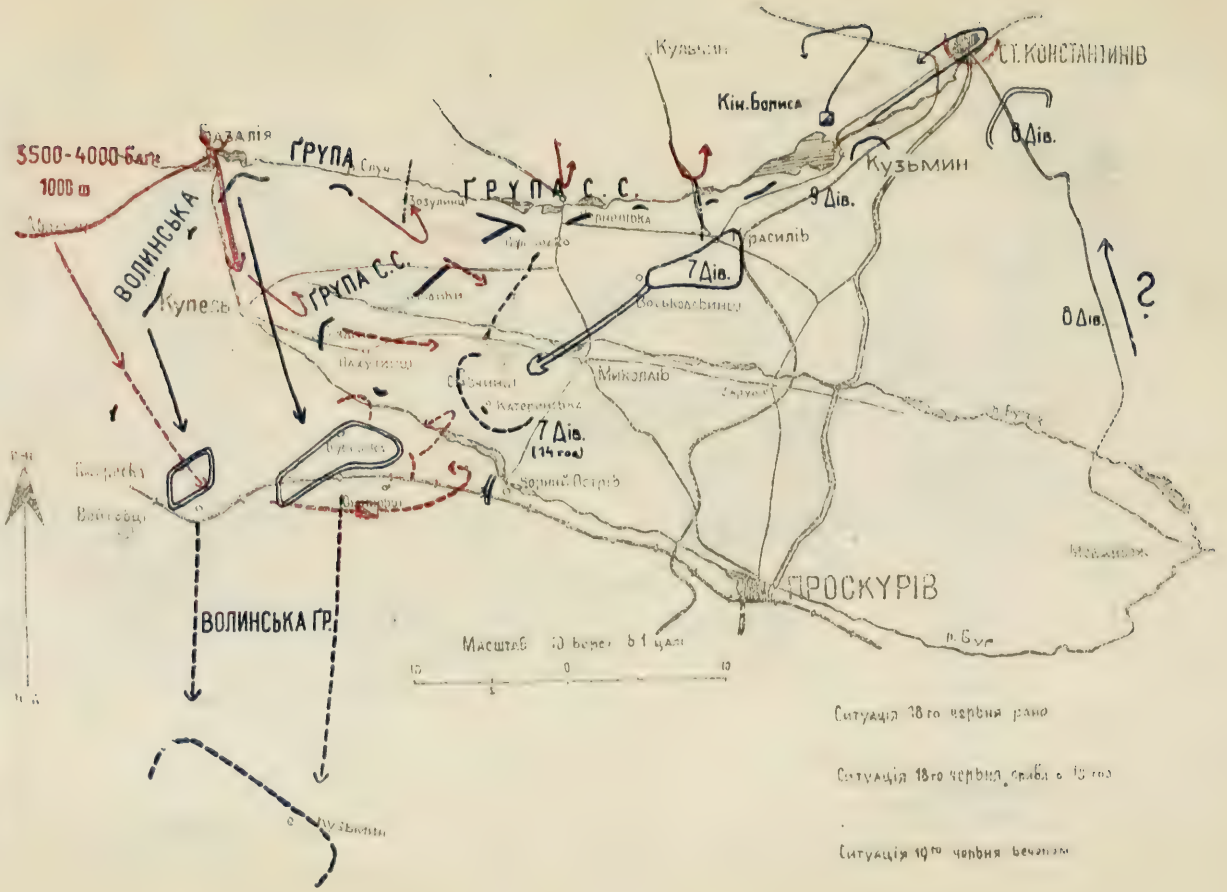

Схема ч. 15. Становище укр. армій 18. VI — 19. VI. 1919.

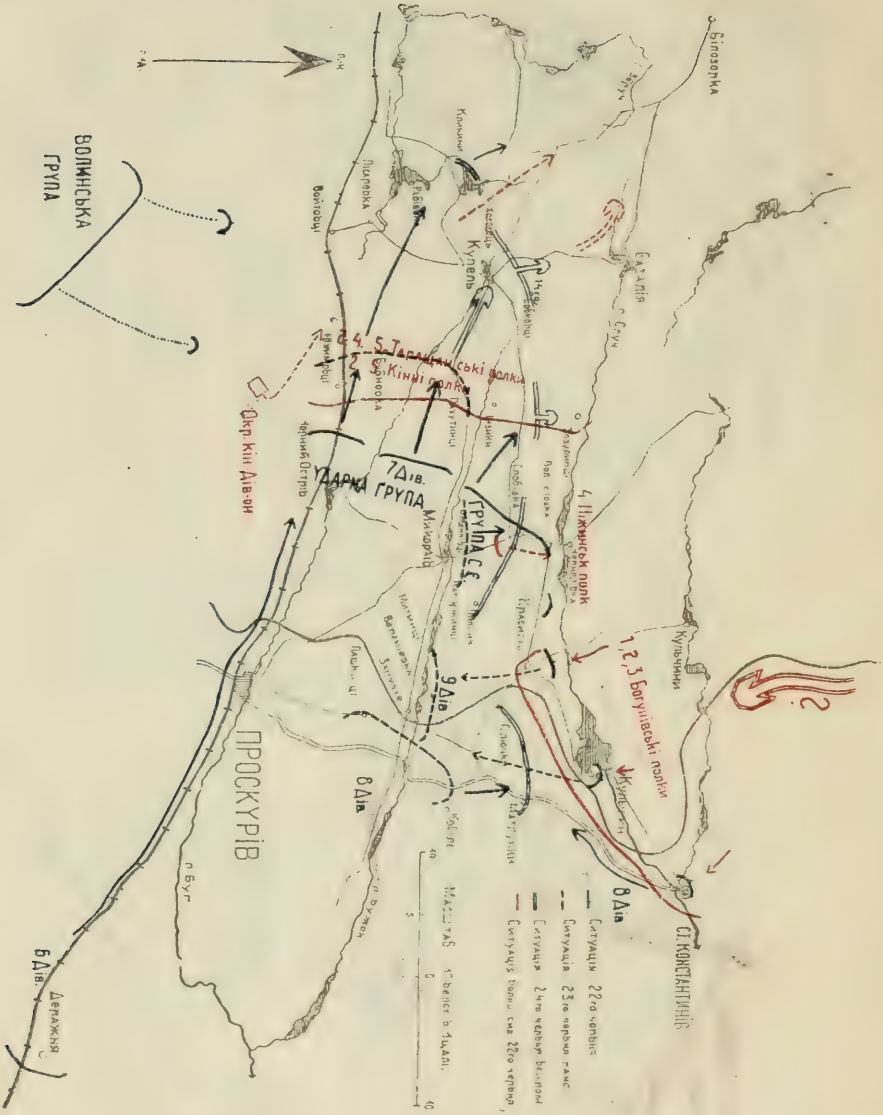

Схема ч. 16. Становище укр. армії 22. VI. – 24. VI. 1919 та большев. сил 22. VI. 1919.

Схема ч. 17. Становище на фронті східних дивізій від 20. VI. 30. VI. 1919.

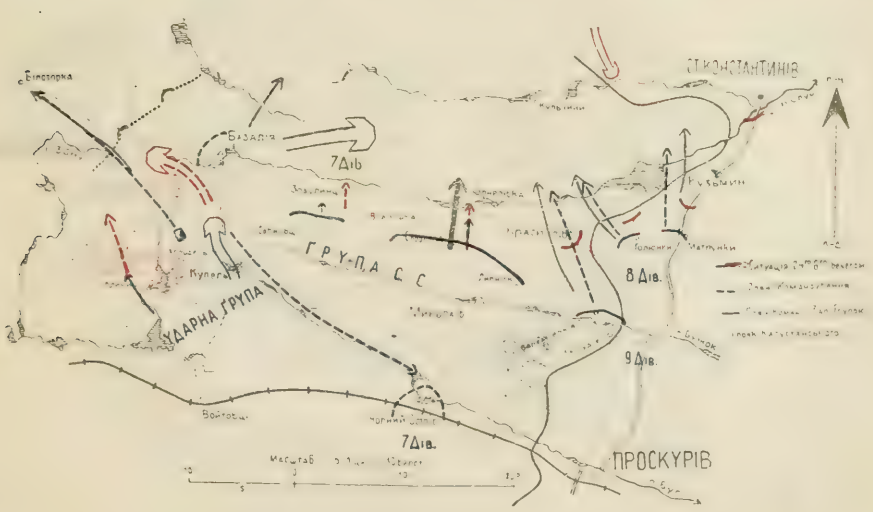

Схема ч. 18. Пляни контрманевра.

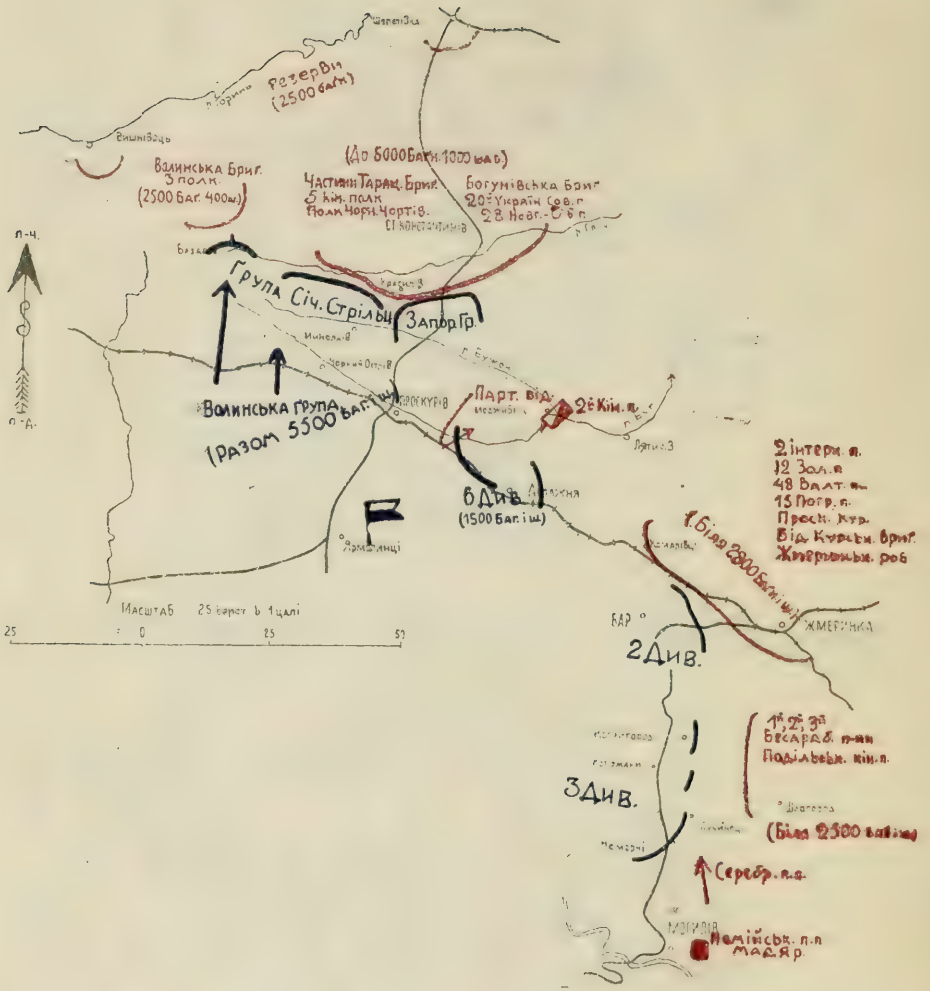

Схема ч. 19. Становище укр. та большев. сил 30. VI. 1919

Схема ч. 20. Становище укр. арміі 1. VII. — 3. VII. 1919.

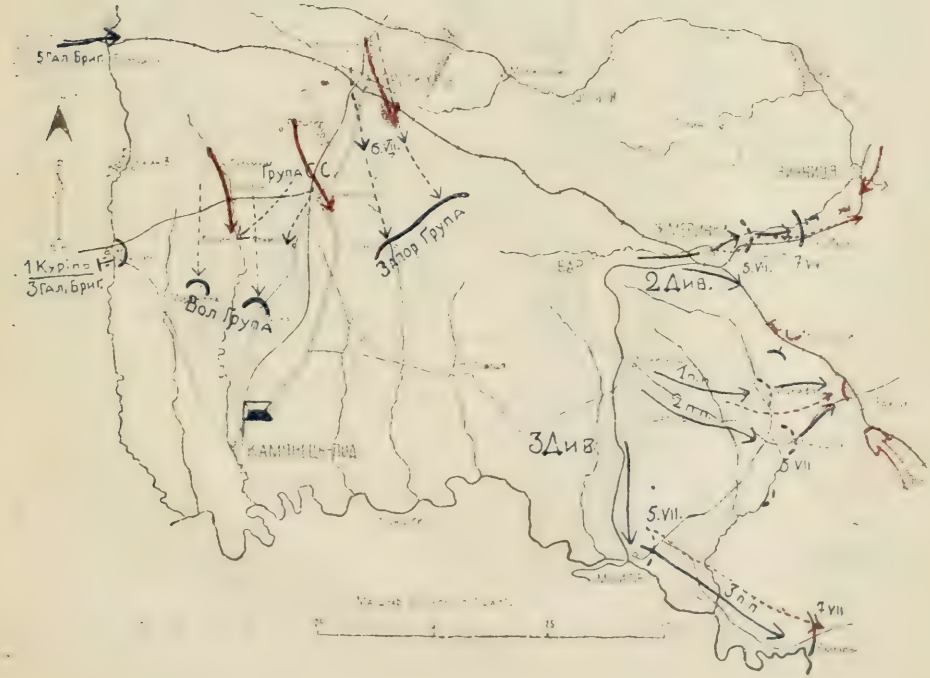

Схема ч. 22. Становище укр. армії 5. VII. — 7. VII. 1919.

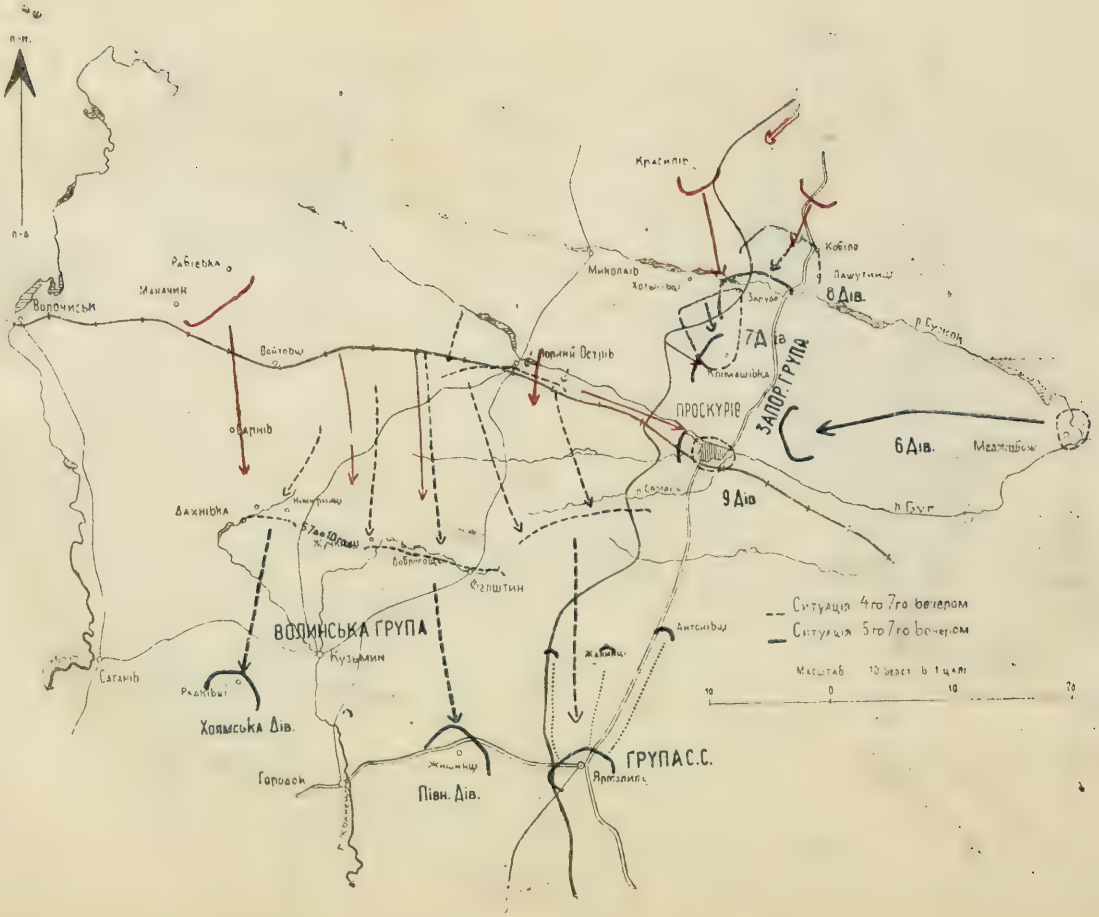

Схема ч. 21. Становище укр. армії 3. VII. — 5. VII. 19.9.

MAY
4
1984

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 19 08 08 007 9